5000

تيسير مصطلح الحديث

زانستی زاراوەکانی

فەرموودە

www.iqra.ahlamontada.com
منتدى اقرأ الثقافي

ن/ الدكتور محمد الطحان

و/ عەبدوللا مەلا ئەحمەد

بەحەم چاپ
هەولێر ٢٠١٠

تەفسیری نوور

بسم الله الرحمن الرحيم

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب: زانستی زاراوەکانی فەرموودە
بابەت : ئایینی ـ فەرموودەناسی
نوسینی : الدکتورمحمود الطحان
وەرگێڕانی: عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد.
نەخشەسازی : کۆمپیوتەری هیوا
چاپ: یەکەم/ ٢٠١٠
شوێنی بڵاوکردنەوە: کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی ــ هەولێر

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١٣٤٠) ی ساڵی ( ) ی پێدراوە.

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بلاوکردنەوە
هەولێر کوردستان عێراق
(٠٦٦ ٢٢ ٣٣ ٨٦٨ - ☎ / ٠٧٥٠ ٤٦٧ ١٣ ٩٤)

مافی چاپ پارێزراوە

زانستی زاراوەکانی فەرموودە

تَيسر مُصطَلح الحَديث

نووسینی

الدكتور محمود الطحان

عەبدوڵلا مەلا ئەحمەد

کردوویەتی بە کوردی

یەکەم چاپ

هەولێر

١٤٣١هـ ٢٠١٠ز

پێشەکی وەرگێڕ

بسم الله الرحمن الرحيم

إنَ الحَمدَ للّه نَحْمَدُهُ وَ نَسْتَعَينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَ نَعُوذُ بالله مِنْ شُرُورِ أنْفُسنا وَ مِنْ سَيِّئات أعْمالنا، مَنْ يَهْدِه اللهُ فَلا مُضلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلا هادِيَ لَهُ، وَ أشْهَدُ أنْ لا إلهَ إلا الله وَحْدَهُ لا شَريكَ لَهُ، وَ أشْهَدُ أنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

(يَا أيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاته وَلا تَمُوتُنَّ إلَّا وَأنْتُمْ مُسْلمُونَ) (آل عمران:١٠٢)

(يَا أيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحدَةٍ وَخَلَقَ منْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ منْهُمَا رِجَالاً كَثيراً وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقيباً) (النساء:١)

(يَا أيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَديداً يُصْلِحْ لَكُمْ أعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظيماً) (الأحزاب:٧٠ –٧١).

أمَّا بعد: فإن أصدق الحديث كتاب الله وخير الهدي هدي محمد (ﷺ) وشر الأمور محدثاتها، وكل محدثة بدعة وكل بدعة ضلالة وكل ضلالة في النار.

پاشان:

زانستی فەرموودە یەکێکە لە زانستە هەرە گرنگەکانی شەریعەت، چونکە ئیسلام لە دوو سەرچاوە پێکهاتووە، کە دەبێت مسوڵمانان لێیەوە ڕێڕەوی ژیانی مسوڵمانانەی خۆیانی لێوە وەربگرن، کە ئەوانیش قورئانی پیرۆزو پاشان سوننەتەکانی پێغەمبەری دڵسۆزن (ﷺ) کە ئێمە لێرەدا مەبەستمان دووەمیانە، چونکە سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) بە گوفتارو کردارو.....هتد، توشی گۆڕانکاریو لاڕێیی پێ کردنێکی زۆر بۆتەوە، لەلایەن ئەهلی بیدعەو بێدینەکانەوە، بەڵام زانایان یاساو ڕێسا گەلێکی جوانو چاکیان دانا، بۆ سەر لەنوێ پاڵفتەکردنەوەی سوننەت، ڕەزاو ڕەحمەتی خوا بڕژێت بەسەریاندا بۆ خۆیان و کارو کرداری پاك و بەجێیان.

ئەمە لەسەرەتادا، پاشان ئەم کارە درێژەی کێشا، هەتا دوایی، کە لەم دواییانەو لە ئێستاشدا زانایانو مامۆستایانی بەڕێز کتێب گەلێکی جوانیان لەو بارەیەوەو

بەڕێکخستنێکی نوێتر و دارشتنێکی جوان و بە پێزترەوە داناوە، خوای گەورە پاداشتی ئەمانیش بداتەوە کە توانیویانە ئەو زانستە پیرۆزە وەك خۆی بهێڵنەوەو پەرەیشی پێبدەن، جا یەکێك لەو کتێبە بەنرخانەی ئەم دواییە کتێبی (تيسير مصطلح الحديث)ی (د. محمود الطحان)ە، کە یەکێکە لە کتێبە باشەکانی زاراوە ناسی کە لە نێوەڕۆکی کتێبەکەوە گەوهەرەکانی ناویت بە جوانتر بۆ ڕوون دەبێتەوە، بۆیە بەندەش دوای سەیرکردنو لێکۆڵینەوە لەسەری بۆم دەرکەوت، وەرگێڕانی ئەم کتێبە بۆ کوردی جێگای سودی تامەزرۆیانی زانست دەبێت، إنشاء الله، بۆیە پێی هەستام و - بِحَمْدِ اللهِ وَ مُنِّهِ وَ فَضْلِهِ وَ كَرَمِهِ - جێبەجێم کرد.

لە کاتی وەرگێڕانەکەدا وشەی عەرەبیم زۆر دووبارە کردۆتەوە، ئەمەش تا کتێبەکە چێژە ڕەسەنەکەی خۆی هەبێت، و قوتابیش لەو وشانە سوود وەربگرێت، و حاڵەتی عەرەبی یەکەی باشتر ببێت، چونکە ئەوانەی کە توێژینەوە لەسەر ئەم جۆرە کتێبانە دەکەن، کەسانی سەرەتایین، وە جگە لە مەیش لەهەندێ جێگادا ڕوونکردنەوەم زیاد لەوەرگێڕانەکەداوە، و جیام کردۆتەوە لێی، تا تێگەیشتنی زیاتربێت.

ئیتر ئەم وتەیە لە کورتیدا دەبڕمەوە، و سوپاسی خوای گەورە دەکەم لەسەریو لە خوێنەری ئازیزیش داواکارم هەر هەڵەیەکی بینی، ئەوا خۆی چاکی بکات، یان بیباتە خزمەت مامۆستایەکی بەڕێزو ئیصلاحی بکات، بۆیە:

إذا استعرت كتابي و أنتفعت به فاحذر وقيت الردئ من أن تغيره
و أردده لي سالماً أني شَغَفْتُ به لولا مخافة كتم العلم لم تره

وە لە کۆتاییشدا دەڵێم:

فياليت الذي يقرأ كتابي دعاني بالخلاص في العذاب

خوای گەورە هەموولایەك موەفەق بکات بۆ خزمەتی ئیسلام و مسوڵمانان...آمین.

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد

٢٠٠٣/٧/١٨ - ١٩/جەمادی یەکەم/١٤٢٣

هەورامان - ئەحمەدئاوا

پێشەکی دانەر

بسم الله الرحمن الرحيم

سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە منەتی خستەسەر مسوڵمانان، قورئانی پیرۆزی بۆ ناردنو خۆیشی ئۆباڵی پاراستنەکەیی لە سینگەکانو لە لاپەڕەکاندا گرتە ئەستۆ هەتا ڕۆژی دوایی، وە پاراستنی سوننەتی سەروەری پێغەمبەرانیشی (ﷺ) گێڕا، وەك تەواوکارێکی پاراستنی قورئان.

درودو سەلام لەسەر گەورەمان و پێغەمبەرمان موحەممەد (ﷺ) کە خودا کردیە وەکیلی خۆی، بۆ ئەوەی ئەو شتانەی لە قورئاندا ڕونکردنەوەیانی دەوێت ئەو ڕوونی بکاتەوە، وەك دەفەرموێت: (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ)(النحل: ٤٤) واتە: ئێمە ئەم زیکرەو (قورئان)مان بۆ تۆ نارد تائەوەی کە بۆخەڵکی هاتووە، بۆیان بەیان و ئاشکرا بکەی تا بەڵکو بیربکەنەوە.

جا پێغەمبەر (ﷺ) هەستا بە ڕوونکردنەوەی -ئەم قورئانە- بە گوفتارو کردارو پەسەندکراوەکانی بەشێوازێکی ڕوون و ئاشکراکارانە.

وە خودا لەو هاوەڵانە ڕازی بێت، کە سوننەتی پێغەمبەریان (ﷺ) وەرگرت، لە خودی پێغەمبەرەوە (ﷺ) گوێیان لێ گرتو تێگەیشتن، گواستیانەوە بۆ مسوڵمانان بەو شێوازەی کە بیستبوویان بە پاکی و بەبێ لاڕێیی کردن تیایدا و گۆڕانکاری پێ کردنی.

ڕەحمەتو لێخۆشبوون بۆ پێشینە چاکە کان (السلف الصالح) ئەوانەی کە سوننەتی پاکی پێغەمبەریان (ﷺ) نەوە بۆ نەوە گواستەوە، بۆ سەلامەت بوونی ئەو گواستنەوەیەو گێڕانەوەی، یاساو ڕێسا گەلێکی وردیان دانا، بۆ پاك کردنەوەی لە شێواندن و گۆڕانکاری پێ کردنی بەتاڵکاران (الْمُبْطِلِين).

باشترین پاداشت بۆ ئەوانەی دوای پێشینەکان (خلف السلف) لە زانایانی مسوڵمانان، ئەوانەی کە یاساکانی گێڕانەوەی سوننەت و ڕێساکانیان لە سەلەفەوە

وەرگرت، جا پوختەیان کردنو ڕێکیان خستنو کۆیان کردنەوە لە کتێب گەلێکی سەربەخۆدا، کە لەوەو دوا بە (علم مصطلح الحديث – بە زانستی زاراوەکانی فەرمودە) ناوزەدکران[1].

پاشان: لە کاتێکا کە چەند ساڵێك بوو، وتنەوەی زانستی (مصطلح الحديث)م لە کۆلیژی شەریعە، لە زانکۆی ئیسلامی لە (المدينة المنورة) خرابوە ئەستۆ، ئەوەی کە لەوێ دیاریکرابوو، وتنەوەی کتێبی (علوم الحديث)ی (إبن الصلاح) بوو، پاشان گۆڕدراو لە جیاتی ئەو کتێبی (التقريب)ی (إلامام النواوي) دانرا کە کورتەی ئەوەی پێشووە، جا لەگەڵ قوتابیەکاندا هەندێك سەختیمان بینی لەکاتی لێکدانەوەی ئەو دوو کتێبەدا – ئەمەش لەگەڵ شکۆمەندیو زۆر سوودمەندی ئەو کتێبانەدا – لە کاتی لێکدانەوەیاندا بەلێکدانەوەیەکی یاساییانە، لەو ناڕەحەتیو سەختییانە درێژ بڕی لەهەندێ باسدا بەتایبەتی لە کتێبەکەی (إبن الصلاح)[2]دا، وە کورت بڕی لە هەندێکی تردا، بەتایبەتی لە کتێبەکەی (إلامام النواوی)[3]دا، هەروەها لە سەختی دەستەواژەکانو تەواو نەکردنی هەندێ لە باسەکان[4]، ئەمەش وەك :بۆ نمونە نەکردنی پێناسە، یاخود لە بیرچوونی نمونە هێنانەوە، یاخود باس نەکردنی سوودی ئەم باسە یان ئەوەی تر،، یان نەڕۆشتنە سەر باسکردنی بەناوبانگترین کتێب لەو بارەیەوە، و وێنەی ئەمانە، کتێبی زانایانی پێشووی غەیری ئەمانەیشم لەم زانستەدا هەر بەم شێوازە بینی، بەڵکو هەندێ لەو کتێبانە تەنانەت سەرجەم باسەکانی زانستی فەرمودەشیان لەخۆ نەگرتبوو، هەندێکیشیان پوخت نەکرا

---

(١) هەروەها ئەم زانستە ناوی (علم الحديث دراية)، و (علوم الحديث) و (أصول الحديث)یشی بۆ بەکاردەهێنرێ.

(٢) وەك باسی (كيفية سماع الحديث و تحمله و صفة ضبطه) کە زیادە ڕەوانە (٤٦) لاپەڕەی لەسەر ڕۆیشتووە.

(٣) وەك باسی (ضعيف) بۆنمونە، باسەکەی لە نۆزدە وشە تێپەڕی نەکردووە.

(٤) نمونەی ئەمە کورت بڕی (إلامام النواوي) یە، لەباسی (المقلوب) دا بەم شێوازە:

المقلوب: (هو نحو حديث مشهور عن سالم جعل عن نافع ليرغب فيه، و قلب أهل بغداد على البخاري مائة حديث إمتحاناً فرَدها على وجوهها فأذعنوا بفضله)

بوون و رێك نەخرابوون، پاساویشیان بۆ ئەمە یان ئەوەیە کە ئـەو شـتانە زۆر ڕوون بـوون لایان بۆیە وەلایان ناون، یان پێویستی سەردەمەکەی ئەوان وا بووە، کە لـە هەنـدێ باسـی تردا درێژ بڕی بکەن، یان چەند شتێکی تر کە ئێمە دەیان زانین یان نایان زانین.

جا وا هاتە پێش چاوم، کە کتێبێك بخەمە بەردەست قوتابیانی کۆلـیـژەکانی شـەریعەت کەلـە زانستەکان و زاراوەکانی فەرمودەدا ئاسان بێت، تێگەیشتنی یاسـاکانو زاراوەکـانی ئەم زانستە لـەسەریان ئاسان بکات، وە ئەمەش بە دابەشکردنی هـەموو باسـێك بـۆ چـەند بڕگەیەکی ژمارە بۆ دانراو (مُرَقَمً)ی زنجیرەیی کە سەرەتاکەی بە پێناسەو پاشان بـە نمونـەو دواتر بە بەشەکانی....بۆنمونە، وە بە بڕگەی (بەناوبانگترین دانراو تیایـدا) کۆتـایی دێـت، ئەمەیش هەمووی بەدەستەواژەی ئاسان، و شێوازێکی ئەکادیمیانەی ڕوون، کە هیچ گرێ و گۆڵێکی تیادا نەبێت، بەڵام نەڕۆیشتوومەتە سەر زۆر لـەو جیاوازیانەو گوتە جۆربەجۆرانەو فراوانکردنی بابەتەکان، ئەمەش وەك ڕەچاوکردنی ئەو کاتەی کە دیاریکراوەو تایبـەتکراوە تیایدا بۆ ئەم زانستە لـە کۆلـیژەکانی شەریعەتو کۆلـیژەکانی توێژینەوە ئیسلامییەکاندا.

ناوم ناوە (تیسیر مصطلح الحدیث) من وانابینم کە ئەم کتێبە، بـێ نیازکەری تـۆ بـوو بێت، لـە کتێبی زانایانی پێشوو لـەم زانستەدا، بەڵکو من مەبەستم ئەمە بوو، کـە کلیلێـك بێت بۆ ئەو کتێبانە، و یادخەرەوە بێت بۆ ئەوەی لـەو کتێبانەدا هەیە، وە ئاسانکاربێت، بـۆ گەیشتن بە تێگەیشتنی ماناکانی ئەوان، کتێبی پێشەوایان و زانایانی پێشوو سەرچاوەیەکە بۆ زانایان و پسپۆڕو شارەزای، (المُتَخَصِّصین) لـەم زانستەدا، وە یارمەتی دەرێکی فراوانە، کە زانایان شتی لێوە وەردەگرنو تینوێتی خۆیانی پـێدەشکێنن.

با لـەبیرم نەچێت کە ئەوە باس بکەم، کە لـەم دواییەدا هەنـدێ کتێبـی لێکۆڵـەرەوان (الباحثین) دەرچوو، کە سودی زۆریان تیادا بوو، بەتایبەتی لـە بەرپەرچ دانـەوەیان لـەسـەر ڕاڕایی ڕۆژهەڵاتناسان و لادەران، بەڵام هەندێکیان درێـژن و هەندێکیـشیان زۆر کـورتن، هەندێکیشیان نەیان توانیوە بابەتەکان لـەخۆ بگرن، ویستم کە ئەم کتێبـەی مـن نێوەنـدێك بێت لـەنێوان درێژ بڕیو کورت بڕیدا وە لـە خۆگری سەرجەم ئەو باسانە بێت.

وه تازەگەری لەم کتێبەی مندا ئەوەیە:

١. دابەشکاری (التقسيم):واتە: دابەشکردنی سەرجەم بابەتەکان بۆ چەند بڕگەیەکی ژمارەدار تا تێگەیشتنی لەسەر قوتابی ئاسان بێت[1].

٢. تەواو کاری کردن لەسەرجەم باسەکاندا، لەڕووی شێوازی گشتی باسە کەوە، هەر لە هێنانی پێناسەو نمونەو ...هتد.

٣. لە خۆگرتنی سەرجەم باسەکانی زاراوە ناسی بەشێوەیەکی کورت، بەڵام لەڕوی دابەشکردنی بەندەکان، - باب، باب -کردنیان و ڕێکخستنیەوە، سوودم لە ڕێبازی (إبن حجر) وەرگرتووە، لە کتێبی (ألنخبة)و شەرحەکەیەوە، چونکە ئەو ڕێبازە چاکترین ڕێکخستنێکە کە (إبن حجر) ڕەحمەتی خودای لی بێت پێی گەیشتووە، وە لەسەر بواری زانستیش زۆرترین پشت پێ بەستنم لەسەر (علوم الحديث)ی (إبن الصلاح) و کورتەی ئەو کتێبە (التدريب)ی (إلامام النواوی)و شەرحەکەی (التقريب) ی (الامام السيوطي) بووە.

وە کتێبەکەم کردووە بە پێشەکی یەك و چوار بەند.

* بەند ی یەکەم: دەربارەی فەرمودە (الخبر).

---

(١) لە بابەتی دابەشکردنی باسەکاندا بۆ بڕگە بڕگە کردنیان، سوودم لە گەورە مامۆستایانی وەك مامۆستا (مصطفى الزرقاء) وەرگرتووە، لە کتێبەکەیدا (الفقه ألإسلامي في ثوبه الجديد)و مامۆستا (د. معروف الدواليبي) لە کتێبەکەیدا (أصول الفقه) و مامۆستا (د. محمد ذكي عبد البر) لە (مذكَرَ)ەکەیدا، کە بۆی دانا بوین، کاتێك کە ئێمە قوتابی بووین لە کۆلیژی شەریعەی زانکۆی (دیمەشق) لە سەر کتێبی (الهداية)ی (مرغيناني) جا ئەم دابەشکارییە تازەیە گەورەترین کاریگەری هەیە، لە تێگەیشتنی ئەو زانستەدا بە ئاسانی، پاش ئەوەی کە ئێمە لە تێگەیشتن و وەرگرتنی زۆریاندا سەختیمان چەشتوە.

* بەندی دووەم: دەربارەی (الجرح و التعديل).
*بەندی سێهەم: دەربارەی ڕیوایەت‌و بنەماکانی.
* بەند ی چوارەم: دەربارەی (إسناد)و ناسینی گێڕەرەوەکانە.

من کە ئەم هەوڵە کەمە دەخەمە بەردەست قوتابیانمانەوە، دان دەنێم بە دەستەو ستانی‌و کەم‌و کورتیم لە هەرکەم وکوڕی‌و ماف پێ بەخشینێکمدا بەو زانستە، دەرونی خۆم بەری ناکەم لە هەڵخلیسکان و هەڵە، جا داوام لەوە هەیە کە چاوی بەخلیسکان و هەڵەیەك دەکەوێت، ئاگادارم بکاتەوە، بە سوپاسەوە، سا بەڵکو پێی بگەم و چاکی بکەم، داواکارم لە خوای گەورە کە قوتابیان‌و سەرقالان بەفەرموودە وە لێی سودمەندبن، وە ئەم کتێبە بگێڕی بەوەی کە تەنها لەبەرخاتری خۆی کرابێت.

الدكتور محمود الطحان

پێشەکی

* کورتەیەکی مێژوویی دەربارەی نەشونما کردنی زاراوە ناسی (علم المصطلح) و ئەو قۆناغانەی کە پیایدا تێپەڕ بووە .

* بەناوبانگترین دانراوەکان لەم زانستی زاراوە ناسی یەدا

* چەند پێناسەیەکی سەرەتایی .

کورتەیەکی مێژوویی دەربارەی نەشونماکردنی (علم المصطلح) و ئەو قۆناغانەی کە پیایدا تێپەڕ بووە.

لێکۆڵەرەوەی سەرناس (الْمُتَفَحِّصْ) تێبینی ئەوە دەکات، کە بنەماو پایە ڕیشەییەکانی زانستی ڕیوایەت و گێڕانەوەی فەرموودە لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمووێ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا) (الحجرات:٦) واتە : ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! ئەگەرکەسێکی تاوانبار هەواڵێکی بۆتان هێنا جا بکۆڵنەوە نەکا لەڕووی نەزانییەوە بەخەڵکی تر زیان بگەیەنن، جا لەکارێ کە کردوتانە ، پەشیمان ببنەوە وەلە فەرموودەی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە کە دەفەرمووێ (نضر الله أمرأ سمع مناً شيئا فبلّغه كما سمعه فرب مبلغ أوعى من سامع) [1]

وەلە ڕیوایەتێکا هاتووە :(فرُبَّ حامل فقه إلى من هو أفقه منه ورب حامل فقه ليس بفقيه) [2].

واتە : خوا پیت بخاتە کاری کەسێکەوە کە شتێکمان لێ دەبیستێ و بەو شێوەیەی کە بیستویەتی دەیگەیەنێتەوە، جا هەندێ پێ ڕاگەیەنرا و هەیە کەلە گوێگر وریاترەو تێگەیشتوترە. وەلە گێڕانەوەیەکی تر : وەهەندێ لە هەڵگری فیقهـ، هەیە کە کەسێکی تر هەیە لەو فیقهـ، زانترە، وەهەندێ کەس هەیە کەهەڵگری شەرع (فقه)ەو کەچی شەرعزان (فقیه)نییە.

جالەو ئایەتە پیرۆزەو لەو فەرموودە بەپێزەدا پڕۆگرامی پێداگیری (التثبت)لە

---

(١) الترمذي : كتاب العلم : وقال عنه حسن صحيح.

(٢) المصدر نفسه،لكن قال عنه حسن وروى الحديث أبو داود وابن ماجة وأحمد ..

وەرگرتنی فەرموودەو چۆنیەتی وەرگرتنی لەڕووی بێداری و شارەزایی و وردەکارییەوەی تیادایە لە گواستنەوەیدا بۆ کەسانی تر

وە وەك گوێڕایەڵیەك بۆ فەرمانی خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی (ﷺ) هاوەڵان (رضی الله عنهم) زۆر پێداگیریان دەکرد لە گواستنەوە (النقل)ی فەرموودەداو لەوەرگرتنیدا، بەتایبەتی کە ئەگەر گومانیان هەبوایە لە ڕاستگۆیی گوێزەرەوەکەیدا هەرلەبەر ئەمەش بابەتی ڕشتە (سند)کە زۆربەنرخە بۆ وەرگرتن یان وەرنەگرتنی فەرموودە هاتەکایەوە.

لەپێشەکی (صحیح مسلم)دا هاتووە، لە (ابن سیرین)ەوە کە دەڵێت: نەدەپرسرایەوە لەسەنەد، بەڵام کە فیتنە سەری هەڵدا، دەیان گوت، ناوی پیاوەکان ، واتە ئەوانەی سەنەدەکە بڵێ، جا ئەوانەی کە ئەهلی سوننە بوون فەرمودەکانیان لێ وەردەگیرا ئینجا ئەوانەش کە (أهل البدع)بوون، فەرموودەیان لێ وەرنەدەگیرا[1] ،جا لەبەرئەوەی کەفەرموودە لەدوای ناسینی سەنەدەکەیەوە نەبێت وەرناگیرێ ، بۆیە زانستی (الجرح والتعدیل) و قسەکردن لەسەر ڕاوییەکان و ناسینی (متصل و منقطع)ی سەنەدەکان و ناسینی (العلل الخفیة) هاتە کایەوە و وەدەرکەوت و هەروەها قسەکردن لەسەر هەندێ ڕاوی هاتە کایەوە بەڵام بەکەمی ئەمەش لەبەر کەمی گێڕەرەوەی تانە لێدراو(مجروح)لە سەرەتاوە – واتە لەو کاتەدا

پاشان زانایان لەم بارەیەوە زیاتر لایەنەکەیان فراوانتر کرد تا باسکردن

و لێکۆڵینەوە لەسەر زانست گەلێك کە پەیوەست بوون بەفەرموودەوە لەڕووی (ضبط)کردن و چۆنیەتی هەڵگرتن و دانەوەیەوە و ناسینی (ناسخ) و (منسوخ) و (غریب) و هتد هاتەکایەوە ئەمە زانایان بە سەرەکی دەیان گواستەوە

(١) مقدمة صحیح مسلم.

پاشان شتەکە بەرەو پێش چوو، وەوای لێهات ئەو زانستانە دەنوسرانەوەو تۆمار دەکران، بەلاّم لەچەند شوێنێکی پەڕاگەندەوە لەکتێبەکاندا، کەبەزانستەکانی تریشەوە تێکەڵ کرابوون، وەك زانستی (أصول) و زانستی (فقه) و زانستی (حدیث) وەك کتێبی (الرسالة) و کتێبی (الأم)ی ئیمامی شافیعی، جا لەکۆتاییدا کە زانستەکان پێگەیشتن و زاراوەش (الأصطلاح) جێگیر بوو، هەموو زانستێ سەربەخۆ بوو، لەهی تر جیا بۆوە، کەئەمەش لەسەدەی چوارەمی هیجریدا بوو، زانایان ئەم زاراوە ناسییە (علم المصطلح)یان، لەکتێبی سەربەخۆدا جیا کردەوە، یەکەم کەسێك کە کتێبی تایبەتی تیادا دانا (القاضی أبو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خلاد الرامهرمزي)بوو کەلە ساڵی (٣٦٠)ھ دا کۆچی دوایی کردووە لەکتێبەکەیدا (المحدث الفاصل بين الراوی والواعی)، جا بە ناوبانگترین دانراوی(علم المصطلح)هەر لە سەرەتای جیاکردنەوەیانەوە لە ڕووی دانانەوە، هەتا ئێستا باس دەکەم .

بەناوبانگترینی دانراوەکانی (علم المصطلح)

١.(المحدث الفاصل بين الراوي والواعي) :

(قاضی ابو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خلاد الرامهرمزی) داینـاوە، کـە لـە سـاڵی (٣٦٠ هـ)دا کۆچی دوایی کردووە، بەڵام سەرجەم باسەکانی (مصطلح)ی لەخۆنەگرتووە، هەرکەسێکیش کەسەرەتای کتێب دانـانی بێـت لەهەربابـەتێکا یـان لـە هـەر زانـستێکدا بەزۆری هەر وایە .

٢. (معرفة علوم الحديث) :

(أبو عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري)داینـاوە، کەلەسـاڵی (٤٠٥ هـ)کۆچـی دوایی کردووە، بەڵام باسەکانی پوخـت نـەکردووە، وەشـێوازێکی ڕێکخـستنی هونـەری گونجاوی بەکارنەهێناوە .

٣.(المستخرج على معرفة علوم الحديث) :

(أبو نُعَيم أحمد بـن عبـدالله الأصـفهاني)داینـاوە، کەلەسـاڵی"٤٣٠"هـ کۆچـی دوایـی کردووە، لە ڕێـساکانی ئـەم زانـستەدا ئەوشـتانەی کـە (حـاکم)لـە کتێبـی (معرفـةعلوم الحديث)دا لەدەستی داون، ئەم هێناونی بەڵام چـەند شتێکیـشی تـەرك کـردووە، کـە بـۆ کەسێ کەلەدوایەوە کاری لەسەر بکات دەتوانێ ئەوشتانەش بهێنێ .

٤.(الكفاية في علم الرواية):

(أبوبكر أحمد بـن علـي بـن ثابـت الخطيـب البغـدادي)ی داینـاوە کەلەسـاڵی (٤٦٣ هـ)کۆچی دوایـی کـردووە، ئـەم کتێبـە پـڕە لـە نوسـینەوەی بابەتـەکانی ئـەم زانـستە و ڕونکردنـەوەی ڕێـساکانی ڕیوایـەت ، وەبـە شـکۆمەندترینی سەرچـاوەکانی ئـەم زانـستە دادەنرێت .

٥.(**الجامع لأخلاق الرّاوي وأداب السامع**):

ئەمیش (الخطيب البغدادي)داناوە، کتێبێکە دەربارەی ئادابەکانی ڕیوایەت باس دەکات هەروەك بەناوەکەیدا دیارە،کتێبێکە لەبواری خۆیدا تاکە و کرۆکەکەی زۆر گرنگە، مەگەر زۆر بەکەمی دەنا لەسەرجەم بابەتەکانی زانستی فەرمودەدا (الخطيب) کتێبی سەربەخۆی تیادا داناوە جا وایە، کە (الحافظ أبوبكر بن نقطة)دەڵێت : هەرکەسێك کەویژدانی هەبێت، دەزانێ کەفەرموودەناسەکانی دوای (الخطيب) هەموویان پێویستیاری کتێبەکانی ئەون .

٦.(**الألماع إلى معرفة أصول الرواية وتقييد السماع**):

(القاضي عياض بن موسّى اليحصُبى)داناوە کەلەساڵی"٥٤٤"ھ، کۆچی دوایی کردووە کە کتێبێکی گشتگیر نی یە بۆ سەرجەم باسەکانی زانستی (مصطلح) ، بەڵکو لەسەر ئەو شتانە کورت هەڵهێنراوە، کە پەیوەستن بە چۆنیەتی وەرگرتن و دانەوەی فەرمودەو ئەو بابەتانەی کە لەمانە دەبنەوە ، بەڵام لەبابەتەکەی خۆیدا زۆر باشە ، و لەڕووی پێوەندی و ڕێکخستنیشەوە زۆر جوانە .

٧.(**ما لايَسَعُ الْمحَدِّثَ جَهْلَهُ**) :

(ابو حفص عمر بن عبدالمجيد الميانجي) داناوە، کەلە ساڵی (٥٨٠) کۆچی دوایی کردووە، کە جوزوەیەکی بچووکە، و سوودی گەورەو زۆری نییە .

٨.(**علوم الحديث**) :

(أبو عمرو عثمان بن عبدالرحمن)ی شارەزووری ناسراو بە (ابن الصلاح)داناوە کەلەساڵی (٦٤٣ ھ)دا کۆچی دوایی کردووە وەئەم کتێبەی لەناو خەڵکدا بە (**مقدمة ابن الصلاح**)ناسراوە وەلەسەخاوەت مەندترین کتێبەکانی (مصطلح)ە، کە دانەرەکەی تیایدا ئەو شتانەی کەجیاوازن لەم بارەوە ، لەکتێبەکانی (الخطيب)و ئەوانەی پێش ئەو کۆی

کردۆتەوە وەکتێبێکی پڕ لە سوودە بەڵام لەسەر شێوازێکی گونجاو ڕێکی نەخستووە، چونکە شت لەدوای شت وتویەتیەوەو یەکی خستووە وەلەگەڵ ئەمەشدا پاڵپشتێك بووە بۆ ئەو زانایانەی کەلە دوایەوە هاتوون ، هەیە کورتی کردۆتەوە، هەیە ڕێکی خستووە، هەیە بەرەنگاری بۆتەوەو هەیە پاڵپشتی لێ کردووە.

٩.(التقريب والتسيير لمعرفة سنن البشير النذير):

(محي الدين يحيى بن شرف النواوي) داینـاوە کە لەساڵی"٦٧٦"ھ دا کۆچی دوایی کردووە وەئەم کتێبەی کورت کردنەوەیە بۆ کتێبی (علوم الحديث) ی (ابن صلاح)وە کتێبێکی باشە بەڵام جارجارە عیبارەتەکانی داخراو، و ڕەقن .

١٠.(تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي):

(جلال الدين عبدالرحمن بن ابی بكر السيوطي)داینـاوە کەلەساڵی (٩١١ ھ)کۆچی دوایی کردووە کە شەرحی کتێبی (تقريب النواوي)یە هەروەك لەناوەکەیەوە دیارە کە دانەرەکەی تیایدا سودێکی زۆری کۆکردۆتەوە .

١١.(نظم الدُرر في علم الأثر):

(زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقي)داینـاوە ، کەلەساڵی (٨٠٦ ھ)کۆچی دوایی کردووە کەبەناوی (الفية العراقي) ناسراوە، کەتیایدا (علوم الحديث)ی (أبن الصلاح)ی هۆندۆتەوە وەشتی لەسەر زیاد کردووە، زۆر باشەو سوود مەندە ، چەندەها شەرحی لەسەر کراوە، لەوانە دووشەرحی خودی دانەرەکەیەتی .

١٢.(فتح المغيث في شرح الفية الحديث):

(محمد بن عبدالرحمن السخاوی)داینـاوە کە لە ساڵی (٩٠٢ ھ)کۆچی دوایی کردووە کەئەمەش شەرحێکە لەسەر کتێبی (الفية العراقي)کەلە فراوانترین و دەوڵەمەندترینی شەرحەکانی ئەلفیەیە .

١٣.(نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر):

(الحافظ ابن حجر العسقلاني)داینـاوە کەلەسـاڵی (٨٥٢ هـ)کۆچـی دوایـی کـردووە کـە جوزوەیەکی بچوکەو زۆریش کورتە بەلاّم لـە سوود مەندترینی کورتیلەکانـەو باشـترینیانە لەڕوی ڕێکخستنەوە تیایدا دانەرەکەی ڕێبازێکی لـە ڕێکخستن و دابەشکاری داهێناوە کـە لـە پێشیەوە کەسی تر نەی کردووە وەهەر دانەرەکەشی شەرحی کـردووە، کـەناوی نـاوە (نزهة النظر)هەروەك هی تریش شەرحیان کردووە .

١٤.(المنظومة البيقونية):

(عمر بن محمد البيقوني)داینـاوە کە لـەسـاڵی (١٠٨٠ هـ)کۆچـی دوایـی کـردووە کەلـەو کتێبە کورتانەیە، کە هۆندنەوەی بۆ کراوە کەلەسیو چوار دێـڕ تێپـەڕناکات وەبـە کتێبـە بەسوودە ناسراوەکان دادەنرێت، وەچەندەها شەرحی لـەسەرکراوە .

١٥.(قواعد التحديث) :

(محمد جمال الدين القـاسمي) داینـاوە ، کەلەسـاڵی (١٣٣٢ هـ) کۆچی دوایـی کـردووە ، کـە کتێبێکـی دارێـژراوو نوسـراو (محـرر)ی بەسـودە، وە لێـرەدا دانـراوی زۆرتـر هەیـە کەناوهێنانیان زۆر دەکێشێ بۆیە کورتم هـەڵهێنا لـەسـەر بـاس کردنـی ناسـراوەکانیان و، وەستام، خودا پاداشتی هەموو لایەك بداتەوە.

(فجزى الله الجميع عنا وعن المسلمين خير الجزاء).

چەند پێناسەیەکی سەرەتایی

١ . زاراوە ناسی (علم المصطلح):

زانستێکە کە بەهۆی چەند بنەماو ڕێسایەکەوە حاڵەتی ڕشتە (السند) و تێکست (المتن)دەزانرێ، لەڕووی وەرگرتن یان وەرنەگرتنەوە .

٢ . بابەتی ئەم زانستە :

بریتییە لە باسکردنی سەنەدومەتن لەڕووی وەرگرتن یان وەرنەگرتنەوە.

٣ . بەرهەمەکەی :

بریتییە لەجیاکردنەوەی فەرموودەی ڕاست (الصحیح) و ناڕاست (السقیم) لەیەکتر .

٤ .فەرموودە (الحدیث):

أ.لەڕووی زمانەوە : بەمانای تازە دێت ، وەبە پێچەوانەی قیاسەوە لەزمانی عەرەبدا جەمعەکەی (أحادیث)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە :ئەوەیە کە بدرێتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) لەگوفتارو کردارو پەسەند کراو و ئاوەڵناو (صفة) بۆی.

٥ .هەواڵ (الخبر) :

أ.لەڕووی زمانەوە :بەمانای هەواڵ (النبأ)دێت ، کە جەمعەکەی (أخبار)ە .

ب.لەڕووی زاراوە: سێ گووتەی لەسەرە:

١ .(الخبر) هاوڕێکی (الحدیث)ە : واتە لەڕووی زاراوەوە ماناکەیان یەکێکە .

٢ .پێچەوانەی یەکترن : (الحدیث) ئەوەیە کەلە پێغەمبەرەوە (ﷺ) و (خبر) ئەوەیە کەلە غەیری پێغەمبەرەوەیە (ﷺ) .

٣.لە (حدیث) گشتی ترە : واتە : (حدیث) ئەوەیە کە لەپێغەمبەرەوە (ﷺ) هاتووە، و (خبر) ئەوەیە کەلەپێغەمبەریش (ﷺ) و غەیری پێغەمبەریشەوە (ﷺ) هاتووە .

٦.ڕێچکە (الأثر) :

أ.لەڕووی زمانەوە : واتە پاشماوەی شتێك .

ب.لەڕووی زاراوەوە: دوقسەی لەسەرە کە ئەمانەن:

١.ئەوەیە کە هاوڕێکی (حدیث)ە :واتە، لەڕووی زاراوەوە یەك مانایان هەیە .

٢.پێچەوانەیەتی : ئەوەیە کە درابێتە پاڵ هاوەڵێ یان تابعی یەك لە گوفتارو کردار .

٧.(الأسناد) :کە دوو مانای هەیە :

أ.دانە پاڵی فەرمودەکە بۆ لای بێژەرەکەی .

ب.زنجیرەی ئەو پیاوانەی کەئەو مەتنە دەگەیەنن جا بەم مانایە هاوڕێکی (سند)ە .

٨. ڕشتە (السند) :

أ.لەڕووی زمانەوە : بەمانای پشت پێ بەستراو (المعتمد)دێت هەرلەبەر ئەوەش واناونراوە، چونکە فەرمودەکە پشتی پێدەبەسترێ و ئیعتیمادی دەخرێتە سەر .

ب.لەڕووی زاراوەوە : زنجیرەی ئەو پیاوانەیە کەمەتنەکە دەگەیەنن

٩.تێکست (المتن) :

أ.لەڕووی زمانەوە: ئەو شتە یە، کە دەرکەوێت و بەرزبێتەوە لەزەوی.

ب.لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە جگە لەسەنەدەکە، دەمێنێتەوە .

١٠.(المسنَد) : بەفەتحەی نونەکە :

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی مەفعولە، بەمانای (أسند الشئ أليه) واتە درایە پاڵی دێت .

ب.لەڕووی زاراوە : سێ مانای هەیە :

١.هەموو ئەو كتێبانەیە كەتیایدا ڕیوایەتی هەموو هاوەڵێك بەگوێرەی خۆی كۆكرابێتەوە .
٢.بەفەرموودەی مەرفوع و ڕشتە پەیوەست (متصل السند)دەوترێ .
٣.مەبەست پێی (السند)ە ، كە بەم واتایە بێت مەصدەرێكی میمییە .

١١.(المسنِد)بەكەسرەی نونەكە:
ئەوەیە كە فەرموودە ڕیوایەت دەكات بەسەنەدەكەی خۆی ئیتر ئایا ئەوەی كەلەلایەتی زانایە پێی یان تەنها ڕیوایەتە و هیچی تر .

١٢.فەرموودە ناس (المحدث):
ئەوەیە كەسەرقاڵە بەزانستی فەرموودەوە، لەڕووی گێڕانەوە (رواية)و پێزانین (درايـة)ەوە وەئاگای بەزۆری ڕیوایەتەكان و چۆنیەتی ڕاوییەكان هەبێت .

١٣. (الحافظ) دوو قسەی لەسەرە :
أ.لەلای زۆربەی فەرمودە ناسان هاومانای (محدث)ە.
ب.وتراوە كەپلەی بەرزترە لە (محدِّث)، بە جۆرێك كە ئەوەی كەلەهەر (طبقة)ئاستێكدا، كە دەیزانێت زیاترە لەوەی كە بێ ئاگایە لێی .

١٤.(الحاكم):
ئەوەیە كە زانستەكەی قاڵە بەسەر هەموو فەرمودەكاندا، بەجۆرێك كە هیچی لەدەست دەرنەچووە لێیان تەنها كەمێك نەبێت، ئەمەش لەسەر ڕای هەندێ لە ئەهلی عیلم .

بەندی یەکەم

(الخبر) بەمانای فەرموودە

بەشی یەکەم : دابەش کردنی فەرموودە بەگوێرەی گەیشتنی بە ئێمە .

بەشی دووەم : فەرموودەی وەرگیراو .

بەشی سێ یەم : فەرموودەی وەرنەگیراو .

بەشی چوارەم : فەرموودەی بەشدار لەنێوان وەرگرتن و وەرنەگرتن دا.

٢.مەرجەکانی:لە ڕونکردنەوەی پێناسەکەوەدەردەکەوێت کە موتەواتیر بونی فەرموودە بەچوار مەرج نەبێت نایەتە دی کە ئەمانەن :

أ.دەبێ ژمارەیەکی زۆر بیگێڕنەوە وەلەسەر لایەنی کەمی ئەو ژمارە زۆرە ڕا جیایی هەیە ، لەسەرچەند قسەیەك، کە ڕای هەڵبژێرراو ئەوەیە کەدە کەسن[1].

ب.دەبێت ئەو ژمارە زۆرە لەسەرجەم ئاستەکانی سەنەدەکەدا هەبن .

ج.دەبێت عادەتی نەبێت کەئەوانە لەسەر درۆ کۆ ببنەوە[2].

د.پێویستە ئەو فەرموودەیە یان ئەندامەکانی هەست کردن پشت گیری لێوەبکات ، وەك ئەوەی کەبڵێن ، بیستمان یان بینیمان یان بەری کەوتین (لمسنا)یان ... بەلاّم ئەگەر هەواڵەکەیان عەقڵ پشت گیری لێوە دەکرد وەك ئەوە کەبڵێی بۆ نمونە : دونیا داهاتووە،وئەفرێنراوە، (العالم حادث)، ئەوە لەم کاتەدا هەواڵی موتەواتیری پێ ناوترێ .

٣.حوکمەکەی:

فەرموودەی موتەواتیر سودی ئەو زانستە دڵ دامەزرێنەرە یە(العلم الضروري، العلم اليقيني)ەیەی هەیە ، کە پێویستە مرۆڤ بەتەواوی (جازماً) باوەڕی پێی هەبێت، وەك ئەوەی کەشتەکەی بەچاوی خۆی

ببینێ چۆن گومانی نی یە لەڕاستی یەکەی دا هەردەبێ بەم جۆرەش بێت لەفەرمودەی موتەواتیردا بۆیە فەرموودەی موتەواتیر هەمووی وەرگیراوە، وە پێویست بەباس کردن لەسەر چۆنایەتی ڕاوی یەکانی ناکات .

---

(1) تدريب الراوى ج٢ – ص ١٧٧ .

(2) وەك ئەوەی کە خەڵکی چەند جێگایەکی جیاواز بن ، وەڕەگەزو مەزهەب و هتد .... یان جیاواز بێت ، لەبەر ئەمە جاری واهەیە ژمارەی گێڕەرەوان زیادە، بەلاّم حوکمی موتەواتیر بونی جێگیر نابێت، وەجاری واهەیە ژمارەکە ڕێژەییانە (نسبياً)کەمە، کەچی موتەواتیر بونەکە دادەمەزرێ، بەگوێرەی حاڵەتی ڕاوی یەکان.

٤.بەشەكانی :

فەرموودەی موتەواتیر دەبێتە دوو بەشەوە : کەئەوانیش گوتراو(لفظي) و (معنوي)ین.

أ.**موتەواتیری گوتراو (لفظي)**:ئەوەیە کە لەفزەکەی و ماناکەی هەردووکیان موتەواتیر بن وەك فەرموودەی (من كذب على متعمدا فليتبوا مقعده من النار)کە نزیکەی حەفتاو ئەوەندە لەهاوەڵان ڕیوایەتیان کردووە، واتە: هەرکەسێ بەئارەزووی خۆی بەدەممەوەﷺ درۆبکات، باجێگای خۆی لەئاگری دۆزەخدا ئامادە بکات .

ب.**موتەواتیری مەعنەوی** : ئەوەیە کەماناکەی موتەواتیر بێت نەك لەفزەکەی .

وەك فەرموودەکانی بەرزکردنەوەی دەست لەنوێژدا کەلە پێغەمبەرەوە (ﷺ) نزیکەی سەد فەرموودە هاتووە، هەموو فەرموودەیەك لەوانە تایبدا هاتووە، کە پێغەمبەر (ﷺ) لەنزاکردندا دەستەکانی بەرز کردۆتەوە، بەڵام لەچەندەها کات و شوێنی جیاوازدا ، هەموو کات و شوێنێکیان (قضية)یەکیان موتەواتیر نییە، بەڵام ئەو ئەندازە هاوبەشەی نێوانیان کەبەرزکردنەوەی دەستەکانە لە پاڕانەوەدا بەموتەواتیری هاتووە ، بەگوێرەی کۆکردنەوەی ڕێگاکانی[1] گێڕانەوە .

٥.بوونی فەرموودەی موتەواتیر :

فەرموودەی موتەواتیر ژمارەیەکی ناوەند هەن لەوانە فەرموودەی حەوزی (کوثر)و فەرموودەی مەسح کردن لەسەر گۆرەوی(الخف)و فەرموودەی بەرز کردنەوەی دەستەکانیﷺلەدوعادا و فەرموودەی (نضر الله أمرأ .....) وهی تریش کە زۆرن، بەڵام ئەگەر سەیری ژمارەی فەرموودە (آحاد)ەکان بکەین، دەبینین کە فەرموودەی موتەواتیر زۆر کەمن ، بەگوێرەی ئەمان .

٦.بەناوبانگترین دانراوەکان تیایدا:

زانایان بایەخیان بەکۆکردنەوەی فەرموودە موتەواتیرەکان داوە ، و لەکتێبی سەربەخۆدا

(1) تدريب الراوي ج ٢ / ص ١٨٠

دایان ناون، تالەسەر قوتابی گەڕانەوە بۆیان ئاسان بێت لەو دانراوانە :

أ.(الأزهار المتناثرة في الأخبار المتواترة) کە ئیمامی سیوطي داینـاوە، بەگوێرەی بابەکان ڕێکی خستووە .

ب.(قطف ألأزهار) کە دیسانەوە هی (سیوطی)یە، پوختەی کتێبی پێشووە .

ج.(نظم المتناثر من الحديث المتواتر) کە (محمد)ی کوڕی (جعفر) ی (الکتانی)داینـاوە .

باسی دووەم

فەرموودەی ئـاحـاد

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە :(الآحاد) کـۆی (أحـد)ە، کەبـە مانـای (یـەك – واحـد) دێـت ، وە هەواڵی یەك کەس (خبرالواحد) ئەوەیە کەیەك کەس ڕیوایەتی دەکات .

ب.لەڕووی زاراوەوە :ئەوەیە کەمەرجەکانی موتەواتیری تیادا نەبێت[1].

٢.حوکمەکەی :

سوودی زانستی تیۆری (العلم النظری) هەیە، واتـە : ئەوزانـستەی کەلەسـەر تێـڕوانین و بەڵگەدارکردن (إلاستدلال) وەستاوە .

٣.بەشەکانی فەرموودەی ئاحاد بەگوێرەی ژمارەی ڕێگاکانی :

فەرموودەی ئاحاد بەگوێرەی ژمارەی ڕێگاکانی، گێڕانەوەی دابەش دەبێت بۆ سێ بەش .

أ. مشهور ب. عزيز جـ. غريب

وەلەسەرهەریەکەیان بەباسێکی سەربەخۆ دێمە ئاخاوتن.

---

(1) نزهة النظر ص ٢٦

فەرمودەی بەناوبانگ (المشهور)

١ .پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی مەفعولە لە (شَهَرْتُ الأمر)ەوەیە کاتێ دەرم خست و ناشکرام کرد وەبەمەش ناسراوە لەبەردەرکەوتنی .

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کەلەسێ کەس زیاتر ڕیوایەتی بکەن، لەهەموو چینێکدا (طە بەقەیەکدا) بەجۆرێك کە نەگاتە پلەی موتەواتیر.

٢.نمونەی مەشهور :

فەرمودەی (أن الله لايقبض العلم أنتزاعا ينتزعه ..)[1]، واتە : خوا زانست و زانیاری لەدڵەکاندا ناشواتەوە و بەدارنین داینارنێ لەدڵ و دەروونی خەڵکیدا .....

٣.بلاّوەوە بوو (المُستَفيض):

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی فاعیلە و لە (أستفاض)ەوە هاتووە لە (فاض الماء)ئاوەکە، بلاّوبۆوە وەرگیراوە، وەبەمەش ناسراوە لەبەر بلاّو بونەوەی .

ب.لەڕووی زاراوەوە :ڕا جیایی هەیە لەسەر پێناسەکەی لەسەر سێ قسە کە ئەمانەن:

١ .(مستفيض)هاومانای مەشهورە .

٢ .(مستفيض) : تایبەت ترە لە (مشهور)چونکە بەمەرج گیراوە لە (مستفيض)، دا کە دوولایەنەکەی سەنەدەکەی یەکسان بن، بەلاّم ئەمە لەفەرمودەی (مشهور)دا بەمەرج نەگیراوە .

٣ .(مستفيض): گشتی ترە لە (مشهور)واتە پێچەوانەی قسەی دووەمە.

٤ .(مشهور) لەغەیری زاراوەدا (المشهور غير الأصطلاحي) :

مەبەست پێی ئەوەیە کەلەسەر زوبان بلاّو بێت بەبێ مەرجی حیساب بۆ کراو، جا ئەمانە دەگرێتەوە .

---

(1) أخرجه الشيخان والترمذي وَابن ماجة و أحمد .

أ.ئەوەیە کەیەك سەنەدی هەیە .

ب.ئەوەیە کەلەسەنەدیٚ زیاتری هەبیٚت .

ج.ئەوەیە کەبەهیچ جۆریٚ سەنەدی نەبیٚت .

١ .جۆرەکانی فەرمودەی مەشهوری (غير الأصطلاحي):

جۆری زۆری هەیە ناسراوترینیان :

أ.ئەوەیە کە (مەشهور) بیٚت، تەنها لەلای زانایانی فەرمودە : نمونەکەشی ئەم فەرمودەیەی (أنس)ە .(أن رسول الله (ﷺ) قنت شهراً بعد الركوع يدعوا على رعل وذكوان)[١] واتە: پیٚغەمبەر (ﷺ) بۆ ماوەی مانگیٚك لەدوای روکوع قنوتی دەخوینند کەتیایدا دوعای لەهەردوو عەشرەتی (رعل) و (ذكوان)دەکرد .

ب.ئەوەی کە (مشهور)ە : لەلای زانایانی فەرمودەو زانایان بەگشتیو خەلٚکی : وەك (المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده[٢]، واتە موسلٚمان ئەوەیە کە موسلٚمانان لە زوبان و دەستی پاریٚزراو بن .

ج.ئەوەی کە (مشهور)ە، لەلای شەرع زانان وەك : فەرمودەی (أبغض الحلال إلى الله الطلاق)[٣] بووغزیٚنراو ترین شتی حەلاٚل و ڕەها لای خوا تەلاٚق خواردنە .

د.ئەوەی کە مەشهورە لەلای زانایانی (أصول): وەك فەرمودەی (رفع عن امتى الخطا والنسيان وما استكرهوا عليه)[٤]، واتە : لەسەر ئوممەتەکەم سزای کاری هەلٚەو لەبیر چونەوەو زۆرلیٚکران هەلٚگیراوە .

هـ.ئەوەی کە مەشهورە لەلای زانایانی نەحو : وەك فەرمودەی (نعم العبد صهيب لو لم

---

(1)أخرجه الشيخان

(2) متفق عليه.

(3) صَححه الحاكم في المستدرك وأخره الذهبي لكن بلفظ (ما) أحل الله شَيئاً أبغَض إليه من الطلاق .

(4) صححه أبن حبان والحاكم

يخف الله لم يعصه)كه ئەصڵی نییە! ماناکەی:چاکترین بەندەصوهەیبە کـە ئەگـەر لـەخواش نەترسایە تاوانی نەدەکرد

و.ئەوەی کە مەشهورە لەناو عالمەی خەڵکدا :وەك فەرمودەی (العجلـة مـن الـشيطان) [1] پەلەکردن لـە شەیتانەوەیە

٦.حوکمی فەرمودەی مەشهور

فەرمودەی مەشهور ئیتر (الأصطلاحي)بێت یـان (غـير الأصـطلاحي) لـەخودی خۆیـدا بـە (صحيح – ساغ) یان (غير صحيح) دانانرێ، بەڵکو بەو جۆرەیە کـە هەیانـە (صـحيح)ە و هەیانە (حسن)ەو هەیانە (ضعيف)ە، بەڵکو هەشیانە (موضـوع)ە ، بـەڵام ئـەوە هەیـە کـە ئەگـەر مەشـهوری (الأصـطلاحي) بـە (صـحيح) دەرچـوو ئـەوا تایبەتمەنـدی و جـوێ کەرەوەیەکی دەبێت ، کە پێش فەرمودەی (عزيز) و (غريب) دەخرێت.

٧.بەناوبانگترین دانراوەکان لەفەرمودەی مەشهوردا

مەبەست لەدانراوەکان لەفەرمودەی مەشهوردا ئەو فەرمودانەن کەلەسەر زوبان مەشهورن نەك مەشهوری (الأصطلاحي) لەو دانراوانە:

أ.(المقاصد الحسنة فيما اشتهر على الألسنة)، کە دانراوی (الأمام السخاوي) یە

ب.(كشف الخفاء ومزيل الألباس فيمن أشتهر من الحديث على السنة النـاس) کـەدانراوی (الأمام العجلوني)یە

ج.(تمييز الطيب من الخبيث فيما يدور على السنة النـاس مـن الحـديث) کـەدانراوی (أبـن البديع الشيباني)یە

(1) أخرجه الترمذي وحسنه

فەرمودەی دەگمەن (العزيز)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەی موشەببەهەیە لە (عَزَّ – يعِزّ) بەکەسرە – وەرگیراوە، واتە کەم و دەگمەن .یان لە (عزَّ – يعَزَّ) بە فەتحە، واتە بەهێزو توند بووە وەبەوەش ناسراوە، کەیان لەبەر کەمی و دەگمەنیەتی، یان لەبەر بەهێزی یەتی لەبەر ئەوەی کە لە ڕێگای ترەوە هاتووە .

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کەڕاوی یەکانی لەدووکەس کەمتر نەبن لەسەرجەم تەبەقەو ئاستەکانی سەنەدەکاندا .

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە :

واتە لەهەر تەبەقەیەکدا لە تەبەقەکانی سەنەد لە دوکەس کەمتر نەبن، بەلاّم ئەگەر لەهەندێ لەتەبەقەکانی سەنەدەکەدا لەسێ کەس زیاتر بوون، ئەوە زیانی نییە بەمەرجێ ئەگەر لەتەنها تەبەقەیەکیشدا بێت دووکەس هەر بمێننەوە ، چونکە کەمترین تەبەقە لە تەبەقەکانی سەنەد حیسابی بۆ دەکرێ ، ئەم پێناسەیە بایەخدار (راجح)ترینیانە ، هەروەك (حافظ أبن حجر)وای نوسیوە[1]، هەندێ لە زانایان دەڵێن فەرمودەی (عزیز) ئەوەیە کە دووکەس یان سێ کەس ڕیوایەتی بکەن، وەلەهەندێ لە شێوازەکاندا لە فەرمودەی (مشهور) جیایان نەکردۆتەوە.

٣.نمونەی فەرمودەی (عزیز):

وەك ئەوەی (بخاری و مسلم) ڕیوایەتی دەکەن لەفەرمودەکەی (أنس) ەوە، وبوخاری لەفەرمودەکەی (أبو هريرة)ەوە ڕیوایەتی دەکات کە

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (لايؤمن أحدكم حتى أكون أحب أليه من والده وولده والناس

(1)النخبة وشرحها له ص ٢١ – ٢٤

اجمعين[1]) واته ئيمانى كامڵ نابێ هيچ كەستان تامنى لەباوك و دايكىو منالەكانىو سەرجەم خەڵكى خۆشتر نەوێ وەك (قتادة)و(عبدالعزيز بن صهيب)يش لە(أنس)ەوە ڕيوايەتيان كردووە، وەهەروەها (شعبة)و (سعيد) لە (قتادە)ەوە گێڕاويانەتەوە، و(اسماعيل بن علية) و(عبدالوارث)يش لە (عبدالعزيز)ەوە ڕيوايەتيان كردووە ، وەڕيوايەتيشى كردووە لەسەرجەميانەوە .

٤.بەناوبانگترين دانراوەكان تيايدا :

زانايان دانراوى تايبەتيان لەسەر فەرموودەى (عزيز)دا دانەناوە ، واديارە كەئەمەش لەبەركەمى و نەبوونى سوودى گرنگە لەو جۆرە دانراوانەدا .

فەرموودەى نامۆ (غريب)

١.پێناسەكەى :

أ.لەڕووى زمانەوە : صيفەى موشەببەهەيە ، بەمانای تاكەوەبوو (المنفرد) دێت، يان بەمانای دوور لەدەورو بەرى دێت .

ب.لەڕووى زاراوەوە :ئەوەيە كەتەنها ڕاويەك تاكڕەوانە ڕيوايەتى بكات.

٢.ڕوونكردنەوەى پێناسەكە :

واتە ئەو فەرموودەيەى كەتەنها كەسێك بەسەربەخۆيى دەيگێڕێتەوە ئيتر يان لەهەموو تەبەقەيەكدا لە تەبەقەكانى سەنەدەكەدا يان لەهەندێ لەتەبەقەكانى سەنەدەكەدا ، هەرچەندە لەتەنها تەبەقەيەكيشدا بێت وەزياتر لەكەسێك لە تەبەقەكانى ترى سەنەدەكەدا زيان ناگەيەنێت چونكە لاى كەمەكە حيسابە .

٣.ناونانى دووەم بۆى :

زۆر لەزانايان ناوێكى تر بەسەر فەرموودەى (غەريب)دا دادەنێن كە ئەويش (الفرد)ە، بەو

(1)البخاري والمسلم.

حوکمەی کەهاومانان، هەرچەندە هەندێ لەزانایانیش جیاوازیان کردووە لە نێوانیاندا هەریەکەیان بەجۆرێکی سەربەخۆ داناوە، بەڵام (حافظ أبن حجر) لەڕووی زمان و زاراوە بەهاومانایان دادەنێت ئەوەندە هەیە وتویەتی : لەلای (أصطلاح) ناسان جیاوازیان لەنێواندا کراوە لەڕووی زۆر وکەم بەکارهێنانیەوە ، جا (الفرد)زیاتر بۆ (الفرد المطلق) فەردی (بێ ناوو ناتۆر) بەکاردێت و (الغریب) زیاتر بۆ فەردی ناووناتۆردار (الفرد النسبی)[1] بەکاردێت .

٤ .بەشەکانی :

فەرمودەی غەریب بەگوێرەی جێگای تاك ڕەوی بونی دابەش دەکرێت بۆ دوو بەش کە ئەوانیش غەریبی بێ ناوو ناتۆر (غریب مطلق)و غەریبی ناووناتۆردار (غریب النسبي)یە .

أ.(الغریب المطلق)و یان (الفرد المطلق) :

١ .پێناسەکەی :

ئەوەیە کەغەریب بوونەکەی لە ئەصڵی سەنەدەکەدایە، واتە: کەکەسێك بە تاکڕەوانە لەئەصڵی سەنەدەکەدا ڕیوایەتی بکات[1].

---

(١) نزهة النظر،ص٢٨.

(1) ئەصڵی سەنەد، واتە : ئەو ڕووەی کە صەحابی یەکەی تێدایە ، وەصەحابیش ئەڵقەیەکە لەئەڵقەکانی سەنەدەکە ، واتە : هەرکاتێك صەحابی یەك تەنها خۆی فەرمودەیەکی گێڕایەوە ئەو کاتە ئەوفەرمودەیە بە (غریب)دادەنرێت بەڕەهایی (الغرابة المطلقة)، بەڵام ئەوەی کە "مەلاعەلی القاری" تێی گەیشتووە لەو قسەیەی (حافظ أبن حجر) کە "أصل السند" ی بەم جۆرە شەرح کردووە، (ئەو جێگایەی کە بۆتە خولگەی سەنەدەکە و بۆی دەگەڕێتەوە هەرچەندە ڕێگاکانیش زۆر بن، و ئەو لایەنەیەتی کە صەحابی یەکەی تیادایە، چونکە تەنها بوونی ئەو صەحابیە بە (غریب)بوون دانانرێت، وەهۆی ئەمەش ئەوەیە چونکە لەنێو صەحابیدا نیە کەلە شایەنی خۆیدا نەبێت و (قدح)ی هەبێت، چونکە صەحابی هەموویان ڕاستن ، وا گومان نابەم کە (ابن حجر)مەبەستی ئەمە بوبێت، (والله أعلم) بەڵگەی ئەوەی کە (غریب)ی بەم جۆرە پێناسەکردووە، ئەوەیە کە یەك کەس دەیگێڕێتەوە نیتر لەهەرجێگایەکدا لەسەنەدەکەدا ئەو تەنها بوونەی بەخۆوە دیی بێت، واتە، هەرچەندە تەنها بوون (تفرد)ەکەش لەجێگای صەحابیەکیشدا بێت، چونکە صەحابی ئەڵقەیەکە لەئەڵقەکانی سەنەدەکە (والعلم عند الله تعالى).

٢.نمونەكەی :

وەك فەرمودەی (أنما الأعمال بالنيات)[1] واتە: بێگومان هەموو كارو كردەوەيەك بەنيەتە، كەتەنها عومەری كوڕی خەتاب ڕيوايەتی كردووە هەربەم شێوازەش ئەو تاكڕەوييە بەردەوامە تاكۆتايی سەنەدەكە وەلەو تاكانەوە چەند ڕاوييەكی تر دەيگێڕنەوە .

ب.(الغريب النسبي) يان (الفرد النسبي) :

١.پێناسەكەی :

نەوەيە كەغەريب بوونەكەی لەسەنەدەكەی دايە واتە لە ڕاوييەك زياتر لەسەنەدەكەيدا دەيگێڕێتەوە، پاشان ڕاوييەكی ئەصڵی تاك ڕەوانە، لەو ڕاويانە ڕيوايەتی بكات.

٢.نمونەی :

وەك فەرمودەكەی (مالك) لە (زهری)يەوە، لە (أنس)ە وە (رضي الله عنه) أن النبي(ﷺ) دخل مكة على راسه الِمْغَفُر)[2] كەتەنها (مالك) لە (زهری) ڕيوايەتی كردووە

٣.هۆی ناونانەكەی :

ئەم بەشە بە (غريب النسبی)ناسراوە، چونكە تاكەوە بونەكەی بەنيسبەت كەسێكی دياری كراوەوە ڕوی داوە .

٥.لە جۆرەكانی (الغريب النسبی):

لێرەدا چەند جۆرێك لەنامۆيی (الغرابة)و تاكڕەوی (التفرد)هەيە، كە بە (الغريب النسبی)حيسابيان بۆ دەكرێت، چونكە غەريب بوون تيايدا هەروا ڕەها (مطلق)نييە، بەڵكو ئەو (غرابة)ە بەنيسبەتی شتێكی دياريكراوەوە، هاتۆتە دی وەئەوجۆرانەش ئەمانەن:

---

(1) أخرجه الشيخان

(2) أخرجه الشيخان .

أ.تەنها متمانە پێ کراوێك، ڕیوایەتی ئەو فەرمودەیەی کردبێت، (تفرد ثقة برواية الحديث)وەك ئەوەی کەدەڵێت : هیچ متمانە پێکراوێك ڕیوایەتی نەکردووە، جگە لەفلان کەس .

ب.تەنها ڕاوی یەکی دیاری کراو لەڕاوی یەکی دیاری کراوی ترەوە

ڕیوایەتی کردووە، (تفرد راو معين عن راو معين)وەك ئەوەی کەدەڵێن تەنها فلان کەس، لەفلان کەسەوە ڕیوایەتی کردووە، هەرچەندە لەچەند لایەکی تریشەوە ڕیوایەت کرابێت لەکەسانی ترەوە.

ج.تەنها خەڵکی شارێك یان ناوچەیەك ڕیوایەتی بکات (تفرد ا هل بلد او اهل جهة)وەك ئەوەی کە دەڵێن، تەنها خەڵکی مەککە یان خەڵکی شام ڕیوایەتیان کردووە .

د.تەنها خەڵکی شارێك یان لایەك، لەخەڵکی شارێکی تر یان لایەکی تر ڕیوایەتیان کردووە . (تفرد اهل بلد او جهة عن اهل بلد او جهة اخرى)وەك ئەوانەی کە دەڵێن تەنها خەڵکی بەسرە لەخەڵکی مەدینە ڕیوایەتیان کردووە، یان تەنها خەڵکی شام لەخەڵکی حیجاز ڕیوایەتیان کردووە[1].

٦.دابەش کردنێکی تر بۆی :

زانایان فەرمودەی (غریب)یان لەڕووی نامۆیی (سند) و (متن)یشەوە دابەش کردووە بۆ :

أ.غەریب بوونی (متن) و (اسناد):کەئەو فەرمودەیەیە کەتەنها ڕاوییەك ڕیوایەتی (مەتن) ەکەی کردووە .

ب.غەریب بوونی ڕشتە(اسناد)نەك تێکست(متن) : وەك ئەو فەرمودەیەی کە کۆمەڵێك کەس مەتنەکەی لەهاوەڵانﷺ ڕیوایەت بکەن، وەتەنها هاوەڵێکیشﷺ لەهاوەڵێکیﷺ ترەوە ڕیوایەتی بکات، (ترمذي)لەبارەیەوە دەڵێت : لەم ڕووە وە نامۆیە ، (غريب من هذا الوجه) .

(1) لەبەر کورت بڕی غوونەم نەهێناوە!

٧.جێگاو پێگە (مظان)ی فەرمودەی (غريب) :

واتە ئەوجێگایانەی کەغونەی زۆری لەم جۆرەی لێیە .

أ.کتێبی (مسند البزار) .

ب.کتێبی (المعجم الأوسط)دانراوی (الأمام الطبراني) .

٨.بەناوبانگترین دانراوەکان (کتێب)تیایدا :

أ.(غرائب مالك) دانراوی (الأمام الدار قطني) .

ب.(الأفراد)کە دیسانەوە دانراوی (الأمام الدار قطني)یە .

ج.(السنن التي تفرد بكل سند منها أهل بلدة)کە دانراوی (ابو داود السجستاني)یە .

دابەش کردنی فەرموودەی (ئاحاد)*

لەڕووی بەهێزیو بێ هێزییەوە:

فەرموودەی (أحاد)هەر لە (مشهور) و (عزيز)و (غريب) ، بەگوێرەی بەهێزی (قوة)و بێ هێزی (ضعف)دابەش دەبێت بۆ دووبەش کە ئەمانەن:

أ.وەرگیراو (مقبول): ئەویش ئەوەیە کە ڕاستگۆیی هەواڵدەرەکە وەپێش دەخرێ و(ترجيح)ئەدرێ، وە حوکمەکەشی ئەوەیە، واجبە بکرێتە بەڵگەو کاری پێ بکرێ .

ب.وەرنەگیراو (مردود) : ئەوەیە کەڕاستگۆیی هەواڵدەرەکە وەپێش ناخرێ و (ترجيح)نادرێ ، وەحوکمەکەی ئەوەیە کەنەبە بەڵگە دەکرێ نەواجبەکاری پێ بکرێ، بەڵام بۆ هەریەکە لە (مقبول) و (مردود)چەندەها بەش هەیە ، و چەند لەسەر چونێ (تفاصيل)هەیە و لەدوو بەشی سەربەخۆدا باسیان دەکەم، (انشاء الله تعالى) .

بەشی دووەم

فەرمودەی وەرگیراو

باسی یەکەم : **بەشەکانی فەرمودەی وەرگیراو .**

باسی دووەم : **دابەش کردنی فەرمودەی وەرگیراو بۆ کارپێکراو (معمول بە) و کار پێ نەکراو (غیر معمول بە) .**

باسی یەکەم

بەشەکانی فەرمودەی وەرگیراو

فەرمودەی وەرگیراو بەگوێرەی جیاوازی پلەکانی (مراتب)دەبێتە دووبەشی سەرەکییەوە ، کە ئەوانیش ساغ (صحیح)و شیرین و جوان (حسن)ن، وەهەریەکە لەمانەش دەبنە دووبەشەوە کە ئەمانەن (لذاتە) و (لغیرە) لەکۆتاییدا دەڵێین ، بەشەکانی فەرمودەی وەرگیراو چوارن بەم جۆرە :

١.صحیح لذاتە ٢ – حسن لذاتە .

٣.صحیح لغیرە ٤ – حسن لغیرە

بەدرێژی باسی ئەم بەشانە دەکەم بۆت .

فەرمودەی ساغ (الصحیح)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە:ساغ (الصحیح)دژی نەخۆش(السقیم)ە، وەئەمە ڕاستییەکەی، (حقیقة)ەکەی بۆ لاشە بەکاردێت، وەبەشێوەیەکی (مجاز)ی بۆ فەرمودەو ماناکانی تر بەکاردێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە : ئەوەیە کە ڕشتە (سەنەدەکەی)پەیوەست بێت، بەوەی کە کەسێکی ڕاستاڵ (عادل) و گێڕانەوەی بێ کەم و کوڕی (ضابط) لەکەسێکی تری وەکو خۆیەوە تاکۆتایی سەنەدەکە وابێت، بەبێ بوونی (شاذ)و (علة)بوون تیایدا .

٢.ڕوونکردنەوەی پێناسەکە :

پێناسەکەی پێشوو چەند شتێك دەگرێتەوە، کەهاتنەدی یان پێویستە تا فەرمودەکە بەساغ (صحیح)دابنرێت ، کەئەمانەن:

أ.ڕشتە پەیوەستی (اتصال السند) :ماناکەی ئەوەیە، کە هەموو ڕاوییەك لەو ڕاوی یانە، ئەو فەرمودەیەیان ڕاستەوخۆ لەسەروو خۆیانەوە، هەرلەسەرەتای سەنەدەکەوە تا کۆتایی وەرگرتبێت .

ب.ڕاستاڵی گێڕەرەوەکان (عدالة الرواة):واتە هەموو ڕاوییەك لەو ڕاویانە بەکەسێکی مسوڵمان و تێگەیشتوو (بالغ) و عاقڵ وچاکەکار (غیر فاسق)وبە ناپیاوی (غیر مخروم المروءة)ناوزەد کرابێت .

ج.بەهێزی بیری گێڕەرەوە (ضبط الرواة)واتە : هەموو ڕاوییەك لەو ڕاوی یانە (تام الضبط)بێت ئیتر ئەو (ضبط)ە، هی سنگ بێت، یا کتێب.

د.بێ ناوازەیی تایبدا (عدم الشذوذ) :واتە فەرمودەکە (شاذ)نەبێت کە (شاذ) بوونیش لەگەڵ متمانە (الثقة) دا پێچەوانە دەبێتەوە بۆ کەسێ کەلەو بەمتمانەترە .

هـ.بێ عیللەت بوون (عدم العلة): واتە نابێت فەرموودەکە (معلول)بێت، (علة)یش هۆکارێکی گرێیاوی (غامض)ی شاراوە (خفی)یە ، کەلەصیحەتی فەرمودەکە کەم دەکاتەوە ، لەگەڵ ئەوەدا وەك ڕوکەش سەلامەتی لێ چاوەڕێ دەکرێ .

٣.مەرجەکانی :

لە ڕوونکردنەوەی پێناسەکەوە دەردەکەوێت، مەرجەکانی فەرمودەی صەحیح، تا بەصەحیح دابنرێ پێنجن کە ئەمانەن:(ڕشتە پەیوەستی: اتصال السند)، ڕاستاڵی گێڕەرەوەکان (عدالة الرواة) بەهێزی بیری گێڕەرەوە (ضبط الرواة) ، بێ عیللەتی (عدم العلة)، ناوازە نەبوون (عدم شذوذ)، جاهەر کات مەرجێك لەو پێنج مەرجانە نەبوو، ئیتر ئەو فەرمودەیە بە (صحیح)دانانرێ.

٤.نمونەکەی :

ئەوەی (بخاری)یە، لەکتێبی (صحیح)ەکەیدا هێناویەتی، دەڵێت (حدثنا عبدالله بن یوسف قال اخبرنا مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جبير بن مطعم عن ابيه قال : سمعت رسول اللهﷺقرأ في المغرب بالطور)[1].

واتە : (عبدالله)ی کوڕی یوسف پێی ڕاگەیاندین وتی (مالك)لە (ابن شهاب) وەئەویش لە (محمد) کوڕی (جبير)ی کوڕی (مطعم)ەوە، لەباوکیەوە هەواڵی داوینەتێ کە پێغەمبەرﷺلە نوێژی مەغریب دا سورەتی (طور)ی خوێندووە ، ئەم فەرمودەیە صەحیحە چونکە:

أ.سەنەدەکەی پەیوەستە : چونکە هەموو ڕاوییەك لەو ڕاویانە لەمامۆستاکەیەوە بیستویەتی بەڵام (عنعنة[2]) بوونی (مالك)و (ابن شهاب) و (ابن جير) ئەوە لەسەر پەیوەست بوون(الأتصال) حیساب دەکرێ، چونکە ئەوانە درۆزن (مدلِّس) نین .

ب.ج: چونکە ڕاوی یەکانی ڕاستاڵ (عادل)ن و، بیر تیژ (ضابط)ن.

وە ئابەم شێوازەش لەلای زانایانی زانستی (الجرح والتعديل)باس کراوە.

١.(عبدالله بن يوسف):(ثقة متقن) متمانە پێکراوو وردەکارە .

٢. (مالك ابن أنس): (امام حافظ) .

٣.(ابن شهاب الزهري) : (فقيه، حافظ، متفق على جلالته، واتقانه) .

٤.(محمد بن جبير)، (ثقة) .

٥.(جبير بن مطعم) صەحابییە .

د.هەروەها لەبەر ئەوەی کە (شاذ)نییە، چونکە فەرمودەیەکی بەهێزتر لەخۆی پێچەوانەی نەبۆتەوە .

---

(1) البخاری – كتاب الأذان

(2)(العنعنة)گێڕانەوەی فەرمودەیە لەمامۆستاوە بەلەفزی (عن)وە درێژە باسی حوکمی (عنعنة) لەجۆری "معنعن"دا دێت.

هـ.چونکە هیچ (علة)یەکیش لەعیللەتەکانی تیادانییە .

٥.حوکمەکەی :

بە کۆڕایی(أجماع)ی زانایانی فەرمودە و ئەوانەی حیسابیان بۆ دەکرێ لەزانایانی (الأصول) و (الفقـه)پێویستە کاری پێ بکرێ، وە بەڵگەیەکـە لەبەڵگەشـەرعییەکان ، بـۆ موسـڵمان نییە،کاری پێ نەکات .

٦.مەبەست لەو گوتەیەیان کە دەڵێـت (هـذا حـدیث صـحیح) یـان (هـذا حـدیث غـیر صحیح):

أ.مەبەست لـەم گوتەیەیان :(هذا حدیث صحیح) ئەوەیە کە ئەو پێنج مەرجـەی کـەڕابورد تیایدا هاتووەتەدی ، نەك ئەوەی کەلە خودی خۆیدا (نفس الأمر)ەکەی صەحیحە ، لـەبـەر دروست بوونی هەڵە (الخطأ)و لـەبیرچوونەوە (النسیان)، تەنانەت لەکەسی متمانە پێکـراو (ثقة)شدا .

ب.وەمەبەست لـەوگوتەیەیان (هذا حدیث غیر صـحیح) ئەوەیـە کـە ئـەو پێـنج مەرجـەی کەڕابورد هەموویان یان هەندێکیان تیایدا نەهاتۆتەدی، نـەك ئـەوەی کـە خـودی شـتەکە (نفس الامر)ەکە درۆبێت لـەبەر دروست بونی پێکان (الاصابة) لـەکەسێکدا کە هەرچەندە هەڵەشی زۆر بێت[1].

٧.ئایا لـە ڕشتە (اسناد) دا ، پێداگیری (جزم)دەکرێت بەشێوەیەکی گشتی (مطلق)کە ئەو سەنەدە ، لـەدروست ترینی سەنەدەکان (اصح الاسانید)ە :

ڕای هەڵبژێردراو (المختـار)ئەوەیەکـە پێـداگیری تـەواو نـاکرێ، لـەسـەنەددا بـەوەی کـە بەشێوەیەکی گشتی دروست ترینی سەنەدەکانە ، چونکە جیاوازی پلەکانی صەحیح بوون،

(1) تدریب الراوي ج١ / ص ٧٥ – ٧٦

بنیادنراوه لەسەر بۆ گونجانی (سند)ەکە لەهاتنەدی مەرجەکانی صەحیح بوونـدا، وە هاتنەدی بەرزترینی پلەکان (الدرجات)لەسەرجەم مەرجەکانی صەحیح بوونـدا زۆر دەگمەنە، جا باشتر وایە لەمەدا کەدەست هەڵبڕین لەحوکمدان بەسەر (سَنَدْ)دا، بەوەی کە (مطلقاً)صەحیح ترینی سەنەدەکانە، لەگەڵ ئەمەشدا گوتەی هەندێ لەپێشەوایان نەقڵ کراوە ، کەقسەیان لەسەر صەحیح ترینی سەنەدەکان کردووە، بەڕوکەشی (ظاهر) وادیارە کەهەر پێشەوا (الامام)ێك، ئەوەی پەسەند کردووە کەلەلای خۆی بەهێز بووە، لەو گوتانە ئەوەیە کە صەحیح ترین ئەمانەن :

أ.(الزهری عن سالم عن أبیه)[1].

کەئەمەش لە (أسحاق بن راهویه) و (احمد)ەوە ڕیوایەت کراوە .

ب.(ابن سیرین عن عبیدة عن علي)[2].

کە ئەم ڕایەش لە (ابن المدینی) و (فلاس)ەوە، ڕیوایەت کراوە .

جـ.(الأعمش عن ابراهیم عن علقمة عن عبدالله)[3] ئەم ڕایەش لە (ابن معین)ەوە، وەرگیراوە .

د.(الزهری عن علي بن الحسین عن ابیه عن علي) :کەئەم ڕایەش لە (ابي بکر بن ابي شیبة)ەوە ڕیوایەت کراوە .

هـ.(مالك عن نافع عن ابن عمر) :کەئەم ڕایەش لە (الأمام البخاری)یەوە، ڕیوایەت کراوە

٨.یەکەم کتێبی (مصنف) لە صەحیحی ڕووت (مجرد)دا کامەیە ؟

یەکەم دانراوێ لە صەحیحی ڕووت (مجرد)دا کتێبی (صحیح البخاری)یە پاشان (صحیح

---

(1)کە (عبدالله)ی کوڕی (عمر)ی کوڕی (خطاب)ە

(2)کە (علی) کوڕی (ابو طالب)ە .

(3)کە (عبدالله)ی کوڕی (مسعودە) .

مسلم) وەئەم دوانە صەحیح ترینی کتێبن لەدوای قورئانی پیرۆز، وە هەموو ئوممەت کۆکن لەسەر ئەوەی کە ئەوکتێبانەیان وەرگرن .

أ)کامیان صەحیح ترە:بوخاری صەحیح ترە وەسودمەند تریانە، چونکە فەرمودەکانی بوخاری پەیوەستی (اتصال)یان زیاترە و پیاوەکان (رجال)ە کانی خاوەن متمانە ترن وەهەروەها هەڵهێنجراو (استنباط)ی فیقهی تیادایە و چەند خاڵ (نُکَتْ)یکی حوکمی تیادایە کەلەصەحیحی موسلیم دا نییە، جا بەم جۆرە کتێبی (صحیح البخاری)صەحیح ترە لەکتێبی صەحیحی موسلیم، ئەمە بەشێوەیەکی گشتی دەنا، هەندێ فەرموودە لە (مسلم)دا هەیە کە بەهێزترن لەهەندێ لەفەرمودەکانی بوخاری وەك گوتراویشە کە (صحیح مسلم)ئەصەح ترە، بەڵام گوتەی یەکەم تەواوترو ڕاسترە.

ب)ئایا ئەو دووکتێبە سەرجەم فەرمودەی صەحیحیان لەخۆگرتووە " یان پابەندبوون پێوەی؟

(بخاری) و (مسلم)لەو دووکتێبە صەحیحەیاندا سەرجەم فەرموودەی صەحیحیان نەگرتۆتە خۆ، و پێوەشی پابەند نەبوون (الأمام البخاری)فەرمویەتی(ما أدخلت في كتابي الجامع الا ماصح وتركت من الصحاح لحال الطول)[1] .

واتە: لەم کتێبەمدا جگە لەصەحیح هیچی ترم تێکەڵ نەکردووە وەلە فەرمودەی صەحیحی تریشم تەرك کردووە، تاوەکو درێژنەبێتەوە ،وە (امام مسلم)دەفەرموێت : (ليس كل شئ عندي صحيح وضعته ههنا أنما وضعت ما أجمعوا عليه)[2] واتە : من مەرج نییە هەموو شتێ لەلام صەحیح بووبێ، لێرەدا دام نابێ، بەڵکو من ئەوانەم داناوە کە کۆڕایی (اجماع)یان لەسەرکراوە .

(1) وەلەهەندێ گێڕانەوەدا (لملال الطول) واتە،گێڕانەوەی زۆر فەرمودەی صەحیحی تەرك کردووە لەکتێبەکەیدا ، لەترسی ئەوەی نەبادا کتێبەکەی درێژ بێتەوە و خەڵکی لەبەر درێژی یەکەی بێ مەیل بن لێی .

(2)واتە. ئەوانەی کەلەلای ئەو مەرجەکانی صەحیحیان تیادا هاتوتە دی ، ئەو مەرجانەی کە ئیجماعیان لەسەر کراوە .

جـ.ئایا زۆر یان کەمیان لەفەرمودەی صەحیح لێ بەجێماوە ؟

١.(حافظ ابن الأخرم) دەڵێت :شتێکی زۆرکەمیان لێ بەجێماوە لەبەرئەمەش ئینکاری لەگەڵ کراوە .

٢.گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە، زۆریان لێ بەجێماوە لە (الامام البخاری)یەوە، نەقڵ کراوە، کە گوتویەتی : (وما تركت من الصحاح أكثر) وەفەرمویەتی (أحفظ مائة الف حديث صحيح و مائتي الف حديث غير صحيح) [1] واتە صەد هەزار فەرمودەی صەحیحم لەبەرەو دووسەد هەزار فەرمودەی لاواز (غیر صحیح)م لەبەرە .

د.ژمارەی فەرمودەی هەریەکەیان چەندە ؟

١.بوخاری گشتییەکەی (٧٢٧٥)فەرمودەیە بەدووبارەبونەوەکان و بەبێ دووبارەش (٤٠٠٠)فەرمودەیە .

٢.موسلیم : بەگشتی (١٢٠٠٠)فەرمودەیە ، بەدووبارەبونەوەو بێ دووبارەبونەوەش نزیکەی (٤٠٠٠)فەرمودەیە .

هـ.ئەو فەرمودانەی کە (بخاری) و (مسلم)بەجێیان هێشتووە، ئیتر ئەوانی تر لەو فەرمودە صەحیحانە لە کوێن ؟

لە کتێبە باوەڕپێکراو (معتمد) ناسراوەکانی وەك (صحيح ابن خزيمة) و (صحيح ابن حبان)و (مستدرك الحاكم)و چوار (سنن)ەکە، (نسائی) (ابو داود)، (ترمذی)، (ابن ماجة) و (سنن الدار قطنی) و (البيهقی)و هتد... دا هەن .

وەتەنها ئەوە بەس نی یە کە فەرمودە لەو کتێبانەدا بێت، ئیتر صەحیح بێت، بەڵکو پێویستە دەق هەبێت (التنصيص) لەسەر صەحیح بونەکەی تەنها لەکتێبێکدا نەبێت ، کەبەمەرجی دانابێت تەنها فەرموودەی صەحیح بهێنێت، وەك کتێبی (صحيح ابن خزيمة) .

---

(1) علوم الحديث ص ١٦

٩.قسەکردن لەسەر کتێبەکانی (مستدرك الحاكم) و (صحيح ابن خزيمة) و (صحيح ابن حبان) :

أ.(مستدرك الحاكم): یەکێکە لەکتێبە گەورەکانی فەرموودە، دانەرەکەی تیایدا ئەو فەرموودە صەحیحانەی باس کردووە کەلەسەر مەرج (شرط)ی هەردو پیری پێشەوا(بوخاری و موسلیم)ن (شرط الشيخين)یان لەسەر مەرجی یەکێکیانە و نەیان هێناون لە کتێبەکانی خۆیاندا هەروەك ئەو فەرموودە صەحیحانەشیان باس کردووە کەلەلای خۆی صەحیحن و هەرچەندە لەسەر مەرجی هیچ کامیشیان نەبێت بەشێوەی ئەوەی کە ئەوفەرمودانە سەنەدەکەیان صەحیحە تەعبیری لێ داون، وەهەندێ جار هەندێ فەرموودەی باس کردووە کە صەحیح نین، بەلاّم ئاگاداری لەسەر داون، وەکەسێکی ئاسانکار (متساهل)بووە لە بەصەحیح دانانی فەرموودەدا بۆیە پێویستە کە بەدواداچوون بکرێ لەسەریان وبە و شێوازەی کە شایانی خۆیانە حوکمیان لەسەر بدرێ، وە (امام الذهبي) بەدوا داچوونی لە سەرکردوون، وحوکمی لە سەر زۆریان داوە، بەو شێوازەی کە بۆیان گونجاوە ، وە تا ئێستاش ئەو کتێبە پێویستی بە بە دوا داچوون (التتبع)وبایەخ پێدان(العناية) هەیە[1].

ب.(صحيح ابن حبان) : ئەم کتێبە ڕێکخستنێکی داهێنراو (مخترع) ی هەیە، بە گوێرەی (ابواب) و (مسانيد) ڕێك نەخراوە ، هەر بۆیەش ناوی ناوە (التقاسيم و الانواع) وە دەرخستن و دۆزینەوەی فەرموودە لە کتێبەکەیدا، زۆر سەختە، وە هەندێ لە دواینەکان (المتاخرين) ڕێکیان خستووە[2] بە سەر (ابواب) – باب باب – کردنیدا، وە

---

(1) ئێستا برای لێکۆڵەرەوە (المحقق)مان (الشيخ الدكتور محمود الميرة) خەریکی بەدوادا چوونی ئەوانەیانە کە (الامام الذهبي)هیچی لەسەر نەگووتون ، حوکمیان دەدات بەسەردا بەوشێوازەی کە شایستەیان بێت، وەبەنیازە دوای ئەو هەوڵدانە بەچاپی بگەیەنێت .فجزى الله عن المسلمين خيراً.

(2)کە ئەویش (الأمير علاءالدين أبو علي بن بلبان)ە کەلەسالی (٧٣٩ هـ)کۆچی دوایی کردووە ، وەڕێکخستنەکەشی ناونراوە (الأحسان في ترتيب أبن حبان)

دانەرەکەشی زۆر ئاسانکارە لە حوکم دان بە سەر صەحیح بوونی فەرموودەدا، بەڵام ئاسانکارییەکەی لە ئاسانکاری (حاکم) کەمترە[1].

ج.(صحیح ابن خزیمة) :ئەم کتێبە پلەکەی بەرزترە لە (صحیح أبن حبان)، چونکە بە توندو تۆڵ تربەدوادا گەڕانی بۆ فەرموودەکان کردووە، تەنانەت، بۆ بە صەحیح دانانی فەرموودەیەك بۆ کەمترین قسەیەك لە سەر سەنەدەکە ڕاوەستاوە وهەڵوێستەی کردووە[2].

١٠.ئەو کتێبانەی کەلەو دووکتێبە صەحیحەوە دەرهێنراون (المستخرجات علی الصحیحین):

أ.بابەتی (المستخرج):

ئەوەیە کەدانەر کتێبێك لەکتێبەکانی فەرمودە بهێنێت، جا فەرمودەکانی (تخریج) بکات بەسەنەد گەلێك کە هی خۆی بن لەسەر غەیری ڕێبازی خاوەنی کتێبەکە، جا لەمامۆستاکەی یان لە سەروتری ئەوەوە بەیەك بگەنەوە .

ب.بەناوبانگترین (مستخرجات) لەسەر دووکتێبە صەحیحەکە :

١.(المستخرج) دانراوی (ابی بکر الاسماعیلی) لەسەر (البخاری) .

٢.(المستخرج) دانراوی (ابو العوانة الاسفراینی) لەسەر (مسلم) .

٣.(المستخرج) دانراوی (ابی نعیم الاصبهانی) لەسەر هەردووکیان .

جـ.ئایا خاوەنی ئەو (مستخراجات)انە، لەوکتێبانەیاندا پابەند بوون لەڕوی لەفزیشەوە بەهاوڕێکی لەگەڵ دوو صەحیحەکەدا ؟

دانەرەکانیان پابەند بوون، بەهاوڕێك بوون لە لەفزیشدا لەگەڵ ئەو صەحیحانە ، چونکە ئەوان ئەو لەفزانە ڕیوایەت دەکەن،

---

(1) تدریب الراوي ١ / ١٠٩

(2) هەمان لاپەڕە لەسەرچاوەی پێشوو .

کەلەمامۆستاکانیانەوە بیستویانەو پێیان گەیوە، بۆیە چەند جیاوازییەکی کەم دروست بووە، لە هەندێ لەفزدا .

وەهەر بەم شێوازەش دانەرانی پێشوو، لە دانراوە سەربەخۆکانیاندا، ئەو فەرموودانەی کە (تخریج) یان کردوون، هەر بەم شێوازە بووە، وەك (البیهقی) و (البغوی) و هاو وێنەکانیان دەڵێن : (رواه البخاری) و (رواه مسلم) لەهەندێکیاندا جیاوازی لە لەفزو مانادا دروست بووە، وە مەبەستیان لەو گوتانەی کە دەڵێن : (رواه البخاری و مسلم) واتە : ئەوانە لە ئەصڵدا ڕیوایەتیان کردووە .

د.ئایا دروستە کە لەو کتێبی (مستخرجات)انەوە، فەرموودە نەقڵ بکەین و بیدەینە پاڵ (بخاری) و (مسلم) ؟

لەسەر ئەوەی کەڕابورد دروست نییە بۆ کەس کەلەو کتێبی (مستخرجات)انە، یان لەو کتێبانەوە کە ئێستا باسمان کرد فەرمودە نەقڵ بکات و بڵێت : (رواه البخاری) یان (رواه مسلم) مەگەر بەیەکێ لەم دووشتانە :

١ .دەبێ فەرمودەکە بەرابەری (مقابلة)لەگەڵ ڕیوایەتی ئەو دووکتێبەدا بکرێت .

٢ .دەبێ خاوەنی (المستخرج)یاخود دانەرەکە بڵێت (أخرجاه بلفظه)بەم لەفزانە هێناویانە .

هـ.سودی کتێبی (مستخرجات) لەسەر دوکتێبە صەحیحەکە ؟

کتێبی (مستخرجات) سوودیان زۆرە، کە دەسوود زیاترە، و (الامام السیوطي)لە (تدریب الراوي)دا باسی کردون[1]، جا گرنگترینیانت بۆباس دەکەم .

١ .بەرزکردنەوەی سەنەدەکە (علو الاسناد)، چونکە دانەری (المستخرج)بۆ نمونە ئەگەر فەرمودەیەك لەڕێگای بوخارییەوە بگێڕێتەوە، ئەوا ئەو گێڕانەوەیە نزمترە لەو ڕێگایەی کەلە (مستخرج)دا ڕیوایەتی کردووە .

٢ .صەحیح تر کردنی (الزیادة في قدر الصحیح) ، دەبێتە هۆی زیادکردنی وشەو کامڵ و

(1) تدریب الراوي ج١ / ص١١٥ – ١١٦ .

تەواوکاری کردن لەهەندێ لە فەرمودەکاندا.

٣.بەهۆی زۆری ڕێگاکانەوە بەهێزتری دەکات (القوة بكثرة الطرق) : کە سوودەکەیشی (ترجیح)دانە لەکاتی بوونی پێچەوانەکاندا (المعارضة).

١١.لەو فەرمودانەی پێشەوایان (بوخاری و موسلیم) ڕیوایەتیان کردوون کامانەیان بەصەحیح دادەنرێن ؟

ئەوەمان بەسەردا ڕابورد کە (بوخاریو موسلیم) جگە لە صەحیح هیچ جۆرە فەرمودەیەکیان تێکەڵ بە کتێبەکانیان نەکردووە، وە ئومەتیش کتێبەکانیانی وەرگرتووە جا ئەو فەرمودانە چین کە حوکمی صەحیح بونیان بەسەردا دەدرێ و ئومەت وەریان دەگرێت چ دەبینی؟!

وەڵام:ئەوەیە کە ئەوفەرمودانەی کە بەڕشتەی پەیوەست (الاسناد المتصل) ڕیوایەتیان کردبێت ئەوە حوکمی صەحیحی بەسەردا دەدرێت بەڵام ئەوەی کەلە (مبدأ)سەرەتای سەنەدەکەی دا ڕاوییەك یان زیاتر کە ناونراوەتە(معلق)کەلە (بخاری)شدا زۆرە، بەڵام لە (تراجم)ی بابەکانداو پێشەکیەکانیاندا ، وەلەنێو کرۆکی بابەکاندا بەهیچ جۆرێك نین، بەڵام لە (مسلم)دا تەنها یەك فەرمودەی تیادایە کەلەباسی (التیمم)دا هاتووە، کەلەجێگای تردا نەهاتووە، حوکمەکەی بەم شێوازەیە.

أ.ئەوانەیان کە بەشێوەی دان پیادانانی تەواو (صیغة الجزم) هاتووە، وەك (قال) وتی، (أمر)فەرمانی کرد ، (ذکر)باسی کرد، ئەمە حوکمی صەحیح بونی بەسەر (مضاف الیه)یەکەیدا دەدرێ .

ب.ئەوەی کەدان پیادانانی تەواو (الجزم)ی نییە، وەك (یُروی)ڕیوایەت کراوە،(ذُکِرَ)باس کراوە، (یحکی)واگێڕراوەتەوە، وەهەروەها (روی) ڕیوایەت کراود، لە ڕابردودا (ذُکِرَ) واباس کراوە ، ئەمە حوکمی صەحیح بوون نادرێ بەسەر (مضاف الیه)ەکەیدا لەگەڵ ئەمەشدا فەرمودەی شێواو (واهٍ)ی تیادا نەهاتووە ، لەبەرناوەکەی! چونکە بە (صحیح)ناوزەد کراوە.

١٢.پلەکانی صەحیح بوون (مراتب الصحیح) :

بەسەرماندارابورد کە هەندێ لەزانایان باسی صەحیح ترینی سەنەدەکانیان کردووە بەڕای خۆیان، جالەسەر ئەمەو لەسەر بۆ گونجانی هاتنەدی مەرجەکانی تری صەحیح بوون، ئەکرێت بوترێت کەفەرمودەی صەحیح چەند پلەیەکی هەیە :

أ.بەرزترین پلەی ئەوەیە کەڕیوایەت کرابێت بە سەنەدێ لەصەحیح ترینی سەنەدەکان، وەك (مالك عن نافع عن ابن عمر) .

ب.پلەی نزمتر لەوە ئەوەیە کە ڕیوایەت کرابێت لەڕێی کەسانێکەوە کە پلەیان لەپلەی پیاوانی سەنەدی یەکەم کەمتر بێت، وەك ڕیوایەتی (حماد بن سلمة) لە (ثابت)ەوە ئەویش لە (أنس)ەوە .

ج.لەمەش بەدواوە ئەو پلەیەیە کە ڕیواتەکەیان کەمترینی ڕاستگۆیی و متمانە (ثقة)یێ بونیان تیادا هاتبێتە دی، وەك ڕیوایەتی (سهیل بن أبی صالح)لە باوکیەوە، ئەویش لە (أبوهریرة)ەوە، وە دابەش کردنی فەرمودەی صەحیح بۆ حەوت پلە دەکرێتە پاشکۆی ئەم درێژە باسە کە ئەمانەن :

١.ئەوەی کە (بخاری و مسلم) لەسەری ڕێك کەوتبن (کەئەمەش بەرزترین پلەیانە) .

٢.ئەوەی تەنها هی (بخاری)بێت .

٣.ئەوەی تەنها هی (موسلیم) بێت .

٤.ئەوەی لەسەر مەرج (شرط)ی هەردوکیان بێت، وە (تخریج)یشیان نەکردبێت.

٥.پاشان ئەوەی کەلەسەر مەرجی (بوخاری) بێت و (تخریج)ی نەکردبێت .

٦.پاشان ئەوەی کەلەسەر مەرجی (موسلیم) بێت و خۆی نەیهێنابێت .

٧.پاشان ئەوەی کەلەلای پێشەوایان (ابن خزیمة) و (ابن حبان) و ئەوانی تر ، بەصەحیح دانرابێت لەو فەرمودانەی کەلەسەر شەرتی دوو ئیمامەکە نەبێت .

١٣.مەرجی دوو پێشەواکە (شرط الشیخین) :

دوو مامۆستایان، (الشیخان) شەرتێکیان دانەناوە، یان دیاری نەکردووە، زیاد لەو

شەرتانەی کە هەر دووکیان لەسەری ڕێك کەوتوون، لە صەحیح بووندا، بەڵام زانایانی لێکۆڵەرەوە پاش بە دواداچوون و جێگیربوون لە ئوسلوبیاندا، ئەو گومانانەی کە هەریەکەیان هەیانە، کە هەردووکیان بە مەرجیان داناوە، یان یەکێکیان بە مەرجیان داناوە و دەریان خستووە

وەباشترین گوتەیەك کە لەم بارەیەوە گوتراوە ، کەمەبەست لەمەرجی دووشێخەکە یان مەرجی یەکێکیان ئەوەیە کە لەو پیاوانەوە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت کرابێت، کە لە ڕێگای ئەو دووکتێبەدا یان لەیەکێکیاندا هاتوون لەگەڵ ڕەچاوکردنی چۆنیەتی پابەند بوونی ئەو دوشێخە لەڕیوایەت کردن لێیانەوە[1]

١٤.مانای ئەم گوتەیەی زانایان (متفق علیه):

هەرکاتێ زانایانی فەرموودە لەسەر فەرمودەیەك وتیان (متفق علیه) ئەوە مەبەستیان ڕێك کەوتنی دوو شێخەکەیە(بخاری و مسلم)واتە ڕێکەوتنی ئەو دوو پێشەوایە لەسەر صەحیح بوونی، نەك ڕێکەوتنی گشت ئۆمەت بەس ئەوە هەیەکە (ابن الصلاح)وتویەتی:بەڵام کۆ ڕایی ئۆمەت لەسەری پێویستەو تیایشیدا هاتۆتە دی، لەبەر ڕێکەوتنی ئۆمەت لەسەر ئەوەی، کە ئەوەی ئەوان لەسەری ڕێك کەوتون وەرگیراون[2]

١٥.ئایا مەرجە لەفەرمودەی (صحیح)دا کە دەبێت ناوێزە (عزیز)یش بێت ؟

گوتەی ڕاست و دروست لەسەر ئەوەیە، کە مەرج نییە لەفەرمودەی صەحیح دا کە دەبێت ناوێزە (عزیز) یش، بێت، دوو سەنەدی هەبێت، چونکە لە دوو کتێبەصەحیحە کەدا و لە هی تریشدا فەرموودەی صەحیح هەنە، کە (غریب) یشن، وەهەندێ لە زانایان بانگەشەی ئەوەیان کردووە، وەك (الجبائي المعتزلي) و (الحاکم)، وە ئەم گوتەیەیان پێچەوانەی ئەوەیە کە ئۆمەت لە سەری ڕێکەوتووە.

---

(1) بەوردی لێی تێگە

(2) علوم الحدیث ص٢٤

فەرمودەی جوان و شیرین (الحسن)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەتی موشەبیهەیەو لە (الحُسْن)ەوە هاتووە کەبەمانای جوان هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: زانایان جیاوازیان هەیە لەسەر پێناسەی (حسن)لەڕووی ئەوەوە کە ناوەندێکە لەنێوان فەرمودەی ساغ (صحیح)و فەرمودەی لاواز (ضعیف)دا، هەروەها چونکە هەندێکیان بەشێکیان پێناسە کردووە، جا ئەو پێناسانە باس دەکەم و پاشان ئەوەیان هەڵدەبژێرم کەلەوانی تر لەلام ڕێکترە .

١.پێناسەی (خطابي):ئەوەیە کە سەرچاوەکەی (مخرج)بزانرێت،وە پیاوەکانی (رجال)ناسراو بن، وە قورسایی (مدار) ی زۆربەی فەرمودەی لەسەرە، وەهەر ئەمەشە کە زۆرینەی زانایان وەریان گرتووە، وەزۆربەی شەرعزانان (فقهاء) بەکاری دێنن[١].

٢.پێناسەی (الترمذي) : هەموو فەرمودەیێك کە ڕیوایەت بکرێت و لە ڕشتە (اسناد)ەکەیدا کەسێك نەبێت، کە تۆمەتبار کرابێت بەدرۆ دەوترێ، وەنابێت ئەوفەرمودەیە (شاذ) بێت، وە دەبێت لەڕووی ترەوە بەو شێوازە ڕیوایەت کرابێت، ئەوە لەلای ئێمە فەرمودەی (حسن)ە[٢].

٣.پێناسەی(إبن الحجر) :دەفەرموێت، فەرمودەی (احاد) ئەوەیە کەکەسێکی ڕاستاڵ (عادل)و بیر تیژ (تام الضبط) نەقڵی بکات و دەبێت ڕشتەکەی پەیوەست (متصل السند)بێت، و(معلل)و (شاذ) نەبێت، ئەوە (صحیح لذاتە)یە[٣].[١] ئەگەر هێزی

---

(1) معالم السنن ج١ / ص١١

(2)جامع الترمذي مع شرحه تحفة الأحوذي – كتاب العلل، ج١٠ ـ ٥١٩.

(3) النخبة مع شرحها له ، ص٢٩

بیرکردنەوەی (ضبط)کەمترو نزمتر بوو، ئەوە (حسن لذاتە)یە[1].[2]

من دەڵێم:وەك بڵێی فەرمودەی (حسن)لەلای (ابن حجر) هەر صەحیحە، بەڵام کاتێ کە (ضبط)ی ڕاوییەکەی تۆزێ کەمتر بێت، کە ئەمەش چاکترین پێناسەیە بۆ فەرمودەی (حسن)، بەڵام پێناسەکەی (خطابي)زۆر ڕەخنەی لەسەرە، بەڵام، (الترمذي) یەکێك لەدووبەشەکەی (حسن)ی پێناسە کردووە کە ئەویش (حسن لغیرە)یە، وەئەصڵیش لەپێناسەکەی دا ئەوەیە کە (حسن لذاتە)یەکەیە، نەك(حسن لغیرە)، چونکە ئەو(حسن لغیرە)یە، هەر لەئەصڵدا لاوازە (ضعیف)ە، وە بەپلەی(حسن) گەیشتووە بەهۆی زۆری ڕێگاکانییەوە.

٤.پێناسەی هەڵبژێرراو (المختار) :

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە (ابن حجر)کردی، دەکرێ کە فەرمودەی (حسن)بەم جۆرە پێناسە بکرێت، ئەوەیە کە سەنەدەکەی پەیوەست بێت و کەسێکی عادلی وا لێی گێرابێتەوە کە توانای لەبەرکردنی (ضبط)ی لەکەسانی تر کەمتر نەبێت، ئەمەهەر لەسەرەتاوە تاکۆتایی بەبێ بوونی (شاذ)و (علة) تیایدا .

٢.حوکمەکەی:

لەحوکمدا وەك (صحیح) وایە لە بەبەڵگە کردندا (الأحتجاج) هەرچەندە هێزی لەو کەمترە، هەر بۆیەش زۆرینەی شەرعزانان (الفقهاء) کردویانەتە بەڵگەو کاریشیان پێ کردووە، وە زۆربەی فەرمودە ناسان (المحدثین) و زانایانی (أصول)یش هەرلەسەر ئەوەن، کە بە بەڵگەی بکەن، تەنها هەندێکیان نەبێت لە توندڕەوەکان (المتشددین)، وەهەندێ لە ئاسانکارەکان(المتساهلین)یش خزاندویانەتە ناو جۆرەکانی (صحیح)ەوە، وەك(حاکم)و(ابن حبان)و(ابن خزیمة)ئەمەش لەگەڵ ڕونکردنەوەیاندا بۆ ئەوەی کە پلەی صەحیحەکە کەمترە

(1)المصدر السابق ص٣٤ .

لەیەکەم جارکە باس کرا [1].

٣.نمونەکەی :

وەك ئەوەی کە (ترمذي) هێناویەتی و دەڵێت (حدثنا قتيبة حدثنا جعفر بن سليمان الضبعي عن أبي عمران الجَوْني عن ابي بكر بن ابي موسى الأشعري ، قال سمعت ابي بحضرة العدو يقول قال رسول الله (ﷺ)أن أبواب الجنة تحت ظلال السيوف ... الحديث[2]

واتە : قوتەیبە بۆی باس کردوین، وە (جعفر بن سليمان الضبعي)ش پێی گوتوین کە (ابی عمران الجونی)ئەویش لە (ابی بکر بن موسی الأشعری) دەڵێت: بیستومە لە بابم لە هێڵی تەماسا، کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : دەرگاکانی بەهەشت لەژێر سێبەری شمشێر دان .

کە ئەم فەرمودەیە (ترمذی)دەربارەی دەڵێت (هذا حديث حسن غريب).

وە ئەم فەرمودەیە (حسن)ە، چونکە پیاوانی سەنەدەکە کە چوارن متمانە دار (ثقة)ن، تەنها (جعفر بن سليمان الضبعي) نەبێت کە (حسن الحديث)ە[3]، بۆیە فەرمودەکە لە پلەی صەحیحەوە دابەستووە بۆ پلەی (حسن).

٤.پلەکانی فەرمودەی (حسن):

هەروەك چۆن فەرمودەی صەحیح چەند پلەیەکی هەیە، کە بەهۆیانەوە هەندێکی صەحیحەکان لەهەندێکی تریان جودا دەکرێتەوە، هەربەو شێوازەش بۆ فەرمودەی(حسن) چەند پلەیەك هەیە، کە (الأمام الذهبي) کردونیەتیە دوو پلە و دەفەرموێ :

أ.بەرزترین پلەی ئەوەیە کە (بَهْزُ بن حكيم) لە باوکیەوە لە باپیریەوە، وە (عمرو بن شعيب)لە باوکیەوە لەباپیریەوە، وە(ابن اسحاق) لە (التيمي)یەوە، وەنمونەی ئەمانە کە

---

(1) بڕوانە تدريب الراوی ج١ / ص ١٦٠

(2) الترمذي أبواب فضائل الجهاد – ج٥ /ص ٣٠٠ من الترمذي مع شرحه تحفة الأحوذي.

(3)كما نقل الحافظ ابن حجر في تهذيب التذهيب ٢ / ٩٦ ذلك عن ابي أحمد.

(صحيح)بونيان دەربارە، گوتراوە، كەلە نزمترينى پلەكانى صەحيحيشە.
ب.پاش ئەمە ئەوەيە كە ڕاجيايى هەيە لەبەچاك دانان و لاوازدانانيدا وەك فەرمودەكەى (الحارث بن عبدالله) و (عاصم بن ضمرة) و (حجاج بن أرطاة)و هاوشێوەكانيان .

٥.پلەى ئەم گوتەيەى زانايان كە دەفەرموێ (حديث صحيح الأسناد) يان (حسن الأسناد):

أ.قسەى فەرمودە ناسان (هذا حديث صحيح الأسناد)لە خوارى ئەوەوەيە كە بڵێين (هذا حديث صحيح).
ب.وەهەروەها ئەم گوتەيەيان (هذا حديث حسن الأسناد)لەخوار ئەوەوەيە كە بڵێن، (هذا حديث صحيح حسن) چونكە هەندێ جار ڕشتە (الاسناد)ساغ (صحيح)يان چاك و جوان (الحسن)دەبێت، نەك مەتنەكە، چونكە لەوانەيە (شذوذ) و (علة)ى تێدابێت .
جا كە فەرموودەناس (المحدث)فەرمووى : (هذا حديث صحيح) وەك ئەوە وايە ئەركى هاتنەدى پێنج مەرجەكەى صەحيح بوونى فەرموودەى تيادا لە ئۆبالێ گرتبێ ، بەڵام كە گوتى : (هذا حديث صحيح الاسناد)، ئەوە هاتنەدىى سێ مەرج لە مەرجەكانى صەحيحى فەرموودەى تيادا لە ئۆبالێ گرتووە ، كە ئەوانيش :ڕشتە پەيوەستى (اتصال السند) و ڕاستا لێ گێڕەوەكان (عدالة الرواة) و بيرچاكى (ضبط) ن ، بەڵام نەبوونى (شذوذ) و (علة) تيايدا لە ئەستۆو ئۆبالێ نە گرتووە ، چونكە نەفى كردنى ئەم دوانەى تيايانىدا بۆ جێگير (ثابت) نەبووە ، بەڵام ئەگەر (حافظ) يكى باوەڕ پێكراو (معتمد) لە كورتيا بڕيەوەو گوتى: (هذا حديث صحيح الاسناد) وە باسى (علة) ى نەكرد، ئەوە بەڕوكەش (ظاهر) مەبەست پێى صەحيحى (متن) ە، چونكە ئەصڵ تيايدا نەبوونى (علة) و (شذوذ) ە .

٦.مانای ئەم گوتەيەى (الامام الترمذي) و هى تريش كە دەڵێن : (حديث حسن صحيح) :

ڕووكەش (ظاهر) ى ئەم دەستەواژە (العبارة) يە، گيروگرفتاوى (المشكل)ە، چونكە پلەكانى فەرموودەى (حسن) لە فەرموودەى (صحيح) كەمترە و كورت ترە ، جا چۆن لە

گەڵ جیاوازی پلەکانیاندا، کۆکردنەوە لە نێوانیاندا دەکرێت ؟ جا بێگومان زانایان وەڵامیان لە سەر مەبەستی ئەم دەستە واژەیەی (ترمذی) داوەتەوە، بە چەندەها وەڵام، چاکترینیان ئەوەیە کە(حافظ ابن حجر) فەرموویەتی، و (الامام السیوطي) پێی ڕازی بووە، وپوختەکەی ئەمەیە :

أ.ئەگەر فەرموودەکە دوو (أسناد) یان زیاتری هەبوو، ئەوە واتاکەی ئەمەیە (حسن باعتبار أسناد) بە گوێرەی سەنەدەکەی حەسەنە، وە (صحیح باعتبار أسناد اخر) صەحیحە بە گوێرەی سەنەدێکی تر .

ب.ئەگەر تەنها سەنەدێکی هەبوو، ئەوە واتاکەی ئەوەیە کە (حسن عند قوم) و (صحیح عند قوم اخرین) لەلای کۆمەڵێك (حسن)ەو لە لای کۆمەڵێکی تر صەحیحە ، وەك بڵێی لێرەدا بێژەری ئەم گوتەیە ئاماژە دەکات بە ڕاجیایی (خلاف) ی نێوان زانایان لە سەر حوکم دان بەسەر ئەو فەرمودەیەدا، یان ئەوەیە کە (ترجیح) دانی یەکێکیان بەسەر یەکێکی تریاندا لە لای ئەو نەهاتوەتەدی .

٧.دابەشکاری (الامام البغوی) بۆ فەرموودەکانی کتێبی "المصابیح".[1]

ئیمامی بەغەوی، لەکتێبەکەیدا (المصابیح) زاراوەیەکی تایبەتی خۆیی تێخزاندووە، کە ئەویش ئەوەیە کە بۆ ئەو فەرمودانەی کەلە دوو کتێبە صەحیحەکەدا یان لە یەکێکیاندا هەنە بە (صحیح) ئاماژەی بۆدەکات، وە بۆ ئەو فەرمودانەی کە لە چوار (سنن)ەکەدا هەیە بە (حسن)ئاماژەیان بۆ دەکات، کە ئەمەش زاراوەیەکە لەگەڵ زاراوەی گشتی (الاصطلاح العام)ی فەرمودەناساندا تێك ناکاتەوە، چونکەلە چوار(سنن)ەکەدا فەرمودەی (صحیح)،(حسن)،(ضعیف)،(منکر) هەیە،

(1)ناوی تەواوی کتێبەکە (مصابیح السنة)ەیە،کە کتێبەکە دانەرەکەی تیایدا فەرمودە گەلێکی هەڵبژاردەی لە دوو کتێبە صەحیحەکەداو لەچوار سونەنەکەداو لە (السنن الدارمي)داکۆ کردۆتەوە وەهەر ئەو کتێبەیە کە (الخطیب التبریزی)شتی زیادکردووەو ناوی ناوەتە (مشکاة المصابیح).

هەربۆیەش (ابن الصلاح) و (النواوی)ئاگادارییان لەسەر ئەمە داوە ،
بۆیە لەسەر خوێنەری کتێبی (المصابیح) پێویستە، کە زانیاری هەبێت سەبارەت بەو زاراوە تایبەتەی (الامام البغوی) لەوکتێبەیدا لەسەر گوتەکانی بەو فەرمودانە (صحیح) یان (حسن)ن .

٨.ئەو کتێبانەی کە فەرمودەی (حسن)یان تیادایە[1] (الکتب التی من مظنات الحسن):

زانایان کتێبیان لەسەر فەرمودەی (حسن)دانەناوە لەکتێب گەلی سەربەخۆدا و تەنها بەلاّم لێرەدا کتێب گەلێك هەن، کەبوونی فەرموودەی (حسن) یان تیادا زۆرە ، لە ناو دارترینی ئەو کتێبانە :

أ.(جامع الترمذی)کە ناسراوەبە (السنن الترمذی) کە ئەم کتێبە ئەصلّە لە ناسینی فەرمودەی (حسن)، وە زۆری هێناوە و زۆر باسی کردووە، بەلاّم پێویستە کە ئاگاداری ئەوە بکرێ لەدەقی گوتەی حسن (صحیح)و هتد ... دا نوسخەکانی جیاوازییان تیادایە بۆیە لەسەر تامەزرۆیانی فەرمودە (طالب الحدیث) پێویستە کە هەولّ و بایەخ بدات بەدەست خستنی نوسخەیەکی لێکۆلّراو (المحقق)ێ کەبەرابەری (المقابلة)کرابێت لەگەلّ نوسخە ئەصلّییە باوەڕپێکراوەکاندا .

ب.(سنن ابی داود) لەپەیامەکەیدا بۆ خەلّکی مەککە، نوسیویەتی : کە فەرمودەی صەحیح و هاو وێنەی ئەو ، یان ئەوانەی کەلەصەحیحەوە نزیکن تیایدا نوسیوە، ئەوەی کە شلّەژان (وَهْن)ێکی توندی تێدا بێت ڕوونی کردۆتەوە، وەئەوەی کەهیچی دەربارە نەوتووە ئەوە باشە (صالح)ە، جا لەسەر ئەمە ئەگەر فەرمودەیەکمان تیادا بینی کە لاوازی (ضعف)ی ڕون نەکرابویەوە، وەهیچ لە پێشەوایانی متمانە پێ

(1) (مظنات)کۆی (مظنة)ەیە، بەکەسرەی پیتی (ظاء)،وکە وتراوە (مظنة الشيء): واتە : موضعە: جێگاکەی ! جامانای ئەو سەربابەتە بەم جۆرە دەبێت: (الکتب التي هي موضع وجود الحسن) ئەو کتێبانەی کە جێگای دەستکەوتنی فەرمودەی (حسن)ن.

کراوتەصحیحیان نەکردبوو، ئەوە لەلای (الامام ابو داود)، (حسن)ە .
ج.(سنن الدارقطني):ئەم پێشەوایە لەم کتێبەیدا دەقی فەرمودەگەلێکی (حسن)ی، زۆری هێناوە .

فەرمودەی (الصحیح لغیرە)

١.پێناسەکەی :

ئەم (صحیح لغیرە) خۆی (حسن لذاتە)یە، کاتێك کە ڕیوایەت بکرێت لەڕێگایەکی ترەوە وەك خۆی یان بە هێزتر لەخۆی ، وەبە (صحیح لغیرە) ناوزەد کراوە، چونکە صەحیح بوونەکەی لەخودی سەنەدەکەوەی نی یە، بەڵکو بەهۆی تێئالانی سەنەدی ترە پێوەی، واتە: بەهۆی سەنەدی ترەوە بۆتە صەحیح، دەناخۆی وانییە .

٢.پلەکەی :

پلەی لەفەرمودەی (حسن لذاتە)بەرزترەو لەخوار فەرمودەی (صحیح لذاتە)یەوەیە .

٣.نمونەکەی :

فەرمودەی (محمد بن عمرو) لە (أبي سلمة)ەوە لە(ابوهریرة)ەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (لو لا أن أشق علی أمتي لأمرتهم بالسواك عند کل صلاة)[1] واتە : ئەگەر لەسەر ئۆمەتەکەم قورس نەکردبایە ، ئەوا فەرمانم پێ دەکردن بە سیواك کردن لەگەڵ هەموو نوێژێکا .
(ابن الصلاح) دەڵێت : (محمد ابن عمرو بن علقمة) لەوانەیە کە بە ڕاستگۆیی و خۆ پارێزی (الصیانة) ناسراوە، بەڵام ئەهلی وردەکاری (الاتقان)نەبووە، تاوای لێهاتووە، کە

(1)اخرجه الترمذي في کتاب الطهارة وأخرجه الشیخان من طریق ابي الزناد الأعرج عن ابی هریرة .

هەندێك لە زانایان لە ڕووی
خراپی لە بەرکردنیەوە (سوءالحفظ) ە وە، بۆیە بە لاوازیان داناوە، وە هەندێکی تر لەبەر ڕاستگۆیی و شکۆمەندی (جلالة)ەوە، متمانەیان پێکردووە ، بۆیە فەرمودەکەی لەو لایەنەوە (حسن)ە ، جا کەگێڕانەوەی ڕیوایەتەکە لەچەند لایەکی ترەوە درایە پاڵی ئەو ترسەی ئێمە ڕەوییەوە لەسەری کە (سوء الحفظ) بوو، وە ئەو گێڕانەوانەی تر بووە هۆی ئەوەی کەئەم کەم و کوڕیە کەمە لابدات، بۆیە سەنەدەکەی صەحیح کراو گەیشتە پلەی صەحیح[1].

فەرمودەی (الحسن لغیرە)

١ .پێناسەکەی:

بریتییە لەفەرمودەی لاواز (الضعیف)، ئەمە لەکاتێکا کە ئەگەر ڕێگاکانی گێڕانەوەی چەند دانەیەك (متعدد)بن، بەڵام هۆکاری لاوازییەکەی خراپەکاری (فسق)ی ڕاوییەکە یان درۆزن بونی نەبێت.

لەم پێناسەیەوە ئەوە وەك سود وەردەگیرێت، کەفەرمودەی لاواز (ضعیف) بەرز دەبێتەوە بۆ پلەی (حسن لغیرە)لەبەر دووشت کەئەمانەن.

أ.لەڕێگایەك یان چەند ڕێگایەکی ترەوە ڕیوایەت کرابێت، بەجۆرێك کە ئەو ڕێگایەی تر وەك خۆی یان لە خۆی بەهێزتر بێت.

ب.دەبێت هۆکاری لاوازی فەرمودەکە یان خراپی لەبەرکردن (سوء الحفظ)ی ڕاوییەکەی یان پچڕان لەسەنەددا (انقطاع في السند) یان نادیاری لەپیاوەکانیدا (جهالة في رجاله)بێت.

---

(1)علوم الحديث ص ٣١ – ٣٢

٢.پلەی (الحسن لغيره) :

فەرمودەی (الحسن لغيره)پلەی لەفەرمودەی (الحسن لذاتـه)نزمترە ، وە لەسەر ئەمـە ئـەوە وەردەگیرێ کە ئەگەر فەرمودەی (حسن لذاته) لەگەڵ فـەرمودەی (حـسن لغـيره)جیـاواز کەوتن ، ئەوە فەرمودەی (حسن لذاته) یەکە پێش دەخرێ .

٣.حوکمەکەی :

(حسن لغيره)لەو فەرموده وەرگیراو (المقبول)انەیە ، کەدەکرێتە بەڵگە

٤.نمونەکەی :

مارواه الترمذي وحَسَّنَهُ من طريق شعبة عن عاصم عن عبيدالله عـن عبـدالله بـن عـامر بـن ربيعة عن ابيه ان امرأة من بني فزارة تزوجت على نعلين، فقال رسـول الله (ﷺ) (أرضـيت من نفسك و مالك بنعلين ؟ قالت : نعم، فأجاز)

واته : وەك ئەو فەرموودەیەی کە (ترمذی) ڕیوایەتی کردووە و بە (حـسن) یـش داینـاوە، لەڕێی (شعبة عن عاصم عن عبيدالله عن عبدالله بن عـامر بـن ربيعـة) لـە باوکیـەوە، کـە ئافرەتێك لە هۆزی (بني فزارة) مـارە کرالـەسـەردوو نـەعل پێغەمبـەر(ﷺ)فـەرمووی:ئایـا ڕازیت ؟

ئافرەتەکە وتی:بەڵێ، ئیتر ڕێگای پێدا .

(الامام الترمذي) دەڵێت : لە عەمر و (ابوهريرة) و (عائشة) و (ابي حَدْرَدْ) ه وەیە .

جا (عاصم) لاوازە لەبەر خراپی لەبەرکردنی (سوء الحفظ)، (ترمذي) ئەم فەرموودەی بـە (حسن) داناوە، لەبەر هاتنی لە ڕێگای ترەوە .

باسی فەرمودەی (احاد)ی وەرگیراوی نیشاندار (المحتف بالقرائن)

١.ڕێخۆشکردن :

لە کۆتایی بەشەکانی فەرموودەیوەرگیراو (المقبول) دا، باسی فەرموودەی (المحتف بالقرائن) دەکەم کە مەبەست لە (المحتف بالقرائن) واتە : ئەو فەرموودەیەی کە ئەو مەرجە زیادانەی کە فەرموودەی وەرگیراو (مقبول) هەیەتی و داوایان دەکات، لەمدا هاتووەتەدی و پێوەی لکاون .

وە ئەم شتە زیادانە کە بە فەرموودەی وەرگیراو (مقبول) ە وە، دەلکێن، زیاتر بە هێزی (القوة) دەبەخشنە ئەو فەرموودەیە، وەجیاکاری (مَيَّزَة)ە یەکی پێ دەبەخشن، کە لە فەرموودە مەقبولەکانی تری جیا بکاتەوە، ئەو فەرموودانەی کە ئەو شتە زیادانەیان تیا دا نییە ، وە ئەم جۆرە فەرمودە زیادەدارانە تەرجیح دەدرێن بەسەر ئەوانی تردا .

٢.جۆرەکانی :

فەرمودەی خاوەن زیادە نیشانەدار (المحتف بالقرائن) چەند جۆرێکە ناسراوترینیان بریتییە لە :

أ.ئەوانەن کە دوشێخەکە(بخاری،مسلم)لەدوو کتێبە صەحیحەکانیاندا هێناویانە کە نەگەیشتونەتە پلەی (متواتر)، جا چەند زیادەیەك ڕووی تێکردوون لەوانە :

١.شکۆمەندیان لەوشتەدا – جلالتهما في هذا الشأن .

٢.پێشخستنیان لە جیاکردنەوەی فەرمودەی (صحیح) لەهی تر .

٣.زانایان کتێبەکانیان وەرگرتووە، وە ئەم وەرگرتنە تەنها خۆیشی بەهێزترە لەو تەنها زۆرگێڕانەوەیەی کە لە (تواتر) بووندا کورت کراونەتەوە .

ب.فەرمودەی (المشهور) ئەمە ئەگەر چەند ڕێگایەکی جیاوازی هەبوو وەهەموویان

(سالم)بن لەوەی کە گێڕەرەوەکانیان لاواز بن و کێشەیان تێدا بێت .

ج.ئەو فەرمودەزنجیرەییەی (المسلسل)ەی، کە هی پێشەوایانی حافظی وردەکار (الأئمة الحافظ المتقنین)بێت بەجۆرێ کە (غریب)نەبێت .

وەك ئەو فەرمودەیەی کە (امام احمد)ڕیوایەتی دەکات لە (امام الشافعی)یەوە، (الشافعی)یش ڕیوایەتی ئەکات لە (امام مالك)ەوە، وەکەسانی تریش بەشداری (امام احمد)دەکەن لە گێڕانەوەی ئەو فەرمودەوە لە (امام شافعی)یەوە، وەکەسانی تریش بەشداری دەکەن لەگەڵ (امام شافعی)دا لە ڕیوایەت کردنی ئەو فەرمودەیەدا لە (امام مالك)ەوە .

٣.حوکمەکەی :

ئەم جۆرەفەرمودەیە(ارجح)ترە، لەهەموو فەرمودەیەکی (مقبول) لەفەرمودە (احاد)ەکان، جا ئەگەر فەرمودەی (المحتف بالقرائن) پێچەوانەگەری (تعارض)ی لەگەڵ غەیری خۆیدا لەفەرمودە وەرگیراوەکاندا تێکەوت ئەوا ئەم فەرمودەیەی (محتف بالقرائن) پێش دەخرێت.

باسی دووەم

دابەش کردنی فەرمودەی وەرگیراو (المقبول)بۆ مەقبولی کارپێکراو (معمول به)، وکارپێنەکراو (غير معمول به):

فەرمودەی (مقبول) دەبێت بەدوو بەشەوە: (معمول بە) و (غير معمول به)، وە لەمەشەوە دوو جۆر لە جۆرەکانی زانستی فەرموودە جیا دەبنەوە، کە ئەوانیش (المحكم ومختلف الحديث) و(الناسخ والمنسوخ)ن .

(المحكم ومختلف الحديث)

١.پێناسەکەی (محکم) :

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (احكم)ەوە هاتووە،کە بەمانای (اتقن)وردەکاری دێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودە وەرگیراوەیە کەلەپێچەوانە گەری (معارضة)ی هاوێنەی خۆی بەدوورە وسالمە .

وەزۆربەی فەرمودەکان لەم جۆرەن، بەلاّم فەرمودەی پێچەوانەو جیاواز (المتعارضة والمختلفة) کەمن، لەچاو سەرجەم فەرمودەدا .

٢.پێناسەی فەرمودەی جوداکار (مختلف):

أ.لەڕووی زمانەوە :ئیسمی فاعیلە و لە جیاوازی (الاختلاف)ەوە هاتووە،کەدژی کۆکبون (الاتفاق)ە، وە مانای فەرمودەی (مختلف)واتە ئەو فەرمودانەی دەمانگەنێ، بەلاّم

لەمانادا هەندێکیان لەگەڵ هەندێکی تریان دژن، واتە، لەمانادا دژی یەکن .

ب.لەڕووی زاراوەوە : ئەو فەرمودە وەرگیراوەیە کە فەرمودە هاو وێنەکانی پێچەوانەی دەبنەوە لەگەڵ گونجانی کۆکردنەوەیان لەگەڵ یەکتری دا، واتە: ئەو فەرمودە (صحیح)ە، یان (حسن)ە کەفەرمودەیەکی تری هاووێنەی لە پلە (المرتبة)و هێز (القوة)دا دێت، بەڵام لەڕووی ماناوە بەڕوکەش (ظاهر)دژییەتی وە بۆ خاوەن زانست و کەسانی بیر تیژ دەگونجێت،کە بەشێوازێکی وەرگیراو (مقبول) کۆکردنەوە لە نێوان (مدلول)ەکانیاندا بکرێت .

٣.نمونەی فەرمودەی (مختلف):

أ.وەك فەرمودەی (لا عدوى ولا طيرة .....) کە ئیمام موسلیم هێناویەتی.

ب.وەفەرمودەی (فرَّ من المجذوم فرارك من الأسد) کە (امام البخاری) ڕیوایەتی کردووە، واتە لەکەسی گول (مجذوم) ڕاکە، هەروەك لەشێر ڕادەکەیت.

ئەمە دوو فەرمودەی صەحیحن کە لە(ظاهر)دا پێچەوانەن، چونکە یەکەمیان (العدوة)نەفی دەکات و دووەمیان جێگیر (ثابت) ی دەکات، وەزانایان کۆکردنەوە (جمع)یان لەنێوانیاندا کردوون، وە ڕێکەوتوون لەسەرماناکانیان بەچەند شێوەیەك، من لێرەدا ئەوەی کە (حافظ ابن حجر)هەڵی بژاردووە دەیهێنم، کە ناواخنەکەی بەم جۆرەیە .

٤.چۆنیەتی کۆکاری (جمع)ەکە:

وەچۆنییەتی جەمع کردن لەنێوان ئەو دوو فەرمودەیەدا ئەوەیە بوترێ کە (عدوى) گوازرانەوەی نەخۆشی لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی تر نەفی کراوەو دانەمەزراوە، بەبەڵگەی فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) ﴿ لايعدى شيئ شيئا ﴾ شتێك نەخۆشی ناخاتە سەرشتێکی تر[1]وە ئەوگوتەیەی پێچەوانەی کەسێکە کەپێی وایە کە وشتری گەڕ (الاجرب)کەلەنێوان

(1) الترمذي في كتاب القدر– ج٤،ص٥٠، واخرجه احمد.

کۆمەڵێك وشترى ساغدا بوو، ئەوانیش توش دەکات، بەڵام ئایا کێ یەکەمی تووش کرد ؟[1])واتە هەر بێگومان خوای گەورە ئەو نەخۆشییەی خستە سەردووەم هەروەك تووشی یەکەمی کردووە، بەڵام فەرمان کردن بەڕاکردن لەکەسی گول ئەوە سەربەمەسەلەی ڕێگاگرتن لەتەشەنەکردنە (باب سد الذرائع)واتە : لەبەر ئەوەی لەوکەسەیدا کە تێکەڵی ئەکات، پریشکێ لەونەخۆشییەی بەرنەکەوێ، هەرلەڕێی خۆیەوە (ابتداء) نەك بەگوازرانەوە کە پێغەمبەر (ﷺ) نەفی کردووە، چونکە وا گومانیش دەبات کەبۆیە تووش بووە چونکە تێکەڵی لەگەڵ ئەوکابرا گولەدا کردووە ، بەمەش دەکەوێتە تاوانەوە، جا بۆیە فەرمانی پێکرا کە لە کۆڕی گولان دوورکەوێتەوە، نەبادا ئەو بیروباوەڕەی لادروست ببێت، کە باسمان کردو بە هۆی بیروباوەڕەکەیشیەوە بکەوێتە نێو تاوانەوە.

٥.چی پێویستە لەسەر کەسێك کە دوو فەرمودەی جیاواز (مختلف)ی وەرگیراو (مقبول)ی بینی ؟

پێویستە لەسەری کەشوێن ئەم قۆناغانەی خوارەوە بکەوێت .

أ.ئەگەر جەمع کردن لەنێوانیاندا گونجاو بوو، ئەوا (جمع)ەکە دیاری دەکات و پێویستە کاریان پێ بکات .

ب.ئەگەر بەشێوازێ لە شێوازەکان (جمع)کردن نەدەکرا :

١.ئەگەر زانرا : کە یەکێکیان سڕەرەوە (ناسخ)ە، ئەوا دەیهێننە پێشێ و کاری پێ دەکەین و سڕراوەکە (منسوخ)ەکە لادەدەین .

٢.ئەگەر ئەمە نەزانرا بەجۆرێك لەجۆرەکانی (ترجیح)، دانەیەکیان (ترجیح)دەدەین بەسەر دانەیەکی تریاندا ، کە (ترجیح) نزیکەی پەنجا جۆر یان زیاتری هەیەو پاشان کار بە (ارجح)ەکە دەکەین .

---

(1) البخاري في كتاب الطب- ج١٠، ص١٧١، مع فتح الباري وأخرجه أحمد،ومسلم.

٣.ئەگەر یەکێکیان بەسەر یەکێکی تریاندا (ترجیح) نەدەدرا، کە ئەمەش دەگمەنە ئەوا دەوەستین لەسەر کارپێکردنیان تا (مرجح) ەکەمان بۆ دەردەکەوێت .

٦.گرنگییەکەی و ئەوەی کە تیایدا پسپۆڕە :

ئەم هونەرە لەگرنگترینی زانستەکانی فەرموودەیە، چونکە سەرجەم زانایان پێویستیان پێی هەیە و پێشەوایانی فەرموودەو(فقه) ئەوانەی کە ئەم دوو زانستەیان تێکەڵ کردووە تیایدا شارەزان – تیایدا لێزان و بالادەست و پسپۆڕن، وەهەروەها ئەو زانایانەی (علم الاصول)یش کە ڕۆچوو لێزانن (غواصون)، وردەکارن لە لێکدانەوەی وردی ماناکاندا پێی شارەزان ، وە ئەمانە ئەوانەن کە زۆر بەدەگمەن ئیشکالیان لادروست دەبێت لەسەری.

وەبەپێچەوانە بونەوەی بەڵگەکان (تعارض الأدلة) زانایانی سەرقاڵ کردووە، هەر لەمەشدا تواناو وردەکاری تێگەیشتن یان چاك هەڵبژاردن (حسن الأختیار)یان دەرکەوتووە، هەروەك پێی هەندێ لەوانەی کە سەرەتایین لە چاو زانستی زانایاندا لەم بوارەدا هەڵخلیسکاون .

٧.بەناوبانگترین دانراوەکان تیایدا :

أ.(اختلاف الحدیث) دانراوی (الامام الشافعی)یە، کەئەمیش یەکەم کەس بوو قسەی تیادا کردووە و کتێبی تیادا داناوە.

ب.(تأویل المختلف الحدیث)دانراوی (ابن قتیبیة)، (عبدالله)ی کوڕی (مسلم)ە.

ج.(مشکل الأثار)،دانراوی (الطحاوي) ابو جعفر أحمد بن سلامة .

فەرمودەی سڕیارو فەرمودەی سڕراوە
(ناسخ الحديث ومنسوخه)

١.پێناسەی نەسخ:

أ.لەڕووی زمانەوە:دوو واتای هەیە، سڕینەوە (الازالة) هەرلەمەشەوە (نسخت الشمس الظل)واتە:(ازالتە) سڕینەوەی، وە گواستنەوەشی (النقل)،هەر لەمەشەوەیە (نسخت الكتاب)واتە : ئەوەی کە تیایدایە نەقڵم کردو گواستمەوە، وەك ئەوەی کە ئەو سڕەرەوە (الناسخ)ە سڕراوە (منسوخ)ەکەی لابرد بێ یان گواستبێتیەوە بۆ حوکمێکی تر .

ب.لەڕووی زاراوەوە (الأصطلاح)ەوە : بریتییە لە لادانی حوکمێك بەحوکمێکی تری دوای خۆی لەلایەن (شارع)خوداو پێغەمبەرەوە(ﷺ).

٢.گرنگی و سەختی ئەم زانستە – بالاّ دەسترین کەس تیایدا :

ناسینی فەرمودەی نەسخ کەرەوە لەفەرمودەی نەسخ کراوە هونەرێکی گرنگەو سەختە (الزهری)وتویەتی وریاترین و دەستەوەستان ترینی شەرع زانان بەزانینی (ناسخ و منسوخ) ی فەرمودە جیا دەکرێتەوە، وەناسراوترینی بالاّ دەستان لەم بابەتەدا (الامام الشافعی)یە، کەتیایدا دەستێکی بالاّو ڕابردویەکی لەمێژینەی هەبووە ، (امام احمد) وتی بە (ابن وارة) کەلە میسرەوە هاتبوو ئایا کتێبەکانی (شافعی)ت نوسیوەتەوە، وتی: نەخێر! ووتی:کەم و کوڕیت تیایدا کردووە، جا (مجمل)و (مُفَسِّر)ی، فەرمودەی نەسخ کەرەوە مان نەدەزانی تا لەگەڵ (الامام الشافعی)دا دانە نیشتایەین .

٣.بەچی فەرمودەی نەسخ کارونەسخ کراوە دەزانرێت ؟

فەرمودەی نەسخ کەرەوە و بەیەکێ لەم شتانە دەزانرێت:

أ.بەڕونکردنەوە (تصريح)ی پێغەمبەری خوا (ﷺ)وەك فەرمودەکەی (بُرَيدة) لە (صحيح مسلم) دا (كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزورها فأنها تذكر الاخرة)بەربەستیم لێ دەکردن لەوەی کە بچن سەردانی گۆڕستان بکەن، بەلاّم ئێستا، بچن قیامەتتان دەخاتەوە یاد .

ب.بەگوتەی هاوەڵانرضي الله عنهم وەك، ئەم گوتەیەی (جابر) ی (کوڕی عبدالله)خوای لێ رازی

بێت : (كان اخر الأمرين من رسول الله (ﷺ) ترك الوضوء مما مست النار[1] [1]:كۆتـایی دووکارەکەی پێغەمبەر (ﷺ) بریتی بوون لەوەی کەئایا بەخواردنی گۆشتی برژاو دەست نوێژ دەشکێت یان نا..کۆتایی ئەم دوانە بەوەبوو، کەبەخواردنی گۆشتی برژاو دەست نوێژ بەتاڵ نابێتەوە).

ج.بەزانینی مێژوو:(معرفة التأريخ) وەك فەرمودەکەی (شداد بن اوس) (أفطر الحاجم والمحجوم[2] [2]کەنەسخ کراوەتەوە بەفەرمودەکەی ئیبن عەبباس کەوا (ان النبي(ﷺ)أحتجم وهو محرم صائم) [3] [3]جالەهەندێ لە رێگاکانی گێڕانەوەی فەرمودەکەی (شداد)ەوە هاتووە، کە ئەمە لەسەردەمی فەتحی مەککەدا بووە، (ابن عباس)ی لەگەڵ دا بووە لە حەجی ماڵئاوایی دا (حجة الوداع) .

د.بەبەڵگەی ئیجماع وەك فەرمودەی (من شرب الخمر فاجلدوه فان عادفي الرابعة فاقتلوه[4])ئەوەی مەی خواردەوە ئەوا جەڵدی لێ بدەن، ئەگەر تاچوار جار دووبارەی کردەوە، بیکوژن .

(الامام النواوی) دەفەرموێت: ئەمە ئیجماعی لەسەرە کە نەسخ کراوەتەوە، وە ئیجماع نەسخ ناکاتەوە و نەسخیش ناکرێتەوە، بەڵکو بەڵگەدەبێت لەسەر نەسخ کردنەوەکە .

٤ .بەناوبانگترین کتێب تیایدا :

أ.(الاعتبار في الناسخ والمنسوخ من الاثار) دانراوی (ابوبكر محمد ابن موسى الحازمی) .

ب.(الناسخ و المنسوخ)، (للأمام أحمد)

ج.(تجريد الأحاديث المنسوخة)، دانراوی (ابن الجوزی).

---

(1) أخرجه أصحاب السنن

(2) رواه ابو داود

(3) أخرجه مسلم

(4) رواه ابو داود والترمذي

بەشی سێیەم

فەرمودەی لادراو (الخبر المردود)

باسی یەکەم: فەرمودەی لاواز (الضعيف).

باسی دووەم: فەرمودەی ڕەدکراوە بەهۆی کورت هەڵهاتن لەڕشتەکەیدا (السقط في الأسناد).

باسی سێیەم: فەرموودەی ڕەدکراوە بەهۆی تاوانبارکرانی گێڕەرەوە (الطعن في الراوي).

(فەرموودەی ڕەدکراوەو هۆکارەکانی ڕەدکردنەوەی)

١.پێناسەکەی:

ئەوفەرموودەیەیە کەتەرجیحی ڕاستگۆیی هەواڵدەرەکەی (المخبربه) نەدرابێت.
ئەمەش لەبەر لەدەستدانی مەرجێك یان زیاتر لە مەرجەکانی وەرگرتنی فەرموودە، ئەو مەرجانەی کە لەباسی فەرموودەی صەحیحدا گوزەری بەسەرماندا کرد.

٢.بەشەکانی و هۆکارەکانی ڕەدکردنەوەی:

زانایان فەموودەی ڕەدکراوەیان بۆ چەندەها بەشی زۆر دابەشکردووە[1]، بەسەر زۆری ئەو بەشانەدا ناوی تایبەتیان بۆداناون، وە هەندێکیان ناوی تایبەتیان بەسەردا نەبڕیون، بەڵکو هەروا ناوێکی گشتی یان بۆ داناون، وەك فەرمودەی لاواز (الضعيف).
هۆکارەکانی ڕەدکردنەوەی فەرموده زۆرن، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی بۆ دوو هۆکاری سەرەکی دەگەڕێتەوە:
أ.کورت هاتن لە ڕشتەکەدا (سقط من الأسناد).
ب.تانەدان لە گێڕەرەوەکەدا (الطعن في الراوي).
وە لە ژێر هەریەکە لەم دوو هۆکارەدا چەندەها جۆر هەیە، کە بەباس گەلێکی سەربەخۆ بە درێژی لەسەریان دەدوێم، أنشاء الله کە لەسەرە تاوە بە باسی فەرمودەی لاواز دەست پێ دەکەم، کەبەناوێکی گشتی دادەنرێت، بۆ جۆرەکانی فەرمودەی ڕەدکراوە.

(1) کە هەندێکیان گەیاندویانە تە چلو ئەوەندە بەش!

باسی یەکەم

فەرمودەی لاواز (الضعيف)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:دژی بەهێز (القوي)یە، وە لاوازیش یان هەستدارانە (حسي)یە، یان مەعنەوییە، وە لێرەدا مەبەست پێی لاوازی مەعنەوییە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە سیفەتی فەرمودەی حەسەنی تیادا نەهاتبێتەدی، بەوەی کە مەرجێك لە مەرجەکانی فەرمودەی (حسن)ی لەدەست دا بێت.

(الإمام البيقوني) لە (منظومة)ەکەیدا دەڵێت:

(و كلُّ ما عن رتبة الحُسْنِ قَصُر.....فهو الضعيف و هو أقسام كُثُر) واتە: وە هەر فەرمودەیەك کەلەپلەی، (حسن) دابەزی، ئەوە بەلاواز (ضعيف) دادەنرێت، ئەمیش چەندەها بەشی لێ دەبێتەوەو زۆرە.

٢.جیاوازیەکانی (تفاوتە):

فەرمودەی لاواز بەگوێرەی زۆرو کەمی لاوازبوونی ڕاوییەکان دەگۆڕێت، هەروەك فەرموودەی صەحیحیش وایە، جا هەیانە ضه عيفه، هەیانە زۆر ضه عيفه، هەیانە، شێواو (واهی)یە، و هەیانە نەناسراو (منكر)ە، وە خراپترینی جۆرەکانی لاواز، هەڵبەسترا و (موضوع)ەکەیەتی[1].

٣.لاوازترین سەنەد:

بەگوێرەی ئەوەی کە ڕابورد لەسەر فەرمودەی صەحیح لەباسکردنی صەحیح ترینی سەنەدەکان زانایان لەباسکردنی فەرمودەی لاوازدا باسی لاوازترینی سەنەدەکانیان

(1)علوم الحديث، معرفة الموضوع، ص٨٩.

كردووە، كە بە (أو هي الأسانيد) ناوزەديان كردووە، وە پێشەوا (حاكم النيسابورى) [1] رێژەيەكى گەورەى لە لاوازترينى سەنەدەكان باسكردووە، ئەمەش بەگوێرەى هەندێ لە هاوەڵان (أصحاب)ﷺ وهەندێ لايەن وهەندێ لە شارەكان، جا هەندێ لەو نمونانەى لە كتێبەكەى (حاكم)و هى ترەوە باس دەكەم.

أ.لاوازترين سەنەد بەگوێرەى (ابوبكر الصديق) ﷺبريتيە لە: (صدقة بن موسى الدقيقي) لە (فرقد السبخي) لە (مرّة الطيب عن أبي بكر)ەوە[2].

ب.لاوازترين سەنەدى شاميەكان بريتيەلە (محمد بن قيس المصلوب) لە (عبيد الله بن زحر) ئەويش لە (علي بن يزيد) ئەويش لە (قاسم) و ئەويش لە (أبو أمامة)ەوە [3].

جـ.لاوازترين سەنەدى (أبن عّباس) ﷺبريتيە لە:(السُّدِّي الصغير محمد بن مروان) لە (كلبى) و ئەويش لە (ابو صالح) ئەويش لە (أبن عّباس)ەوەيە.

(حافظ إبن حجر) دەڵێت:ئەمە زنجيرەى درۆيە، نەك زنجيرەى ئالّتون...، هذه سلسلة الكذب، لاسلسلة الذهب.[4]

٤.نمونەكەى:

وەك ئەوەى كە (ترمذي) لە رِێى (حكيم الأثرم) ..ەوە، ئەويش لە ..(أبي تميمة الهُجيمي)..ئەويش لە (أبو هريرة) ..ەوە، ئەويش لە پێغەمبەرى خواوە (ﷺ) كە دەفەرموێ: (من أتى حائضاً أو أمرأة في دبرها أو كاهناً فقد كفر بما أنزل على محمدﷺ) واتە: ئەوەى بچێتە لاى ئافرەتێ كە لەحەيزا بێت، يان لەدواوە بچێتەلاى، ياخود بچێتەلاى

(١) معرفة علوم الحديث ص٧١ – ٧٢.

(٢) معرفة علوم الحديث ص٧١ – ٧٢.

(٣) معرفة علوم الحديث ص٧١ – ٧٢.

(٤) تدريب الراوي ج١/ ص١٨١.

فاڵگرەوە، وەك ئەوە وایە کوفری کردبێت بەوەی کە نازڵکراوەتە سەر محمد (ﷺ) کە قورئانە، پاشان (ترمذي) لەدوای هێنانی ئەم فەرمودەیە دەڵێت: ئەم فەرمودەیە، ناناسین و نازانین تەنها لەڕێی فەرمودەکەی (حکیم الأثرم)،ئەویش لە (أبي تمیمة الهُجَیْمي) ئەویش لە (أبو هریرة)ەوە نەبێت، پاشان دەڵێت: (محمد) واتە: ئیمامی بوخاری ئەم فەرمودەیەی بەلاواز داناوە لەڕوی سەنەدەکەیەوە.[1]

دەڵێم:چونکە لەسەنەدەکەیدا (حکیم بن الأثرم) هەیە، کە زانایان بەلاوازیان داناوە، کە (حافظ إبن حجر) لە کتێبی (تقریب التهذیب)دا لەسەری دەڵێت: (فیه لِیْن)، ئاسانەو نەرمی نواندنی تیادا هەیە.

٥.حوکمی گێڕانەوەی فەرمودەی لاواز:

لەلای هەندێ لە زانایانی فەرمودەو زانایانی تریش دروستە گێڕانەوەی فەرمودەلاوازەکان و ئاسانکاری (تساهل)کردن لەسەنەدەکانیاندا بەبێ باسکردن و ڕوونکردنەوەی لاوازەکانیان بەپێچەوانەوەی فەرمودە هەڵبەستراو (موضوع)ەکانەوە، ئەوانە دروست نییە کە ڕیوایەت بکرێن، مەگەر لەگەڵ ڕوونکردنەوەو دەرخستنی هەڵبەستراویەکەیاندا، ئەویش بەدوو مەرج.

أ.دەبێت پەیوەندیان نەبێت بە بابەتی بیروباوەڕەوە، وەك صیفاتەکانی خوای گەورە.

ب.نابێت ڕێسای (أحکام)ە شەرعیەکان ڕوون بکەنەوە، ئەوانەی کە پەیوەستن بە حەڵاڵ و حەرامەوە.

واتە: دروستە ڕیوایەت کردنیان، وەك لە ئامۆژگاریو زەوقدانە خەڵکی (ترغیب)و ترساندنیان (ترهیب)، و چیرۆك و هاو وێنەی ئەمانەدا، وە لەوانەی کە لێوەیان ڕیوایەت کراوە بەوەی کە ئاسان کارییان کردووە، لە گێڕانەوەیاندا (سفیان الثوري)و (عبدالرحمن

(١) الترمذي مع شرحه ج١/ص٤١٩- ٤٢٠.

بن مهدي)و (أحمد بن حنبل)ن[1].

پێویسته بێدارکردنەوە لەسەر ئەوەی کە هەرکات بەبێ باسکردنی سەنەدەکە ڕیوایەتیت کردن، مەڵێ: (قال رسول الله (ﷺ) كذا) پێغەمبەر (ﷺ) وای فەرموو، بەڵکو بڵێ: (روي عن رسول الله (ﷺ) كذا) یاخود بڵێ فلان شت لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتکراوە، یاخود بڵێ (بلغنا عنه كذا) لەوەوە فلان شتمان پێگەیشتووە یان هاو وێنەی ئەمانە، لەبەر ئەوەی کە پێدا گیری تەواو (جزم)ی نیسبەت دانی ئەو فەرمودەیە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) نەکەیت لەکاتێکا کە تۆ دەزانیت لاوازە.

٦.حوکمی کارکردن پێی:

زانایان جیاوازن لەسەر کارکردن بە فەرمودەی لاواز، ئەوەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرە ئەوەیە کە کارکردن پێی لە (فضائل الأعمال)دا چاکە، بەڵام بەسێ مەرج کە (حافظ إبن حجر) ڕوونی کردونەتەوە، کە ئەمانەن[2].

أ.نابێت لاوازییەکەی زۆر بێت و دەبێت کەم بێت.

ب.دەبێت ئەو فەرموودەیە لەژێر یاسایەکی گشتی و کارپێکراوی ئیسلامیدا جێگای بێتەوەو بگونجێ.

ج.نابێت لە کاتی کارپێکردنیدا باوەڕت وابێت، کە تەواوی ئەو فەرمودەیە جێگیر (ثابت) بووە، بەڵکو پێویستە مشور (أحتياط) بکرێت.

٧.ناسراوترین، ئەو دالراوانەی کە پێگەی فەرمودەی لاوازن:

أ.ئەو کتێبانەی کە بۆ ڕوونکردنەوەی فەرموده لاوازەکان دانراون: وەك کتێبی (الضعفاء) دانراوی (إبن حبان)و کتێبی (ميزان الإعتدال)ی (الإمام الذهبي)، ئەمانە نمونە گەلێکی

(١) علوم الحديث ص٩٣ و الكفاية ص١٣٣ – ١٣٤ باب التشدّد في أحاديث الأحكام و التجوز في فضائل الأعمال.

(٢) تدريب الراوي ج١/ ص٢٩٨ – ٢٩٩و فتح المغيث، ج١/ ص٢٦٨.

فەرمودەی لاواز باس دەکەن، بەهۆی ئەوەوە لاوازن، چونکە کەسانێکی لاواز ڕیوایەتیان کردووە.

ب.ئەو کتێبانەی کە لە چەند جۆرێکی لاوازدا بەتایبەتی دانراون:وەك کتێبەکانی (المراسيل)و (العلل)و (الُمدرَج)و هتد...وەك کتێبی (المراسيل) دانراوی (أبو داود) و کتێبی (العلل) دانراوی (دار قطني).

باسی دووەم

فەرموودەی ڕەدکراوە، بەهۆی کورت هەڵهێنان لەسەنەددا

(السقط من الإسناد)

١.مەبەست لە (السقط من ألإسناد):

مەبەست لە کورت هێنانی ڕشتە (السقط من ألإسناد) بریتیە لە پچڕانی زنجیرەی ڕشتەکە، بەداکەوتنی ڕاویەك یان زیاتر لەهەندێ لەو ڕاویانەدا ئەمە بەتایبەتیوبەمەبەستی (عمداً)، یان بە هەوانتەیی (غیر عمد) هەر لە سەرەتای سەنەدەکەوە، یان لە کۆتاییەکەی دا یاخود لەناوەڕاستەکەیدا، ئیتر ئەو داکەوتنە داکەوتنی ئاشکرا (ظاهر) بێت، یان شاراوە (خفي) بێت.

٢.جۆرەکانی داکەوتن (السقط):

کورت هەڵهێنان لەسەنەددا بەگوێرەی ئاشکراییو شاراوەیی یەکەی دەبێتە دوو جۆرەوە کە ئەمانەن:

أ.داکەوتنی ئاشکرا (سقط ظاهر): ئەم جۆرە کورت هاتنە پێشەوایان و غەیری ئەوانیش کە سەرقاڵن بەزانستەکانی فەرموودەوە لە زانینیدا بەشدارن، ئەم داکەوتنە (سقط)ە بەهۆی

نەبوونی پێگەیشتن لەنێوان ڕاوییەکەداو مامۆستاکەیەوە دەزانرێت، جائەمە یان لەبەر ئەوەیە کە لەوسەردەمەیدا نەبووە، یاخود لە سەردەمی مامۆستاکەیدا هەبووە، بەڵام کۆنەبوەتەوەلەگەڵی (مۆڵەت دانو دەسکەوتنیشی لێوەی نەبێت)[1]، لەبەر ئەمە لێکۆڵەرەوەی سەنەد پێویستی بە زانینی مێژووی ڕاویەکان هەیە، چونکە لەو مێژووەدا ڕوونکردنەوەی مێژووی لەدایك بوونو، مردنو کاتەکانی زانست خواستنو بەشوێن زانست ڕۆشتنیدا دەزانرێ، وەزانایانی فەرموودە لەسەر ناونانی بەرکەوتنی ئاشکرا (السقط الظاهر) چوارناویان کردوەتە زاراوە بۆیان، ئەمەش بە گوێرەی جێگای داکەوتن (سقط)ە کەو یان ژمارەی ئەو ڕاویانەی کە بچڕاون، وە ئەو ناوانەش ئەمانەن:

١.المعلق: ماناکەی دێت لەمەودوا.

٢.المرسل: بەرەڵاکراو.

٣.المعضل: ئاڵۆزاو.

٤.المنقطع: بچڕاو.

ب.کەوتنی شاراوەو سووك (سقط خفي): ئەمە تەنها پێشەوایانی لێهاتوو لێزان:(حُذّاق)، دەی زانن، ئەوانەی کە ئاگادارن بەسەر ڕێبازەکانی فەرموودەو نەخۆشیەکانی سەنەددا، وە دوو ناوی هەیە، کە ئەمانەن:

١.المدلس: فێڵ تیاکراو.

٢.المرسل الخفي: مورسەلی شاراوە.

جا باسی ئەم شەش ناوەت بەدرێژی و یەك لەدوای یەك بۆ دەکەم.

---

(١) (الأجازة:مۆڵەتدان) واتە: مۆڵەتدان بە ڕیوایەت کردن، جا ڕاوی ئەمەی لە مامۆستایەکەوە چنگ دەکەوێت کە پێی نەگەیشتووە، وەك ئەوەی کە ئەو مامۆستایە بڵێت: ئەوا بۆ ڕیوایەت کردنی ئەوەی بیستوومە مۆڵەتم دا بەخەڵکانی سەردەمەکەم کە بیگێڕمەوە، (الوجادة – دەستکەوتن): بەکەسری واوەکە ئەوەیە کەڕاویەکە کێبێکی لە کێبەکانی مامۆستاکەی دەست بکەوێت و خەتەکەی بناسێت، جا ئەوەی لەو کێبەدایە لە مامۆستاکەیەوە ڕیوایەتی بکات، درێژەی باسی (الأجازة) و (الوجادة) لە بابی (طرق التحمل)، و (صيغ الأداء)دا دێت.

فەرموودەی (المعلق)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (علق الشئ بالشئ)، هەڵواسینی شتێك بە شتێکی ترەوە هاتووە، واتە: پێیدا هەڵخەنیو پەیوەستی کردوو هەڵی واسی، وە ئەم جۆرە سەنەدەیش بە (معلق) ناسراوە، بەهۆی پەیوەست بوونیەوەیە بە ئاراستەی سەرەوە، (الجهة العليا) وە بچراندنیەتی لە ئاراستەی خوارەوە(الجهة الدنيا) جا وەك شتێکی هەڵواسراوەی بەسەقفێکەوە یان هەر شتێکی ترەوە پێدێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرموودەیە یە کە لەسەرەتای سەنەدەکەیەوە ڕاویەك یان زیاتر بەیەك لە دواییەکی قووت درا بێت.

٢.لە شێوازەکانی (معلق):

أ.وەك ئەوەی کە هەموو سەنەدەکە لابرێتو پاشان بووترێت، بۆ نموونە: (قال رسول الله (ﷺ) كذا).

ب.جۆرێکی تر وەك ئەوەی کە سەرجەم سەنەدەکە لابرێت، جگە لە تەنها هاوەڵێك(رضي الله عنه) یان هاوەڵێك(رضي الله عنه)و تابیعیەك بمێنێتەوە.[1]

٣.نمونەی فەرمودەی (معلَقْ):

وەك ئەوەی کە (ألإمام البخاري) لە پێشەکی بابی (مايُذْكَر في الفَخِذ: ئەوەی دەربارەی ڕان باسکراوە)دا هێناویەتی: (وقال أبو موسى: غَطّى النبي (ﷺ) ركبتيه حين دخل عثمان...)[2] (أبو موسى) دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ)، کاتێك کە ئیمام عوسمان دەهات بۆلای

(١) شرح النخبة ص٤٢.

(٢) البخاري – كتاب الصلاة /١/ ٩٠.

قاچەکانی دادەپۆشی، ئەمە فەرمودەیەکی (معلـق)ە، چـونکە (الإمـام البخـاری) سـەرجەم ڕشتەکەی لاداوە، جگە لـە تەنها صەحابییەك کە ئەویش (أبو موسی)ی ئەشعەرییە.

٤.حوکمەکەی:

فەرمودەی (معلق) لادراو (مردود)ە، چونکە مەرجێك لـەمەرجـەکانی وەرگـرتن (قبـوڵ)ی لـە دەستداوە، کە ئەویش ڕشتە پەیوەستی (إتصال السند)ە، کە ئـەویش بەحـەزف کردنـی ڕاوییەك یان زیاتر لـە سەنەدەکەیدا، لـەگەڵ بوونی بـێ عیلـمی ماندا بە حاڵەتی ئـەو کەسـە حەزف کراوە.

٥.حوکمی فەرمودە (معلق)ە کانی دوکتێبە صەحیحەکە:

ئەم حوکمە: واتە مەردود بـوونی فـەرمودەی (معلـق): ئەمـە بـۆ فـەرمودەی (معلـق)ە بەگشتی، بەڵام ئەگەر فەرموودەی (معلق) بینرا، لـە کتێبێکدا کە پابەندی صـەحیح بـوون بوو، وەك:دوو کتێبە صەحیحەکە ئەمە حوکمێکی تایبەتی هەیە، کە لـە باسـی صـەحیح دا بە سەریدا گوزەراین[1] ،وە یا دخستنەوەی لێرەدا ئاساییە، ئەویش ئەوەیە کە:

أ.ئەوەی کە بەدەستەواژەیەکی بـێ چەندوچوون (صیغة الجزم) هاتبـێ، وەك: (قال–وتـی)و (ذکر – باسی کرد)و (حکـی–گێڕایـەوە) ئەمـە حـوکم دراوە لـەسـەر، صـەحیح بـوونی بەگوێرەی حاڵـی ئەوکەسەی کەشتەکەی دراوەتە پاڵ.

ب.ئەوەی کە بەدەستەواژەیەکی دەرخستن (صیغة التعـریض) باسـکرا بێـت، وەك (قیـل– گوترا) و (ذُکِرَ: باسکرا)و، (حُکِيَ – گێڕدرایەوە)، کە هیچ حوکمێ نەدرابێ بـە سـەریدا بۆ صەحیح بـوونی ئـەوەی کـە دراوە تـە پاڵـی، بـەڵکو ئەمـە (صـحیح) و (حـسن) و (ضعیف)ی تیادایە.

(١) لـە بڕگەی (١١) دا کە ئەویش ئەوەیە کە دوو شێخەکە (بوخاریو موسلیم) حوکمیان دابێت بە صەحیح بوونی.

بەڵام فەرمودەی نەخۆشی تیادا نییە، چونکە لە کتێب گەلێکدان، کە بە (صحیح) ناوزەد کراون، وە ڕێگای ناسینی صەحیح لە غەیری خۆی بریتیە لە لێکۆڵینەوە کردن لەسەر سەنەدی ئەو فەرمودەیەو دانی حوکمێکی گونجاو بەسەریدا[1].

فەرمودەی بەرەڵاکراو (المرسل)

١ .پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (أرسل)ەوە وەرگیراوە، کە بە مانای (أطلق) ڕەها کراوە، دێت جا فەرموودەی مورسەل سەنەدەکەی ڕەهایە، و تایبەت نەکراوە بە ڕاوییەکی ناسراوەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە لە کۆتایی سەنەدەکەیەوە پاش کابرای شوێن کەوتە (تابعي) کەسێك پچڕا بێت[2].

٢ .شێوازەکەی:

شێوازەکەی ئەوەیە کە کابرای تابیعی بڵێت: ئیتر بچوك بێت یان گەورە چونیەکە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی گوت، یان ئەوەی کرد، یان لەخزمەتیا ئەوەکرا، ئەمە شێوازو حاڵەتی فەرموودەی مورسەلە لەلای فەرمودە ناسان.

---

(١) زانایان باسیان لەسەر ئەو فەرمودە (معلق)انە کردووە، کە لە (صحیح البخاری)دا هەن، وە سەنەدە پەیوەستە کانیان باسکردووە، وە چاکترین لەوانەی کە ئەو فەرموداندەی کۆکردونەتەوە (حافظ إبن حجر)ە لەو کتێبەیدا کە ناوی ناوەتە (تغلیق التعلیق).

(٢) نزهة النظر، ص٤٣، (تابعی: ئەو کەسەیە کە بەموسڵمانێتی چاوی بە صەحابییەك کەوتبێت و بەموسڵمانیەتیش مردبێت).

٣.نمونەكەی:

وەك ئەوەی كە ئیمام (مسلم) لە صەحیحەكەیدا لە كتێبی (البیوع)دا هێناویەتی، دەڵێت: (حدثني محمد بن رافع ثناحجين ثنا الليث عن عُقَيْل عن إبن شهاب عن سعيد بن المسيب أن رسول الله (ﷺ) نهى عن المُزابنةِ)[1]، موحەممەدی كوڕی ڕافیع پێی وتم: كە (حُجین) پێی وتووە، و (اللیث)یش بەوی وتووە، ئەویش لە (عُقَیل)ەوە، ئەویش لە (إبن شهاب)ەوە ئەویش لە سەعیدی كوڕی موسەییبەوە، قسەی بۆ كردم، بەوەی كە پێغەمبەر (ﷺ) نەهی كردووە لەسەوداگەری .

جا (سعید بن المسیب) لە گەورەی تابیعییە، ئەم فەرموودەیەی لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەت كردووە، بەبێ ئەوەی كە بەركار (واسطە)ەكەی نێوان خۆیو پێغەمبەر (ﷺ) باس بكات، جا لە كۆتایی سەنەدی ئەم فەرموودەیەوە ئەو كەسەی دوای تابیعییەكە پچڕاوە، جا كەمترینی ئەو بەركەوتنەو پچڕانەكەشی ئەوەیە كەدەبێت صەحابی بێت، وە بۆیشی هەیە، كە كەسێكی تریش بۆ نمونە تابیعییەكیشی لەگەڵدا پچڕابێت.

٤.فەرمودەی مورسەل لەلای شەرع زانان و زانایانی ئوصوڵ:

ئەوەی باسم كرد لە چۆنیەتیو شێوازی مورسەل ئەوە لەلای فەرمودە ناسان (محدثین) بوو، بەڵام مورسەل لەلای (شەرعزانان) (فقهاء) و زانایانی ئوصولی فیقهـ (ألأصولیین) لەمە گشتی ترە، جا لەلای ئەمان وایە كە هەموو (منقطع)یكیش هەر مورسەلە، جا ئیتر پچڕان (أنقطاع)ەكەی لەسەر هەر شێوازو ڕوویەك بێت، ئەمە مەزهەبی (خطیب)یشە.

٥.حوكمەكەی:

لە بنچینەدا مورسەل بەلاواز حیسابەو ڕەدكراوەیە، چونكە مەرجێك لەمەرجەكانی قبوڵ بوونی لەدەستداوە كە ئەویش ڕشتە پەیوەستی (إتصال السند)ە، وە هەروەها چونكە

(١) مسلم، كتاب البيوع.

حاڵەتی ئەو ڕاوییەش نەزانراوە کە لادراوە.
چونکە ئەگونجێ کە ئەوڕاوییەی کە ناونەبراوە، صەحابی نەبێت، جا لەم حاڵەتەشدا بۆی هەیە کە لاواز بێت، بەڵام زانایانی فەرموودە ناس و غەیری ئەوانیش ڕای جیاییان هەیە، لە حوکمی فەرموودەی مورسەڵ و بەبەڵگە کردن (ألأحتجاج) پێکردنیدا، چونکە ئەم جۆرە پچڕانە (إنقطاع)ە، جیایە لە جۆرەکانی تری پچڕان، لە سەنەددا، چونکە بەزۆری ئەو پچڕاوە، صەحابییە، وە صەحابیش هەموویان ڕاستاڵ (عادل)ن، نەناسینیان زیان ناگەیەنێت، گوتەو فەرمایشتی زانایان لەسەر مورسەل سێ قسەیە:
أ.لاوازەو ڕەدکراوەیە:لەلای جەماوەری فەرموده ناسانو زۆرینەی زانایانی ئوصوڵو شەرعزانان، بەڵگەی ئەمانەش ئەوەیە کە حاڵەتی ئەو ڕاوییە باس نەکراوە، (محذوف)ە نازانرێت، چونکە بۆی هەیە، کە صەحابی نەبێت.
ب.صەحیحەو دەشکرێتە بەڵگە:لەلای سێ پێشەواکە: (أبو حنیفه – مالیك – ئەحمەد)، بۆ ئیمام ئەحمەد لە ڕای مەشهوریدا وایە، و هەندێکی ترلە زانایان، ئەمە بەمەرجێك ئەو مورسەلە متمانە دار (ثقه) بێت،و(أرسال)کردنەکەیش هەر لە متمانەپێکراوێکەوە بێت، بەڵگەشیان ئەوەیە کە تابیعی متمانەدار قەت ئەوە ڕونادات،کە بڵێت: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی) ئیللا کاتێ نەبێت کەلە متمانەپێکراوێکی بیستبێت.
ج.وەر گرتنەکەی بەچەند مەرجێکە، واتە:صەحیحە بە چەند مەرجێك، ئەمەش لەلای (ئیمام شافیعی)و هەندێ لە ئەهلی عیلم.
ئەو مەرجانەش چوارن، سیانیان دەبێت، لەڕاوی فەرموده مورسەلەکەدا هەبن، و دانەیەکیشیان دەبێت، لەفەرموده مورسەلەکەدا هەبێت، ئەمەش مەرجەکانن.
١.دەبێت کابرا لەگەورە تابیعی یەکان بێت.
٢.ئەو کەسانەی کە ئەم لێی وەرگرتووەو لێیانی دەگێڕێتەوە دەبێت متمانە پێکراو بێت.
٣.دەبێت کەسانێکی (حافظ)ی متمانەپێکراو لەو ڕیوایەتەدا هاوبەش بوونو گێڕاویانەوە، پێچەوانەیان نەبێتەوە.

٤.دەبێت لەپاڵ ئەو سێ مەرجەدا، یەکێك لەمانەشی تیادابێت:
أ.دەبێت ئەو فەرمودەیەی لەڕێیەکی ترەوە، بە سەنەدەوە گێڕابێتەوە.
ب.یان لەڕوویەکی ترەوە بە مورسەلیی گەڕێندرابێتەوە، کەسێکیش ئەو ئیرسالەی کردبێت، کە زانستی لە غەیری کەسەکانی مورسەلی یەکەمەوە وەرگرتبێت.
ج.یان فەرمایشتی صەحابیەك هاوڕێك یان پاڵپشتی بێت.
د.یان بەشی زۆری زانایان لەو بارەیەوە فەتوایان دابێت[1].

جائەگەرئەم مەرجانەهاتنەدی وصەحیحێتی مەخرەجی مورسەلەکە...
دەرکەوت،کەهەردووکیان صەحیحن،ئەگەرصەحیحێك لە تەنهایەك ڕێگاوە پێچەوانەی بویەوە، ئەوا ئەمان بەسەریدا (ترجیح) دەدەین بەگوێرەی چەندێتی (تعدّد)ی ڕێگاکان، ئەمە ئەگەر نەمانتوانی بەیەکەوە کۆیان کەینەوە.

٦.مورسەلی صەحابی:

ئەوەیە کە صەحابیەك هەواڵ بدات لەسەر فەرمودەیەك یان کردارێکی پێغەمبەر (ﷺ) و نەیبیستبێو نەی دیبێ، جا لەبەر کەم تەمەنی بێت، یاخود لەبەر ئەوە بێت، کە درەنگ موسڵمان بووە، یا خود لەوێ نەبوبێت، جا فەرمودەی لەم جۆرە زۆرن، کەهی صەحابیە بچووکەکانن، وەك (إبن عباس، إبن الزبير)و هتد.

٧.حوکمی مورسەلی صەحابی:

ئەو گوتە ساغ و ناسراوەی کە جەماوەری زانایان بڕاندویانەتەوە، ئەوەیە کە مورسەلی صەحابی صەحیحەو بەبەڵگەیش دادەنرێت، چونکە ڕیوایەتی صەحابی لە تابعییەوە دەگمەنە، وە ئەگەر ڕیوایەتیان کردبێت لێیانەوە، ئەوا ڕوونیان کردۆتەوە، جا ئەگەر ڕوونیان نەکردبێتەوە، وە بڵێن: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی....ئەوا ئەصڵ لێرەدا ئەوەیە کە

(١) الرسالة للشافعي، ص ٤٦١.

ئەوەیان لە صەحابییەکی ترەوە بیستووە، وە بە حەزف کردنی صەحابیش زیانی نییە، وەك ڕابوورد، وەگوتراویشە کە مورسەلی صەحابی حوکمەکەی وەك مورسەلی ترۆایە، وە ئەم گوتەیە لاوازەو مەردوودە.

٨.بەناوبانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(المراسيل)، دانراوی (أبو داود).

ب.(المراسيل)، دانراوی (إبن أبي حاتم).

ج.(جامع التحصيل لأحكام المراسيل)ی دانراوی (الإمام العلائي)[1].

فەرمودەی ئالۆزاو (المُعْضَلْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(مُعْضَل) ئیسمی مەفعولە، لە (أعضله) وەرگیراوە، کە بەمانای (أعياه – ماندوی کرد) دێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە لە سەنەدەکەی دا دوکەس یان زیاتر بەیەك لە دوای یەك بچڕا بێت.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (حاکم) لە کتێبی (معرفة علوم الحديث)دا ڕیوایەتی کردووە، بەسەنەدی خۆیەوە تا سەر (القَعْنَبي) ئەویش لە (مالك)ەوە، کە وا لە (ابو هريرة)ەوە پێی گەیشتووە، دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (للمملوك طعامه و كسوته بالمعروف، و

(١) (الرسالة المستطرفة) ص٨٥ – ٨٦، (علائي: (حافظ) و (محقق)، (صلاح الدين) (أبو سعيد خليل بن كيكلدي العلائي)یە، لە دیمەشق لەساڵی (٦٩٤هـ) لەدایکبووە، و لەساڵی (٧٦١هـ) لە (قودس) کۆچی دوایی کردووە.

لايكلف من العمل إلاّ ما يطيق) واته: (بەندە دەبێت خواردن و جلو بەرگی چاکی بۆ بکڕدرێ، وە لە توانای خۆی زیاتر ئەرکی نەخرێتە سەر)،(حاکم) دەفەرموێت: ئەمە لە (مالك)دا گرێ کوێرەی تێکەوتووە، وە هەر بەم جۆرەش لە (الموطأ)دا ئالۆز اندویەتی[1].
ئەم فەرمودەیە (معضل)ە، چونکە دووکەسی یەك لە دوای یەکی تیادا پچڕاوە، لەنێوان (مالك)و (أبو هريرة)دا، وە زانیشمان کەوا دووکەسی یەك لەدوای یەك لەو ڕیوایەتەشدا کە لە غەیری (موطأ)دا هاتووە، هەر پچڕاون، بەم جۆرە(.....لە (مالك)ەوە، ئەویش لە (محمد)ی کوڕی (عجلان)ەوە، ئەویش لە باوکیەوە، ئەویش لە (أبوهريرة)ەوە.....)[2].

٣.حوکمەکەی:

فەرمودەی (معضل) لاوازە، وە حاڵی لە فەرمودەی (مرسل) و (منقطع) خراپترە[3]، ئەمەش بەهۆی ئەو کەسە زۆرانەوە کە لە سەنەدەکەدا حەزف کراون، وە ئەم حوکمەی (معضل)ە، کۆك بونی نێوان زانایانی لەسەرە.

٤.کۆبونەوەی (معضل) لەگەڵ هەندێ لە شێوازەکانی فەرمودەی (معلق)دا:

لەنێوان فەرمودەی (معضل)و (معلق)دا، گشتی بوون و تایبەت بوون لەڕویەك (عموم و خصوص من وجه) هەیە:
أ.(معضل) و (معلق) کۆدەبنەوە، لەیەك شێوازدا کە ئەویش ئەوەیە، کە ئەگەر لەسەرەتای سەنەدەکەوە دوو ڕاوی یەك لەدوای یەك بچڕان، ئەوە (معضل)یشەو (معلق)یشە لەیەك کاتدا.
ب.وە جیا یە لە (معلق) لە دوو شێوازدا:

---

(١) معرفة علوم الحديث ص٤٦.
(٢) معرفة علوم الحديث ص٤٧.
(٣) الكفاية ص٢١ و التدريب الراوي ج١/ ٢٩٥.

١.ئەگەر لەناوەڕاستی سەنەدەکەدا دوو ڕاوی یەك لەدوای یەك پچڕابوون، ئەوە (معضل)ەو (معلق)نییە.

٢.ئەگەرلەسەرەتای سەنەدەکەوە، تەنها یەك ڕاوی حەزف کرابوو، ئەوە (معلق)ەو (معضل) نییە.

٥.شوێن گەی فەرمودەی (معضل):

(إمام السيوطي)[١] دەفەرموێت: ئەو جێگاو شوێنانەی کە فەرمودەی (معضل)و (منقطع)و (مرسل)ی لێیە:

١.(کتاب السنن)ی (سعيد بن منصور).

٢.دانراوەکانی (إبن أبی دنيا).

فەرمودەی پچڕاو (المُنْقَطِعْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:ئیسمیی فاعیلە و لە (الإنقطاع – پچڕان)ەوە هاتووە، و دژی (الإتصال – پەیوەست بوون)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە سەنەدەکەی پەیوەست نەبێت، ئیتر پچڕانەکەی بەهەر جۆرێك بێت.

٢.شەرحی پێناسەکە:

واتە: هەموو سەنەدێك، کە پچڕانی تیادا بێت، ئیتر لە هەر جێگایەکدا بێت چونیەکە، ئەو پچڕانە لە سەرەتای سەنەدەکەوە بێت، یان لە کۆتایی یەوە یاخود لە ناوەڕاستەوە، لەڕوانگەی ئەمەوە فەرمودەی (مرسل)و (معلق) و (معضل)یش دەگرێتە خۆ، بەڵام زانایانی

(١) تدريب الراوي ج١/ ٢١٤.

زاراوە ناسی ئەم دواییە (متأخرین)، فەرموودەی (منقطع)یان تایبەت کردووە بەوەی کە شێوازو صورەتی (مرسل)و (معلق)و (معضل)ی، بەسەردا تەتبیق نەبێت، بەکارهێنانی زانایانی پێشووش لەم مەسەلەیەدا بەزۆری بەم جۆرە بووە، هەر لە بەر ئەمەش (إمام نواوی) دەفەرموێت:(و أكثر ما يستعمل في رواية مَن دونَ التابعي من الصحابي كمالك عن ابن عمر)[1].

٣.فەرموودەی (منقطع) لەلای زانایانی ئەم دواییە (متأخرین)ی فەرموودە:

ئەوەیە کە سەنەدەکەی پەیوەست نەبێت، ئەوەی کە ناوی (مرسل) و (معلق) و (معضل)یش، نەیگرێتەوە، وەك ئەوەی کە (منقطع) ناوێکی گشتی بێت، بۆ هەموو پچڕانێك لە سەنەدەکەدا جگە لەو سێ جۆرە پچڕانەی (الإنقطاع)، کە بریتین لە: حەزفی سەرەتای سەنەدەکە، یان حەزفکردنی کۆتاییەکەی، یاخود حەزف کردنی دووکەسی یەك لەدوای یەك ئیتر لەهەر جێگایەکدا بێت، ئەمەش ئەوەیە کە (حافظ إبن حجر) لە کتێبی (شرح نخبة الفكر)دا لەسەری ڕۆیشتووە[2].

پاشان دەبێت پچڕان لە تەنها یەك جێگادا بێت لە سەنەدەکەدا، وە دەشبێت کە لە چەند جێگایەکدا بێت، وەك ئەوەی کە پچڕانەکە بۆ نموونە لەدوو جێگا یان سێ جێگادا بێت.

٤.نموونەکەی:

وەك ئەوەی کە (عبدالرزاق) لە (ثوري)و ئەویش لە (أبو إسحاق) و ئەویش لە (زيد)و ئەویش لە (يُثيْع)و ئەویش لە (حُذيفة)ەوە، بەمەرفوعی ڕیوایەتی کردووە کە:

---

(١) التقريب مع التدريب ج٢٠٨/١.

(٢) النخبة و شرحها له ص٤٤.

(أن وليّتموها أبابكر فقويٌ أمين)[1]، واتە: ئەگەر ئەبو بەکر جلّەوی کارو باریانی گرتە دەست...ئەوە ئەو کەسێکی بەهێزو بە متمانەیە.

جالەم سەنەدەدا کەسێك لەناوەڕاستەکەیدا پچڕاوە کە (شريك)ە، لە نێوان (ثوری) و (أبو إسحاق)دا پچڕاوە، چونکە (ثوري) فەرمودەکەی ڕاستەوخۆ لە (أبو إسحاق) نەژنەوتووە، بەڵکو لە (شريك)ی بیستووە، وە (شريك)یش لە (أبو إسحاق)ی بیستووە، ئەم پچڕانە ناوو، مۆرکی (مرسل)و (معلق)و (معضل)ی بەسەردا نابڕدرێ، بۆیە بە(منقطع) ناوزەد دەکرێ.

٥.حوکمەکەی:

فەرمودەی (منقطع) بەلاواز (ضعيف) دادەنرێت، بە ڕێکەوتن و کۆکبوونی نێوان زانایان، ئەمەش لەبەر بێ ئاگایی بوون بەحاڵی ڕاوییە باس نەکراوە کە.

فەرمودەی فێڵ تیاکراو (مُدَلَّسْ)

١.پێناسەی (التدليس):

أ.لەڕوی زمانەوانیەوە:(المدلَّس)ئیسمی مەفعولەولە(التدليس)ەوە هاتووە، و (تدليس)یش لە زماندا، بریتیە لە شاردنەوەی کەمو کورتی کالا لە کابرای کڕیار، وە بنەمای (تدليس)یش لە (الدَّلس)ەوە وەرگیراوە، کە مانای تاریکی و یاخود تێکەڵ بوونی تاریکی هەیە، هەروەك لە فەرهەنگی (القاموس) داوایە[2]، جا (مدلَّس)، بۆیە (فێڵ تیاکراو –

(١) أخرجه الحاكم في معرفة علوم الحديث ص٣٦ و أخرجه أحمد و البزار و الطبراني في الأوسط بمعناه، أنظر مجمع الزوائد ج٥/ص١٧٦.

(٢) القاموس ج٢/ ص٢٢٤.

مدلِّس)ه، چونکه مەسەلەکە لەسەر ئەو کەسەی کە تێڕامان لەسەر فەرموودەکە دەکات نادیارەو پەردە پۆشی، فەرمانەکە تاریکەو نارِوونە، جا بۆیە فەرمودەکە فێڵ تیاکراو (مدلِّس)ه.

ب.لەڕوی زاراوەوە:بریتیە لە شاردنەوەی کەمو کورتی (عَیبْ) یەك لە سەنەدەکەدا، و جوانکاری کردن لەڕووکەش (ظاهر)ەکەیدا.

٢.بەشەکانی (تدلیس):

(تدلیس) دووبەشی سەرەکی هەیە، کە ئەمانەن، فێڵ کردن لەسەنەددا (تدلیس ألإسناد)و فێڵ کردن لەدەربڕینی ناوی مامۆستادا (تدلیس الشیوخ).

٣.فێڵ کردن لە ڕشتەکەدا (تدلیس الأسناد):

زانایانی فەرموودە ئەم جۆرەی (تدلیس)ـە،یان بە چەندەها جۆری جیاواز پێناسە کردووە، جا من بەگوێرەی تێڕوانینی خۆم، ساغترین و ووردترینی ئەو پێناسانەتان بۆ هەڵدەبژێرم، کە ئەویش پێناسەی پێشەوایان (أبو أحمد بن عمرو البزار) و (أبو الحسن بن القطان)ە، وە ئەو پێناسەیەش ئەمەیە:

أ.پێناسەکەی:ئەوەیەکەڕاوییەکە شتێ ڕیوایەت بکات، لە کەسێکەوە،کە پێشتر شتی لێ بیستبێت، بەڵام ئەوەی شتێکیش کە لێی نەبیستبێ هەر بیداتە پاڵی و لێوەی ڕیوایەتی بکات.[1]

ب.شەرحی پێناسەکە:

مانای ئەم پێناسەیە ئەوەیە: تەدلیسی سەنەد ئەوەیە کە ڕاوی شتێك ڕیوایەت بکات، لە مامۆستاکەیەوە، کە هەندێ فەرمودەی لێ بیستووە، بەڵام ئەو فەرموودەیەی کە فێڵی

(١) شرح ألفية العراقي ج١/ص١٨٠.

تیاکردووە، لێوەی نەبیستووە، بەڵکو لەمامۆستا (شێخ)ێکی ترەوە، بەڵام ناوی ئەو مامۆستایە ئەپچڕێنێ، ڕیوایەتی دەکات لێوەی بە لەفزێك کە ئەوەی لێوەردەگیرێو (إحتمال)دەکرێ، کە لێی بیستبێ، وەك (قال – وتی) یان (عن – لەوەوە) تا وابگەیەنێت بەکەسانی تر کەوا لێوەی بیستووە، بەڵام تەصریحی تەواو نادات بەوەی کە لێی بیستووە، جا نالێت: (سمعت – بیستم) یان (حدّثني – قسەی بۆ کردم)، تا بەم هۆیەوە نەبێتە درۆزن، پاشان هەندێ جار دەبێت، کە ئەو کەسەی کە پچڕاندویەتی یەکێك بێت، یان زیاتر لە یەکێك.

ج.جیاوازی نێوان (مدلّس) و (مرسل الخفي):

پێشەوا (أبو الحسن بن القطان) پاش هێنانی ئەو پێناسەیەی پێشوو، دەڵێت: (جیاوازای نێوان (مدلّس) و (مرسل) ئەوەیە کە (مرسل) ئەوەیە کە ڕیوایەتەکەی لە کەسێکەوە بێت، کە لێی نەبیستبێ، و لایەنی ڕونی ئەم باسە ئەوەیە کە هەموو دانەیەك لە (مدّلس)و (مرسلي خفيّ) بریتین لە وەی کەشتێك لە مامۆستایەکەوە ڕیوایەت بکرێت کە ئەوەی لێ نەبیسترابێ، ئەمەش بەلەفزێك کە ئیحتیمالی بیستن و شتی تریشی لێ بکرێت، بەڵام (فێڵکەر – مدلّسْ) ئەوەیە کە فەرمودە گەلێکی غەیری ئەو فەرمودەیەی کە تەدلیسی کردووە، لێی بیستووە، لە کاتێکدا کە لە (مرسلي خفي)دا ئەو کەسە لەو مامۆستایەوە بەهیچ جۆرێو هەرگیز هیچی لێ نەبیستووە، نەك تەنها ئەو فەرموودانەی لێ نەبیستبێ کە (أرسال)ی کردونەتە سەریان، بەڵام ئەوە هەیە هاوچەرخی بووە، یاخود پێی گەیشتووە.

د.نموونەکەی:

وەك ئەوەی کە (الحاکم)بەسەنەدی خۆیەوە هێناویەتی، هەتا (علي بن خَشْرَم) دەڵێت[1]، (إبن عيينة) پێی گوتین، ئەویش لە (زهری)یەوە، جا پێی گوترا، تۆ لە زوهرییەوە بیستووتە،

(١) معرفة علوم الحديث ص١٣٠.

ئەتی نەخێر، نە لە وەوە نە لەوەیشەوە کە لە (زهری) بیستووە.
(عبدالرزاق) قسەی بۆ کردم لە (مَعْمَر)ەوە، ئەویش لە (الزهری)یەوە! جا لەم نمونەیەدا (ابن عيينة) دووکەسی لە نێوان خۆیو (زهری)دا پچڕاندووە.

٤.(تدليس التسوية):

لە ڕاستیدا ئەم جۆرەی (تدلیس)، جۆرێکە لە جۆرەکانی تەدلیسی سەنەد:

أ.پێناسەکەی: بریتیە لە وەی کە ڕاوی شتێ لە مامۆستاکەیەوە ڕیوایەت بکات، پاشان ڕاویەکی لاواز کەلە نێوان دووکەسی متمانە پێکراو (ثقة) دایە، وە بەیەکتریش گەیشتوون، ببچڕێنێ، وە شێوازی ئەمەش بەو جۆرەیە کە ڕاویەکە فەرمودەیەك لە مامۆستایەکی متمانە پێکراوەوە ڕیوایەت بکات، وە ئەو متمانە پێکراوەش لە لاوازێکەوەو ئەویش لە متمانە پێکراوێکەوە ڕیوایەت بکات، وە ئەو دووکەسە متمانە پێکراوەش بە یەکتر گەیشتبن، جا ئەو مرۆڤە (مُدَلِّس)ەی کە فەرمودەکەی لە کەسی متمانە پێکراوی یەکەم بیستووە، دێت، ئەو لاوازەی کەلە سەنەدەکەدا هەیە لادەبات، وە سەنەدەکە وا پێدەکات، کە لە مامۆستامتمانە پێکراوەکەیەوە دەیخاتە سەر کابرای متمانە پێکراوی دووەم بە لەفزێکی واش –دەری دەبڕێ– کە ئیحتیمالی بکات، جا سەنەدەکە هاو ڕێك و یەکسان (تسوية) دەبێتەوەو وە هەموویان متمانە پێکراو (ثقة) دەردەچن.

وە ئەو جۆرە (تدلیس)ـە، خراپترین جۆرەکانیەتی، چونکە متمانە پێکراوی یەکەم جاری واهەیە، کە بە (تدلیس) کردن ناسراو نییە، وە ئەو کەسەی کە خەریکی تێرامانە لەسەر سەنەدەکە هەربەو جۆرە دەیبینێ، لەدوای ڕودانی (تسوية – هاورێك) بونەوەکە، کەوا لەکەسێکی متمانە پێکراو، وەری گرتووە، جا حوکمی صەحیح بوونی بەسەردا دەدات، ئەمەش غوروریکی زۆری تیادایە.

ب.بەناوبانگترین ئەوانەی ئەم کارەدەکەن:

١.(بَقِّية بن الوليد)، کە (أبو مسهر) دەڵێت: (أحاديث بَقِيَّة ليست نَقِيَّة، فكنْ منها على

تَقِيَّة)[1]. واتە: (فەرمودەکانی (بقية)، پاك نین و لیّیان بەترس بە)!

٢.(الوليد بن مسلم).

ج.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إبن أبي حاتم) لە (العلل)دا ڕیوایەتی دەکات، و دەڵێت: (سمعت أبي – و ذكر الحديث الذي رواه إسحاق بن راهويهِ عن بقّية حدثني أبو وهب الأسدي عن نافع عن إبن عمر حديث لاتحمدوا إسلام المرء حتى تعرفوا عُقْدَةَ رأيه– قال أبي (هذا الحديث له أمر قَلَّ من يفهمه، روي هذا الحديث عبيد الله بن عمرو (ثقة) عن إسحاق بن ابي فروة (ضعيف) عن نافع عن إبن عمر عن النبي (ﷺ)و عبيد الله إبن عمرو، كنيته أبو وهب، وهو أسدي فكناه بقية ونسبه إلى بني اسدِ كي لا يُفطن له، حتى إذا ترك إسحاق بن أبي فروة لا يُهْتَدى له)[2].

واتە: (بیستم لە باوکم، جا ئەو فەرمودەیەی باس کرد کە (إسحاق بن راهويه) لە (بقية)ەوە ڕیوایەتی دەکات و دەڵێت: (أبو وهب ألأسدي) قسەی بۆکردم لە (نافع)ەوە، ئەویش لە (إبن عمر)ەوە، کە ئەم فەرموودەیە بوو:(موسڵمان بوونی کەسێ ستایش مەکەن تا، بەتەواوی ڕاکانی نەزانن.

جا باوکم گوتی: ئەم فەرمودەیە فەرمانێکی تیادایە کە کەم کەس فامیان پێی هەیە، ئەم فەرموودەیە (عبيد الله بن عمرو) کە کەسێکی متمانە پێکراوە، ئەویش لە (إسحاق بن ابي فروة)ەوە، کە کەسێکی لاوازەو ئەویش لە (نافع)ەوە کە کەسێکی متمانە پێکراوەو، و ئەویش لە (إبن عمر)ەوە، وە ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەکات، جا (عبيد الله إبن عمرو) کونیەکەی (أبو وهب)ە، و (أسدی)یە، جا (بقية)هاتووە، کونیەی بۆ داناوەو نیسبەتی داوەتە لای (أسد) تاپەی پێ نەبرێ، کاتێ کە ناوی (أسحاق بن ابي فروة)ی تەرك کرد، بەهۆی (عبيد الله)ەوە پێی نەزانرێت و نەدۆزرێتەوە.

---

(١) ميزان الإعتدال، ج١/ص٣٣٢

(٢) شرح الفية العراقي/ج١/ ص١٩٠، و التدريب ج١/ ص٢٢٥.

٥.فێڵ کردن لە ناو هێنانی مامۆستادا (تدليس الشيوخ):

أ.پێناسەکەی: بریتیە لەوەی کە گێڕەرەوە (الراوی) فەرمودەیەك لە مامۆستایەکەوە بگێڕێتەوە، کە لێیی بیستبێ جا ناوی بنێت، یاخود کونیەیەکی بۆ دابنێ یان نیسبەتی بداتە پاڵ شتێ، یاخود وەصفی بکات، بەشتێ کە پێی ناسراو نەبێت، بۆ ئەوەی کە نەناسرێت[1].

ب.نمونەکەی: وەك قسەکەی (أبو بكر بن مجاهد) کە یەکێکە لە پێشەوایانی قورئان خوێنان (القُرّاء) کە دەڵێت:(حدثناعبدالله بن أبي عبدالله، يريد به ابابكر بن أبي داود السجستاني) واتە: (عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو عەبدوڵڵا قسەی بۆ کردین، کە مەبەستی پێی (ابو بكر بن أبو داود السجستانی)یە.

٦.حوکمی تەدلیس:

أ.بۆ تەدلیسی سەنەد: بێگومان زۆر خراپە (مكروه جداً) و زۆرینەی زانایان سەرزەنشتیان کردووە، وە (شعبة) لەهەموویان زیاتر زەمی کردووە، چەند قسەیەکی دەربارەی کردووە، لەوانە (التدليس أخو الكذب) تەدلیس برای درۆیە.

ب.بەڵام بۆ (تدليس التسوّية): ئەوە زۆر خراپتر لە تەدلیسی سەنەد، (أشد كراهة منه)، تەنانەت (العراقی) فەرموویەتی: (أنه قادح فيمن تعَمد فعله) واتە: (ئەمە بریندارکەری کەسێکە کە بەتایبەتی دەیکات).

ج.بەڵام بۆ تەدلیسی مامۆستا (شيوخ):

ئەمەیان کەراهەتەکەی کەمترە لە هی تەدلیسی سەنەد، چونکە فێڵ کەرەکە لێرەدا کەسی نەشاردۆتەوە، بەڵکو کەراهەتەکەی بەهۆی شێواندنی کابرای لێوە گێڕدراوەیە (المروي عنه) بونی ڕێگاو سەختی ناسینەکەیەتی لەلایەن بیسەرەوە، وە کەراهەت بونەکەیش بەگوێرەی مەبەستو مەرامی ئەو کەسەی کە ئەنجامی دەدات، دەگۆڕێت.

---

(١) علوم الحديث ص٦٦.

٧.ئەو مەبەستانەی کە (تدلیس) یان بەهۆوە دەکرێت:

أ.هۆکارەکانی تەدلیسی مامۆستا (شێخ)چوارن:

١.لاوازی شێخە کە یاخود لەبەر ئەوەی کە متمانە پێکراو نییە.

٢.بەهۆی درەنگی مردنیەوە، بەجۆرێك کەخەڵکانێکی تر لە غەیری ئەم کابرا (مدلس)ە، گوێیان لێی بووە.

٣.کەم تەمەنییەکەی،بەجۆرێك بچوکتر بێت لەوانەی کەڕیوایەتیان کردووە.

٤.بوونی ڕیوایەت کردنی زۆر لەو شێخەوە، چونکە زۆر ناوهێنانی بەیەك شێواز جوان نییە.

ب.هۆکارەکانی کردنی تەدلیسی سەنەد پێنجن:

١.بۆئەوەی وا لەبینەری ئەو دەقە بکات، کە گومان بەرێت سەنەدەکەی بەهێزە.

٢.لەدەست چوونی فەرموودەگەلێك لە شێخێکەوە کەشتی زۆری لێبیستووە.

٣.و ٤. و٥.لەگەڵ هۆکاری یەکەمو دووەم و سێهەمی تەدلیسی مامۆستا (شیوخ)دا.

٨.هۆکارەکانی سەرزەنشت کردنی (مدّلس) سیانن:

أ.چونکە وەهمی وات لادروست دەکات، بەوەی کە شتی بیستووە لە کەسێکی وا کە لێی نەبیستووە.

ب.لادانی لەشێوازی خۆی بۆ خۆپاراستن لە کەشف بوونی بۆ لای شتێك کە ئیحتیمالی لێ دەکرێت.

ج.عیلم بوون بەوەی کە ئەگەر بێت و ناوی ئەو کابرایە بات کە تەدلیسەکەی بەناویەوە کردووە، ئەوا لە لێ ڕازی بوان (مرضیا) نابێت[1].

---

(١) راجع الكفاية ص٣٥٨.

٩.حوكمی ڕیوایەتی (مُدَلِّس:فێڵكەر):

زانایان لەسەر وەرگرتنی ڕیوایەتی كەسی فێڵباز جیاوازییان هەیە لەسەر چەند ڕایەك،، كە ناسراوترینیان دوانن:

أ.ڕەدكردنەوەی ڕیوایەتی كەسی (مُدَلس)بە ڕەهایی (مطلقاً) هەرچەند بیستنەكەشی دەركەوێت، چونكە (تدلیس) خۆی لە خۆیدا بریندارباوونی ئەو كەسەیە (جرح)ە، (ئەمەش پشت پێ بەستراو نییە).

ب.تێڕامان و درێژ كردنەوە، (التفصیل)ی دەوێ، كە ئەمەش صەحیحە:

١.ئەگەر بەڕاستەوخۆ (سماع – بیستن)ی دەربڕی، ئەوە ڕیوایەتەكەی وەردەگیرێ، واتە: ئەگەر وتی: (سمعتُ – بیستم) یان وێنەی ئەمە، ئەوە فەرمودەكەی وەردەگیرێ.

٢.بەڵام ئەگەر ڕاستەو خۆ (صریحاً)، (سماع – بیستن)ی دەرنەبڕی، ئەوە ڕیوایەتەكەی وەرناگیرێ.

واتە: ئەگەر وتی: (عن – لە) یان وێنەی ئەمە، ئەوە فەرمودەی وەرناگیرێ[1].

١٠.بەچی (تدلیس) دەزانرێت: بە دوو شت (تدلیس) دەزانرێت.

أ.هەواڵدانی خودی كابرای (مدلس) بۆ نمونە:

هەروەك لەمەسەلەكەی (إبن عیینة)دا ڕأبورد.

ب.دەقی قسەی، پێشەوایەك، لە پێشەوایانی ئەم بابەتە، ئەویش لەبەر ئەو زانستەی كە لە ئەنجامی لێكۆڵینەوەو بەداوا داچونەوە دەستی كەوتووە.

١١.بەناوبانگترینی كتێب لەسەر فێڵكردن (التدلیس) و فێڵبازان (المُدَلسین):

لێرەدا چەند دانراوێكی زۆر لەسەر (تدلیس)و (مدَلس) هەیە، كە بەناو بانگ ترینیان ئەمانەن:

---

(١) علوم الحدیث ص٦٧ – ٦٨.

أ.سێ کتێبی (خطيب بغدادي) دانەیەکیان لەناوی (مُدَلّس)ەکاندا، بە ناوی (التبيين لإسماء المدلسين)[1] ، وە دوانەکەی تر هەریەکە بەتایبەت لەسەر ڕوونکردنەوەی جۆرێك لە جۆرەکانی تەدلیسە[2].

ب.(التبيين لأسماء المدلسين)، دانراوی (برهان الدين بن الحلبي) کە چاپکراوە.

ج.(تعريف أهل التقديس بمراتب الموضوعين بالتدليس)، دانراوی (حافظ إبن حجر) کە ئەمەشیان چاپکراوە.

(باسی موڕسەلی خەفی – بەرەڵڵاکراوی شاراوە)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(المرسل) ئیسمی مەفعولە،و لە (إرسال)ەوە هاتووە، کە بەمانای (إطلاق) ڕەها، بەرەڵڵاکراو، نەبەسترا‌وە، دێت، وەك بڵێی ئەو کابرایە (مرسِل)ـەکە، سەنەدەکەی ڕەهاو بەرەڵڵاکردووەو پەیوەستی نەکردووە.

وە (خفي)یش دژی (جلي – ڕوون و ئاشکرا)یە، چونکە ئەم جۆرەی (إرسال) نادیارەو بە لێکۆڵینەوە نەبێت، نازانرێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە شتێ ڕیوایەت بکات، لە کەسێکەوە کە پێی گەیشتووە، یاخود هاو چەرخی بووە، بەڵام هیچی لێ نەبیستووە، بەڵام بە لەفزێ دەری ببڕێ کە ئیحتیمالی (سماع – بیستن و شتی تری) لێ بکرێ، وەك (قال – وتی).

٢.نمونەکەی:

(١) الكفاية، ص٣٦١.

(٢) الكفاية، ص٣٧٥.

وەك ئەمەی کە (إبن ماجة) لە ڕێگای (عمر بن عبدالعزيز)ەوە، ئەویش لە (عقبة إبن عامر)ەوە، بەمەرفوعی ڕیوایەتی دەکات، (رحم الله حارس الحرس)[1].
جا (عمر) بە (عقبة) نەگەیشتووە، هەروەك (المزّي)- کە مامۆستای ئیمام شافیعی بووە- لە (ألأطراف)دا باسی کردووە.

٣.بەچیدا دەناسرێت؟

مورسەلی خەفی بەیەکێ لەم سێ شتەدا دەناسرێ.
أ.دەقی گوتەی هەندێ لە ئیمامەکان لەسەر ئەوە کە ئەو ڕاوییە بەو کەسە نەگەیشتووە، کە شتەکەی لێ دەگێڕێتەوە، یاخود هەر بە موطلەقی شتی لێ نەبیستووە.
ب.هەواڵدانی خودی کەسەکە خۆی بەوەی کە بەو کەسە نەگەیشتووە، کە ئەم ڕیوایەتەی لێوە کردووە یاخود هیچی لێ نەبیستووە.
ج.هاتنی فەرموودەکە لەلایەکی ترەوە کەوا کەسێکی زیادەی لەنێوان ڕیوایەت کەرەکەو ڕیوایەت لێکراوەکەدا هەبێت، وە ئەم سێیەمە ڕاجیایی نێوان زانایانی تیادایە، چونکە جارە جارە جۆرێکە لە فەرمودەی (المزيد في متصل الأسانيد)، کە باسەکەی دێت.

٤.حوکمەکەی:

لاوازە، چونکە جۆرێکە لە (منقطع)، کە پچڕان (أنقطاع)ەکەی دەرکەوت، ئیتر حوکمەکەی حوکمی (منقطع)ی هەیە.

٥.بەناوبانگ ترینی کتێب تیایدا.

کتێبی (التفصيل لمبهم المراسيل)، دانراوی (الخطيب البغدادي)یە.

---

(١) إبن ماجه، كتاب الجهاد، ج٢/ ص٩٢٥، رقم الحديث /٢٧٦٩.

فەرمودەی (مُعَنْعَن و مُؤَنَّنْ)

١.ڕێخۆشکردن:

ئەو شەش جۆرەی فەرمودەی ڕەدکراوە، تەواو بوو، کە ڕەدکردنەوەکەیان بەهۆی پـچڕان لـە سەنەدەکەیاندا بوو، بەڵام لـەبەر ئەوەی کە (معنعن)و (مؤنّن)ن جیان لێیان، کە ئایـا لــە جۆری (منقطع)ن، یان لـە جۆری (متصل)ن، بۆیە لـکانـدنیان، بـە جۆرەکـانی مـەردودەوە بەچاك زانی، بە هۆی پچڕان بوون لـەسەنەدەکەیانا.

٢.پێناسەی (مُعَنْعَن):

أ.لـەڕووی زمانەوانیەوە:(معنعن) ئیسـمی مەفعولـە، و لـە (عنعن)ەوە هاتووە، بەمانای ئەوەی کە وتویەتی (عن، عن) –لـەفلان ئەویش لـە فلانەوە.

ب.لـەڕووی زاراوەوە: ئەو گوتەیەی گێڕرەوە(ڕاوی)یەکەیە، کە دەڵێت: (فلان عن فلان) فلانە کەس لـە فلانە کەسەوە.

٣.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکاتو دەڵێت:(حدّثنا عثمان بن أبي شيبة ثنا معاوية بن هشام ثنا سفيان عن أسامة بن زيد عن عثمان بن عروة عن عروة عن عائشة قالت: (قـال رسول (ﷺ) أن الله و ملائكته يصلون علـى مَيَـامِنِ الـصفوف)[1]، خـوداو فریـشتەکانی، درود دەنێرن بۆ سەر لای ڕاستی ڕیزەکان.

٤.ئایا سەربە (متصل)ـە، یان سەربە (منقطع)ـە:

زانایان جیاوازیان هەیە لـە سەریو لـەسەر دوو قسەن:

---

(١) إبن ماجة، كتاب إقامة الصلاة و السنة فيها، ج١/ص٢٢١، رقم الحديث/ ١٠٠٥.

أ.گوتراوه سەربه (منقطع)ه، تا پەیوەستی (إتصال)ەکەی دەردەکەوێت.
ب.ئەو گوتە ساغەی کە کاری پێدەکرێت، و جەماوەری زانایانی فەرموودەو فیقهـ و ئوصول لەسەری دەڕۆن، ئەوەیە کە بە (متصل) حیسابە، بەچەند مەرجێك، لەسەر دوو مەرجی ڕێك کەوتوون، وە لەسەر مەرجەکانی تریان جیاوازیان هەیە، بەلاّم ئەو دوو مەرجەی کە هەموو ڕێکەوتوون لەسەری کە دەبێت هەبن، و مەزهەبی (ئیمام موسلیم) لەسەر ئەمەیە کە ئەو دوو مەرجە بەسن کە هەبن.

ئەمانەن:

١.نابێت ئەو (معنعن)ە، فێڵ تیاکراو (مُدّلس) بێت.
٢.دەبێت ئەوەی لێ چاوەڕێ بکرێت کە هەندێکیان بەهەندێکی تریان گەیشتبن، واتە گەیشتنی ئەو کەسەی کە (عن عن)ەکەی کردووە، بەو کەسانەی کە (عن)ە کەیان لەسەر کراوە.

بەلاّم ئەو مەرجانەی کە جیاوازیان هەیە لەسەری، ئەمە سەرەڕای دوو مەرجە پێشووەکە، کە ئەمانەن:

١.جێگیر بوونی بەیەك گەیشتن (ثبوت اللقاء):کە ئەمەش قسەی (بخاری) و (إبن المدینی)وتوێژەرەوان (محققین)ە.
٢.زۆر پێکەوە بوون (طول الصحبة)ـە،کە ئەمەش گوتەی (أبو المظفر السمعاني)یە.
٣.ئاگاداربوون بەوەی کە ڕیوایەتی لێوەکراوە: کە ئەمەش گوتەی (أبو عمرو الداني).

٥.پێناسەی (المؤنن):

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (أَنن)ەوە هاتووە، بەمانای ئەوەیە کە وتویەتی (أَن، أَنَّ،...).
ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو گوتەیەی گێڕەرەوەیە کەدەڵێت: (حدّثنا فلان أن فلاناً قال – فلاّنەکەس بۆی باس کردین، کە فلاّنەکەس وتویەتی:...).

٦.حوکمی (مؤلَن):

أ.(إمام أحمد) و کۆمەڵێك دەڵێن: کە بە (منقطع –پچڕاو) حیسابە، تا (پێکەوە لکان – إتصال)ەکەی دەردەکەوێت.

ب.جەماوەری زانایان دەڵێن: (أَنَّ) وەك (عَنْ) وایە، وە بە گشتی لەسەر (بیستن – سماع) حیساب کراوە، بەڵام بەو مەرجانەی پێشوو.

باسی سێیەم

بەرپەرچ دراوە بەهۆی تانەدان لە گێڕەرەوە

(المردود بسبب الطعن في الرّاوي)

١.مەبەست لە تانەدان لە گێڕەرەوە:

مەبەست لە تانەدان لە گێڕەرەوە، بریتیە لە بریندار (جَرْح)کردنی بە زوبان، وە قسەکردن لەسەری لەڕووی عەدالەتو دینەکەیەوە، وە لە ڕووی (ضبط) و هێزی لەبەر کردن و وریاییەوە.

٢.هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە:

هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە (١٠) دەشتن کە پێنجیان پەیوەستن بە عەدالەتەوە، وە پێنجیان پەیوەستن بەتوانای (ضبط)کردنەوە.

أ.بەڵام ئەوانەی کە پەیوەستن بە تانەدان لە عەدالەت، ئەمانەن:

١.درۆ.

٢.تۆمەتبارکردن بەدرۆ.

٣.خراپەکاری (الفسق).

٤.بیدعە چێتی.

٥.نەفامی (الجهالة):

ب.بەڵام ئەوانەی کە پەیوەستن بە تانەدان لە هێزی لەبەرکردن (الطعن في الضبط) ئەمانەن:

١.هەڵەی زەقو زۆرو بێتام (فحشْ الغلط).

٢.خراپی هێزی لەبەر کردن (سوء الحفظ).

٣.بێ ئاگایی (الغفلة).

٤.زۆری وەهم (كثرة الأوهام).

٥.پێچەوانە بونەوە لەگەڵ متمانە پێکراواندا (مُخالفة الثقات).

جا باسی جۆرەکانی فەرموودەی ڕەدکراوە دەکەم کە بەهۆی هۆکارێ لەم هۆکارانەوە مەڕدودە، بەشێوەیەکی یەك لەدوای یەك، وە لە هۆکارە زۆر تانە دارەکەوە (أشد طعناً)ـەوە دەست پێ ئەکەم.

فەرموودەی هەڵبەستراو (الموضوع)

هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوەکە درۆکردن بوو بەدەم پێغەمبەرەوە(ﷺ) ئەوە فەرموودەکەی بەهەڵبەستراو (موضوع) دادەنرێ، و ناوزەددەکرێ.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕوی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە لە (وَضَعَ الشئَ)ەوە، وەرگیراوە، واتە: (حطْهُ – دای ڕوخان) بەمە ناونراوە، چونکە ڕوخانی پلەکەیی تیادایە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەو درۆ هەڵبەسراو، و دروستکرا وەیە، کە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر(ﷺ).

٢.پلەکەی:

خراپترینی فەرموودەی لاوازەو ناشیرینترینیانە، وەهەندێ لە زانایان بەبەشێکی سەربەخۆی دادەنێن، و بە جۆرێك لە جۆرەکانی فەرموودەی لاوازی دانانێن.

٣.حوکمی گێڕانەوەی:

زانایان یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کە ڕیوایەت کردنی دروست نییە، بۆ کەسێك کە حاڵەتەکەی بزانێت ئیتر بەهەر مانایەك بێت، مەگەر لەگەڵ ڕوونکردنەوەو دەرخستنی هەڵبەستنەکەی دا لەبەر ئەم فەرمودەیەی ئیمام (مسلم): (من حدث عني بحديث يُرى أنه كذب فهو أحد الكاذبَيْن)[1] ئەوەی فەرمودەیەکم لێوە بگێڕێتەوە و بزانێت کە درۆیەو هەڵبەستراوە، ئەوە بە یەکێك لەو دوو درۆزنانە حیساب دەکرێت.

٤.ڕێبازی دروستکەران (الوضاعين) لە دەقو شێواز (صياغة)ی فەرمودەدا:

أ.یان ئەوەیە کە کابرای دروستکەری فەرمودەکە، ئەو فەرمودەیەی لەلای خۆیەوە دروستی دەکات، و پاشان سەنەدی بۆ دادەنێت و ڕیوایەتی دەکات.

ب.وەیان قسەی هەندێ لە مرۆڤە حەکیمەکان (الحكماء)و، ...هتد، دەهێنێت و سەنەدی بۆدادەنێت.

٥.فەرمودەی هەڵبەستراو چۆن دەناسرێتەوە؟

بەهۆی چەند شتێکەوە دەناسرێتەوە لەوانە:

أ.دان پێداهێنانی کابرای دروستکەر لەسەر دروست کردنی ئەو فەرمودەیە (إقرار الواضع بالوضع):وەك دان پێداهێنانەکەی (أبو عصمة نوح بن أبي مريم) بەمەی فەرمودەکانی

(١) مقدمة مسلم بشرح النواوي ج١/ ص٦٢

فەزڵـی سورەتەکانی قورئانی سورەت بەسورەت لە (إبـن عبـاس)ەوە دروسـت کـردووەو هەڵواسیوە.

ب.یاخود بە هۆی شتێکەوە دەرکەوێت، کەلەدان پێداهێنانەکەی پلەکەی نزمتر بێت، (مـا ینزل منزلة إقراره):وەك ئەوەی کە لە مامۆستایەکەوە شتێ بهێنـێو بیڵـێ، جـا پرسـیاری لـێ بکرێ لە ساڵـی لەدایکبوونی ئەو مامۆستایە، مێژوویەك بڵێت کە ئەو مامۆستایە لەو مێژوەدا وەفاتی کردبێت و پێش لەدایك بونی خۆی بێت، وە ئەو فەرمودەیەش تەنها لەلای ئەو هەبێت و بزانرێت.

ج.یاخود بەدەرکەوتنی نیشانەیەك لە گێڕەرەوەکەدا، (قرينة في الرّاوي):

وەك ئەوەی کە ڕاوییەکە شیعە (رافضي) بێت، و فەرمودەکە دەربارەی پلەو پایـەی (أهـل البيت) بێت.

د.یان بەهۆی بوونی نیشانەیەکەوە لە گێڕانەوەکەدا، (قرينة في المـروي): وەك ئـەوەی کـە فەرمودەکە بـێ پێزو، و بێتام (ركيك اللفظ) بێت، یان پێچەوانە بێـت لـەگـەڵ هەسـت دا یاخود دژی ڕێسای قورئان بێت.

٦.هۆکارەکانی هەڵبەستنی فەرمودە (دواعي الوضع) و پۆلێنی دروست کـەران (أصـناف الوضاعين):

أ.بۆ لەخوا نزیك کەوتنەوە (التقرب إلى الله):کە فەرمودە گەلێك دادەنرێت بۆ هـەڵ نـانی خەڵك لەسەر چاکە کاری، وە فەرموودە گەلێك خەڵکی بترسێنن لـە خراپـەکاری، ئـەم فەرمودە دروست کەرانە، خەڵکانێکن کە بەزوهدو پیاو چاکی (الصّلاح) ناسراون، بـەڵام خراپترینی فەرموودە دروستکەرانن، چونکە خەڵکی متمانـەی پێیانـەو فـەرمودە دروسـت کراوەکانیان وەردەگرێت.

لەم جۆرە کەسانە (میـسرةَ بـن عبـد رَبـه) جـا (إبـن حبـان) لـە (الـضعفاء) دا لـە (إبـن مهدي)یەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێت:وتم بە (ميسرة بن عبد ربَه) ئەم فەرمودانـەت لـە کـوێ

هێنا، ئەوەی ئەوە بخوێنێ واتە لە قورئان- ئەوەو ئەوەی هەیە، واتە: لە پاداشت- وتی:هەڵم بەستوون، تا خەڵکیان پێ هاندەم[1].

ب.بۆ سەرخستنی ڕێڕەوی ئەو کەسە خۆی (ألأنتصار لمذهب) بەتایبەت مەزهەبەکانی دەستەو تاقمە سیاسییەکان، پاش دەرکەوتنی فیتنەو سەرهەڵدانی دەستەو تاقمە سیاسییەکان وەك (خوارج) و (شيعة) جا هەر دەستەو تاقمە و فەرمودە گەلێکی دروست کرد، بۆ پشتیوانی مەزهەبەکەی خۆی، وەك فەرمودەی(عليّ خير البشر، من شك فيه كفر) (ئیمام علی) چاکترین مرۆڤە، و ئەوەی گومانی لەسەری هەبێت کافرە!

ج.بۆ تانەدان لە ئیسلام (الطعن في الإسلام):

ئەمە خەڵکانێك بوون لە بێدینەکان (زنادقة) کە نەیان دەتوانی کە بە ئاشکرا فێڵ لە ئیسلام بکەن، بۆیە پەنایان بردە بەر ئەم ڕێبازە پیسە، کۆمەڵێك فەرموودەیان دروست کرد، بە مەبەستی تەشویش خستنەسەر ئیسلام و تانەدان لێی، لەوانە (محمد بن سعيد الشامي) ڕۆچوو لە بێ دینی دا.. المسلوب في الزندقة).

لە (حُمَيْد) و ئەویش لە (أنس)ەوە بەمەرفوعی ڕیوایەت کراوە کە (أنا خاتم النبيين لا نبي بعدي ألاّ أن يشاء الله)[2] واتە:من کۆتایی پێغەمبەرانم و لە دوامەوە پێغەمبەر نایەت، مەگەر خوا بیەوێت، کە لێزانان (جهابذة)ی فەرمودە کێشەی ئەم فەرموودانەیان ڕوون کردۆتەوە، ولله الحمد، والمنة.

د.ماستاوچێتی بۆ کاربەدەستان (التزلف إلى الحكام): واتە:بۆنزیك کەوتنەوەی هەندێ لە ئیمان لاوازەکان لەهەندێ لە کاربەدەستان، ئەویش بەدروست کردنی فەرمودە گەلێك کە گونجاو بن لەگەڵ ئەو بارودۆخە خوارو خێچەدا کە کاربەدەستانی تیادایە، وەك چیرۆکەکەی (غياث)ی کوڕی (إبراهيم النخعي الكوفي) لەگەڵ پێشەوای ئیمانداران

(١) تدريب الرّاوي ج١/ص٢٨٣.

(٢) تدريب الرّاوي ج١/ ص٢٨٤.

(مهدی)دا، كه كاتێ ڕۆشته ژورەوه بۆ لای، خەریكی كۆتر بازی بوو، جا سەنەدێكی ڕێك خست یەك لە دوای یەك تا پێغەمبەر (ﷺ) بەوەی كە فەرمویەتی: (لا سبق ألاّ في نَصل أو خف أو حافر أو جناح) واتە: دروست نییە پارە وەرگرتن لە پێشبڕكێدا جگە لەم سێ جۆرە، تیر هاویشتن، غاردانی ئەسپو مایین، غاردانی وشتر- جا كۆتربازی-و وشەی (جناح:كۆتر بازی) بۆ زیاد كرد، لەبەرخاتری (مهدی)لێرەدا (مهدی) بەمەی زانی وتی: من ئەمەم پێكرد.

هـ.بەمەبەستی كاسپیو نان پەیداكردن: وەك هەندێ لەچیرۆك خوانەكان، ئەوانەی بەقسەكردن بۆ خەڵكی نان پەیدا دەكەن، جا هەندێ چیرۆكی سەرسوڕهێنەر دەهێنن، تا خەڵكی گوێی لێ بگرنو شاباشیان بكەن وەك (أبو سعيد المدائني).

ز.بۆ ناوبانگ دەركردن، (قصد الشهرة): ئەمەش بەدانانی فەرمودەگەلێكی غەریب و نامۆی وا كە لەلای هیچ شێخێكی فەرمودە دەست نەكەون، جا سەنەدی فەرمودەكە وەردەگێڕنەوە، تا غەریب بێتو خەڵكی ڕەغبەتی هەبێت لە گوێ بۆ گرتنیدا، وەك (إبن ابي دحية)و (حماد النصيبي)[1].

٧.ڕێڕەوی (الكرّامية)كان لەدانانی فەرمودەدا:.

تاقمێك لە بیدعەچیەكان كە بە (كرّامية) ناوزەدن، بانگەشەی ئەوەیان كرد، كە هەڵبەستنی فەرمودە، بۆ تەنها هاندانو ترساندنی خەڵكی (ترغيب و ترهيب) دروستە، بەڵگەشیان بۆ ئەمە ئەوەیە كە لەهەندێ لە ڕێگاكانی فەرمودەی (من كذب علي متعمداً)دا ڕستەی زیادكراوی (ليضل الناس) ڕیوایەت كراوە، بەڵام ئەم زیادەیە لەلای شارەزایان (حافظ)ی فەرمودە ثابت نەبووە..

وە هەندێكیان دەڵێن: (نحن نكذب له لا عليه) ئێمە درۆی بۆ دەكەین، درۆی بەدەمەوە

(١) تدريب الرّاوي ج١/ص٢٨٦.

ناکـەین، بـەلام بەبەڵگـە کـردن (أسـتدلال)یکـی خوێرِوانەیـە، چـونکە پێغەمبـەر(ﷺ) بەرنامەکەی پێویستی بەو درۆزنانە نییە، تا رِەواجی پـێ بدەن، وەئەم بانگەشەیە پێچەوانەی ئیجماعی موسڵمانانە، تەنانەت (الشيخ أبو محمد الجويني) تیایدا رِۆچـووە،و دانـی تـەواوی ناوە، بەکافرێتی دروستکەری فەرمودەدا.

٨.هەڵەی هەندێ لە موفەسیرەکان، لە هێنانی فەرموودەگەلێکی هەڵبەسترِاودا:

هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان لە هێنـانی فـەرمودەی هەڵبەسـترِاودا لـە تەفـسیرەکانیاندا بەهەڵەدا چوونو هەڵبەستنەکەشیان رِوون نەکردۆتەوە، بەتایبەت ئەو فەرموودانەی کە لە (أبی إبن کعب)ەوە گێرِدراونەتەوە، دەربارەی فەزڵـی سـورەت بـە سـورەتی قورئان،لـەو موفەسیرانە:

أ.الثعلبي.

ب.الواحدي.

ج.الزمخشري.

د.البيضاوي.

هـ.الشوكاني.

٩.بەناوبانگ ترینی کتێبەکان لەم بارەیەوە:

أ.(كتاب الموضوعات)ی (إبن الجوزی) کە لە پێشین ترینی کتێبەکانەلـەم زانـستەدا، بـەلام ئاسانکار (متساهل)ـە، لە حـوکم دان بەسـەر هەڵبەسـتیارانی فـەرموودەدا، بۆیـە زانایـان رِەخنەیان لێگرتووەو بەدواداچونیان بۆ کردووە.

ب.(اللآئي المصنوعة في الأحاديث الموضوعة)ی (ألإمام السيوطي) کە کورتـەی کتێبەکـەی (إبن الجوزی)یە، و بەدواداچونە بۆی، و زیادە گەلێکی تیادایـە کـە (إبـن الجـوزی) باسـی نەکردووە.

جـ.(تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشنيعة الموضوعة)ی (إبن عراق الكناني) کە ئەمە

کتێبێکە پوختەی ئەو دوو کتێبەی ترە، وە کتێبێکی پڕو پاك و پوختەکراوو بەسوودە.

فەرموودەی وازلێهێنراو (المتروك)[1]

ئەگەر هاتوو هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الراوي) تۆمەتبار بوون بوو، بە (درۆ: کە هۆکاری دووەمە)، ئەوا فەرمودەکەی بە (متروك) ناوزەد دەکرێ.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (الترك)ەوە هاتووە، وە عەرەب هێلکەدوای ئەوەی کە جوجکەکەی تیادا دەرهات، پێی دەڵێن (التريكة) واتە: وازلێهێنراوە، هیچ سودی نییەو، بێ کەڵکە[2].

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودەیە یە کەلە سەنەدەکەیدا ڕاویەکی تۆمەتبار بەدرۆی تیادا بێت.

٢.هۆکارەکانی تۆمەتبار کرانی گێڕەرەوە، بەدرۆ، یەکێ لەم دوو شتانەیە:

أ. ئەمەیە کە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت نەکرابێ، تەنها لە ڕێگای ئەوەوە نەبێت، وە دژایەتی هەبێت لەگەڵ یاسازانراوەکان (القواعد المعلومة)دا*.

ب. ناسراوبێت بەدرۆ، لەقسەکردنی ئاساییدا، بەڵام درۆی لێ دەرنەکەوتبێت لەفەرمودەی پێغەمبەردا (ﷺ).

٣.نمونەکەی:

---

(١) ئەم جۆرە (حافظ إبن حجر) لە (نخبة الفكر)دا باسی کردووەو پێش ئەو هیچ یەکێ لە (إبن الصلاح)و (الإمام النواوی) باسیان نەکردووە.

(٢) القاموس.ج٣,ص٣٠٦.

(*) ڕێسا زانراوەکان (القواعد المعلومة): ئەو یاسا گشتی یانەن کە زانایان هەڵیان هێنجاون لە دەقە گشتییە ساغەکانەوە، وەك یاسای (الأصل براءة الذّمّة...).

وەك ئەو فەرمودەیەی (عمرو بن شَمِر الجُعْفي الكوفي الشيعي) لە (جابر)ەوە و لە (ابي الطفيل)و لە (علي و عمّار)ەوە، كە ووتویانە: كان النبي (ﷺ) يقنت في الفجر، و يكبّر يوم عرفة من صلاة الغداة، و يقطع صلاة العصر أخر أيام التشريق)،واتە: پێغەمبەر ﷺ لەنوێژی بەیانیدا قونوتی دەخوێند، ولەبەیانی ڕۆژی عەرەفەوە تا كۆتایی سێ ڕۆژەی دوای جەژنی قوربان، (الله أكبر)ی لەدوای نوێژەكاندا دەخوێند.

جا (ئیمام النسائی) و (الدارقطني) و هی تریش لەسەر (عمرو بن شمر) دەڵێن: (متروك الحديث) واتە: ئەو فەرمودانەی ئەو دەیانگێڕێتەوە واز لێهێناون[1].

٤ .پلەكەی:

بەسەر ئەوەدا گوزەراین كە خراپترینی لاواز فەرمودەی دروستكراو (موضوع)ە، جا دوای ئەمیش (متروك)و پاشان (منكر)و (معلّ)و (مدرج)و (مقلوب)و (مضطرب) دێن، جا بەم جۆرە پلە بەندی یەیە، هەروەك (حافظ إبن حجر) پلە بەندی بۆ كردووە[2].

فەرمودەی نەناسراو (المنكر)

ئەگەر هۆكاری تانەدران لە گێڕەرەوە (الطعن في الراوي) هەڵەی گەورەو زۆر، وزۆر بێئاگایی و كردنی خراپە (فسق) بێت، كە ئەمەش هۆكاری سێهەم و چوارەم و پێنجەمن، ئەوە فەرمودەكەی بە (منكر – نەناسراو) ناودەبرێت.

١ .پێناسەكەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (إنكار – دان پێدا نەهێنان)ەوە هاتووە، ودژی (أقرار – دان پێدا هێنان)ە.

---

(١) ميزان الإعتدال ج٣/ ص٢٦٨.

(٢) التدريب الرّاوي ج١/ ص٢٩٥، و النخبة و شرحها ص٤٦ وما بعدها.

ب.لەڕووی زاراوەوە:زانایانی فەرموودە (منكر)یان بە چەند پێناسەیەك پێناسەكردووە، ناسراو ترینیان دوانن: كە ئەمانەن:

١.ئەو فەرموودەیەیەكەلەسەنەدەكەی دا ڕاویەك هەبێت كە هەڵەی گەورەو زۆر (فَحُشَ غِلطُه)و بێ ئاگایی (غفلة)ی زۆری هەبێت و خراپە (فسق)ی لێ دەربكەوێت.

وە ئەم پێناسەیەش (حافظ إبن حجر) باسی كردووەو داویەتیە پاڵ زانایانی غەیری خۆی[1].

وە (ألإمام البيقوني) لە (هەڵبەست – منظومة)ەكەیدا لەسەر ئەم پێناسەیە ڕۆیشتووەو دەڵێت...

ومنكر الفرد به راو غداً تعديله لايحمل التفردّا

٢.ئەو فەرموودەیەیە كە كەسێكی لاواز (ضعيف) ڕیوایەتی بكاتو دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی كەسێكی متمانە پێكراو (ثقة)دا، ئەم پێناسەیەش ئەوەیە كە (حافظ إبن حجر) باسی كردووە، و پشتی پێ بەستووە، وەزیادەیەكی تیادایە لەسەر پێناسەی یەكەم كە ئەویش پەیوەستە (قَيْد)ی (مخالفة الضعيف لمارواه الثقة)یە.

٢.جیاوازی نێوان (منكر) و (شاذ):

أ.(شاذ):ئەوەیە كە كەسێكی متمانەدار (مقبول) ڕیوایەتی بكات[2]، بەڵام دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی كەسێكدا كەلەو پلەكەی بەرزترە.

ب.(منكر):ئەوەیە كە كەسێكی لاواز (ضعيف) دەیگێڕێتەوە، ودژایەتی هەیە لەگەڵ گێڕانەوەی متمانەپێكراو (ثقة) یەكدا.

بەمەدا دەزانرێ، كە هەردووكیان هاوبەشن، لەبەمەرج گرتنی دژایەتی (مخالفة)كردندا بەڵام جیادەبنەوە لەمەدا كە (شاذ) ڕاوییەكەی (مقبول)ە، بەڵام (منكر) ڕاوی یەكەی

---

(١) النخبة و شرحها ص٤٧.

(٢) مەبەست لە (مقبول) لێرەدا ئەوەیە كەڕاوی فەرموودەی (صحيح و حسن) دەگرێتەوە، واتە كەسێكی عادلی بیر تیژ و تەواو (العدل التام الضبط) یاخود كەسێكی عادل، بەڵام (ضبط)ەكەی كەمتر بێت.

لاوازە، وە (إبن حجر) دەفەرموێت: (و قد غفل من سوّی بينهما) ئەوەی کە بەیەك چاو سەیریان دەکات، لەبێ ئاگاییدایە[1].

٣.نمونەکەی:

أ.نمونە بۆ پێناسەی یەکەم، وەك ئەوەی کە (إمام نسائی) و (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکەن لە ڕیوایەتەکەی (أبي زُكَيرْ يحيى بن محمد بن قيس) لە (هشام بن عروة)ەوە ئەویش لە باوکییەوە، ئەویش لە (عائشة)ەوە بەمەرفوعی: (كلو البَلَح بالتمر فإن إبن آدم إذا أكله غضب الشيطان)،واتە:ووشکە خورما بخۆن، چونکە بەخواردنی شەیتان زویر دەبێت!

(إمام نسائی) دەفەرموێت: (ئەمە فەرمودەیەکی (منکر)ە، کە (أبو زَكير) تیایدا تاك بۆتەوە کە شێخێکی صالحە.

وە (إمام مسلم) لە (متابعات)دا بۆیی هێناوە، بەلاّم نەگەیشتۆتە پلەی ئەوانەی کە ئیحتیمالی تاك بونەوە (تفرّد) یان لێ دەکرێ[2].

ب.نمونە بۆ پێناسەی دووەم:وەك ئەوەی کە (إبن أبي حاتم) لە ڕێی (حُبَيِّب بن حَبِيبْ الزيات)ەوە ئەویش لە (أبی أسحاق)و ئەویش لە (عَيْزار بن حُرَيْث)ئەویش لە (إبن عباس)و ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەکات،کە دەفەرموێت: (من اقام الصلاة و آتىَ الزكاة و حج البيت و صامَ و قرى الضيف دخل الجنة).

واتە: کەسێك نوێژ بکاتو زەکات بدات، حەج بکات، وە بەڕۆژوبێو میوانداری بکات، دەچێتە بەهەشتەوە).

(أبو حاتم) دەڵێت: ئەم فەرمودەیە (منکر)ە، چونکە کەسانی تری متمانە پێکراو کە

---

(١) النخبة و شرحها، ص٣٧، واتە: بەم قسەیەی ئەو (إبن الصلاح) بەیەکسانی سەیری (شاذ)و (منکر)ی کردووە، لە (علوم الحديث)دا ص٧٢، کە دەفەرموێت: (المنكر ينقسم قسمين على ماذكرنا في الشاذ فإنه بمعناه) واتە: (منکر) دەبێتە دووبەشەوە، بەگوێرەی ئەوەی کە باسمان کرد، لە (شاذ)دا، جا (شاذ) یش هەر بەمانای (منکر)ە.

(٢) تدريب الراوي ج١/ ٢٤٠.

ڕیوایەتیان کردووە، لە (ابو إسحاق)دا وەستاون، وە ئەمەش لە جۆری فەرمودەی (مَعروُف)ە، بۆیە ئیتر باسی (عَیْزار)و (إبن عباس)یان نەکردووە، لەبەر ئەوە قسەکەی ئەوانە وەردەگیرێ، و ڕیوایەتەکەی (إبن حبیب) دەدرێتە دواوە.

٤.پلەکەی:

لەدوو پێناسە باسکرا وەکەی ئێستای (منکر)ەوە دەردەکەوێ کە (منکر)جۆرەکانی لاواز (ضعیف)ە، -کە لاوازییەکەی زۆر بێت- بێگومان چونکە یان گێڕانەوەکەی کەسێکی لاوازی وایە،کە بە هەڵەی زۆر بێتامو بێ ئاگایی زۆر و خراپەکاری وەصف کراوە، یان گێڕانەوەی کەسێکی لاوازە کەدژایەتی هەبێت لەگەڵ گێڕانەوەی کەسانی متمانە پێکراودا، وە ئەم دوو بەشەیش هەردووکیان لاوازی توند (ضعیف شدید)یان هەیە، بۆیە بەسەرماندا گوزەرا لە باسی (مترۆك)دا کە (منکر) لە پلەی لاوازییەکەیدا لە دوای پلەی (مترۆك)ەوە دێت.

فەرمودەی ناسراو (معروف)[1]

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە (عَرَفَ)ەوە هاتووە واتە:(ناسین).

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە کەسێکی بڕواپێکراو (ثقة) دەیگێڕێتەوە، کە دژایەتی هەبێت لەگەڵ گێڕانەوەی کەسێکی لاواز (ضعیف)دا.

بەم مانایە (معروف) بەرابەری (منکر)ە، یاخود بە تەعبیرێکی ووردتر بڵێین، (معروف)

(١) لێرەدا (معروف) بۆ ئەوە باس نەکراوە، لەبەر ئەوەی کە لە جۆرەکانی (مردود – وەرنەگیراو)بێت، بەڵکو لێرەدا بەموناسەبەی (منکر)ەوە هاتوە، دەنا (معروف) لە بەشەکانی (مقبول – – وەرگیراو) ەوە، دەشکرێتە بەڵگە هەروەك زانراوە.

بەرابەرو هاوڕێکی ئەو پێناسەیەی (منکر)ەیە، کە (حافظ إبن حجر) پشتی پێ بەستووە.

٢.نمونەکەی:

نمونەی ئەم جۆرە، ئەو نمونەیەیە کە لەنمونەی دووەمی جۆری (منکر)دا ڕابورد، بەڵام لەڕێی کەسە متمانە پێکراوەکانەوە، ئەوانەی کە ڕیوایەتیان کردبوو، بەڵام لەسەر (إبن عباس) وەستێنرابوون، چونکە (إبن أبی حاتم) گوتی: بعد أن ساق حديث حُبيب المرفوع، (هو منكر، لأن غيره من الثقات رواه عن أبي إسحاق موقوفاً، وهو المعروف).

دوای ئەوەی کە فەرمودەکەی (حُبیب)بە مەرفوعی هێنرا ئەوە (منکر)ە چونکە: کەسانی تری متمانە پێکراو ڕیوایەتیان کردووە، بەڵام لەسەر (أبی إسحاق) وەستاون، ئەمە جۆری فەرمودەی (معروف)ە.

فەرمودەی عەیبدار (المُعَلَّلْ)

کە هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الرّاوي) بریتی بوو لە (الوهم) ئەوە فەرمودەکەی بە (عەیبدار – معلّل) ناوزەددەکرێ، کە هۆکاری شەشەمە.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: ئیسمی مەفعولەولە(أَعلّه، كذافهو، مُعِلُ) هاتووەکە ئەمەش قیاس کردنێکی زانستی (صرف)ە، و مەشهوریشە، و زمانی پوخت (فصیح)ـە، بەڵام هاتنی تەعبیرەکە بە ووشەی (مُعلل) لەلایەن زانایانی فەرمودەوە لەسەر غەیری یاسای مەشهوری زمانی – عەرەبی–یە[1] وە لەو فەرمودە ناسانەیش کە بە (معلول) دەریان بڕیوە ئەمە

(١) چونکە (معلل) ئیسمی مەفعولە و لە (علَّلَه)ەوە هاتووە، بەمانای (ألهاه) دێت، هەر لەمەشەوە (تعليل: خجلاندنی) منداڵ لەلایەن دایکەوە هاتووە.

شتێکی لاوازو پووچە لەلای زانایانی زمانی عەرەبی[1].

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە عەیبێکی وای تیادا زانرابێت، کە کاربکاتە سەر صەحیحیەتیەکەی لەگەڵ ئەمەدا کە بە ڕوکەش (ظاهر) ساغ و سەلامەت بێت.

٢.پێناسەی (العلة: عەیب):

بریتییەلەعەیبێکی نارِوون (غامض)و شاراوە (خفی) کەلە صەحیحێتی فەرمودەکە کەم بکاتەوە.

جا لە پێناسەی (علة)ەوە ئەمە وەردەگیرێت، کە (علة) لەلای زانایانی فەرمودە پێویستە دوو مەرجی تیادا بێتەدی کە ئەمانەن:

أ.نادیاریو شاراوەیی (الغموض و الخفاء).

ب.کارکردن لەسەر صەحیحی فەرمودەکە (القدح في صحة الحديث).

ئەگەر یەکێك لەم مەرجانەی تیادا نەهاتەدی وەك ئەوەی کە عیللەتەکە ڕوون بێت، یاخود کار لە صەحیحێتی فەرمودەکە نەکات ئەوا لەڕوی زاروە (ألإصطلاح)ەوە، بە (علة) دانانرێ.

٣.جاری وا هەیە، کە (علة) بۆ غەیری مانا زاراوەیی (إصطلاح)یەکەی بەکاردێت:

ئەمەی کە باسم کرد لە پێناسەی (علة)دا، لەو بەندەی ڕابردوودا ئەوە مەبەست لە (علة)ە لە ئیصطیلاحی فەرمودەناساندا، بەڵام جاری واهەیە، وشەی (علة) بۆ هەر تانەدانێك لەفەرمودە بەکاردەهێنن، هەرچەندە ئەو عیللەتەش شاراوە نەبێت، یاخود کاریش نەکاتە سەر صەحیحی فەرمودەکە - کە دوومەرجی پێویست بوون، لە (علة)دا .

---

(١) چونکە ئیسمی مەفعول لەفیعلی ڕوباعی (چوارپیتی)دا لەسەر وەزنی (مەفعول) نابێت، بڕوانە: علوم الحديث، ص٨١.

أ.لە جۆری یەکەم:

عەیبدار کردنە بەهۆی درۆزنی ڕاویەکەوە، یاخود بەهۆی بێ ئاگاییەوە، یاخود بەهۆی خراپی هێزی لەبەرکردنیەوە...هتد، تا تەنانەت (إمام ترمذي) نەسخیشی بە (علة) داناوە.

ب.وە لە جۆری دووەم:

عەیبدارکردن بەهۆی دژایەتی کردنێکەوە کەکار نەکاتە سەر صەحیحێتی فەرمودەکە، وەك (مورسەل) بوونی فەرمودەیەك کە کەسێکی متمانە پێکراو (ثقة) گەیاندبێتی، لەبەر ئەمەش هەندێکیان وتوویانە: لەفەرمودەی صەحیحدا هەیە، کە صەحیحی (معلل)یش بێت.

٤.گرنگی و وردەکای (علة)و ئەو کەسەی کە بالادەستە تیایدا:

ناسینی عیللەتەکانی فەرمودە، لە گرنگترینو شکۆمەندترین و وردترینی زانستەکانی فەرمودەیە، چونکە پێویستی بەدەرخستنی عیللەت گەلێکی نادیارو شاراوەی وا هەیە، کە مەگەر هەر کەڵە زانایان (جهابذة)ی زانستەکانی فەرموودە بتوانن ئاشکرایان بکەن، وە کەسی بالادەست تیایدا، و بەتوانا لەناسینیدا ئەهلی لەبەر کردنی باشو ڕابردوو (خبْرَةْ) و تێگەیشتنی تیژ (فهم ثاقب) دەبێت، هەر بۆ یەش جگە لە هەندێکی کەم لە پێشەواکان، وەك (إبن المديني) و (أحمد) و (البخاري) و (أبو حاتم) و (الدار قطني)،کەسانی تر نەیان توانیوە خۆیان لەقەرەی بدەن؟

٥.(علة) ڕووبەڕووی چ سەنەدێك دەبێتەوە؟

عیللەت ڕووبەڕووی سەنەدێك دەبێتەوە کە سەرجەم مەرجەکانی صەحیحیەتی بەڕوکەش (ظاهراً) تیادابێت، چونکە فەرمودەی لاواز (ضعيف) پێویستی بەلێکۆڵینەوە لەعیللەتەکەی نییە، چونکە ڕەدکراوەیەو کاری پێ ناکرێ.

٦.بۆ پێ زانینی عەیب (إدراك العلة) پشت بە چی دەبەسترێ؟

بۆ دەرك کردن بە عیللەت پشت بە چەند شتێ دەبەسترێ، لەوانە:

أ.تاکەوە بوونی گێڕەرەوە (تفرّد الراوی).
ب.دژایەتی کردنی کەسانی تر بۆی (مخالفة غیره له).
ج.چەند نیشانەیەکی تر، کە لە دوو بەندی (أ و ب) ی، ڕابردوداو لێرەشدا دەی گرێتە خۆی.
ئەم چەند شتە کەسی ئاگادار بەم زانستە ئاگادار دەکاتەوە، لەسەر وەهمێ کە توشی گێڕەرەوەی فەرمودەکە بووە، ئەمەشیان بەکەشف کردنی (مورسەل)ێتی فەرمودەیەکی وا کە کەسێك بە (مەوصول) ڕیوایەتی بکات، یاخود بە وەستان لەسەر فەرمودەیەك کە بە مەرفوعی ڕیوایەت کرابێت، یاخود بە کردنی فەرموودەیەك بە ناو فەرمودەیەکی تردا، و چەندەهای تر لە جۆرەکانی وەهم، بە جۆرێك کە ئەو وەهمە بەسەر گومان (ظن)ـەکەی دا زاڵ ببێت، ئیتر حوکم بدرێت بەسەر صەحیح نەبوونی فەرمودەکەدا.

٧.ڕێگای ناسینی (مُعَلَّلْ) کامەیە؟

ڕێگای ناسینەکەی بریتیە لە کۆکردنەوەی ڕێگاکانی فەرمودەکەو سەیرکردنی ڕیوایەتە جیاجیاکانی، وە بەراورد (موزانە)کردن لە نێوان (ضبط)و ووردەکاری (أتقان)یاندا، پاشان حوکم دان بەسەر ڕیوایەتە عەیبدار (معلولة)ەکەدا.

٨.عیللەت تووشی کوێ دەبێت؟

أ.تووشی سەنەد دەبێت، بەزۆری! وە عەیبدار بوون بە (وقف)و (ارسال).
ب.تووشی (متن) دەبێت بەکەمی، وەك ئەو فەرمودەیەی کە نەفی خوێندنی (بسم الله الرحمن الرحیم) دەکات لە نوێژدا.

٩.ئایا(علة) لەسەنەددا، کاردەکاتە سەر (علة) لە مەتن دا؟

أ.جار جار کاردەکاتە سەر مەتنەکە، لەگەڵ کارکردنە سەر سەنەدەکە، ئەمەش وەك عەیبدار بوون بە (إرسال).

ب.جاری وا هەیە، کە کاردەکاتە سەر سەنەد -بەتایبەت- وە مەتنەکەیش صەحیحە، وەك فەرمودەکەی (يَعلى بن عُبَيْد) لە (ثوري)و لە (عمرو بن دينار)و لە (إبن عمر)ەوە بە مەرفوعی (البَيِّعانِ بِالخِيارِ) کڕیارو فرۆشیار مافی پەشیمانییان هەیە، جا (يعلى) وەهمی بۆ پەیدابووە، لەسەر (سفيان الثوري) لە سەر گوتەی (عمرو بن دينار)دا، چونکە ئەمە (عبدالله بن دينار)ە، ئەم مەتنە صەحیحە، هەرچەند لە سەنەدەکەدا عەیبی بەهەڵەدا چوون (غلط)ی تیادایە، چونکە هەریەك لە (عمرو) و (عبدالله بن دينار) متمانە دار (ثقة)ن، جا گۆڕینی متمانە پێکراو بە متمانە پێکراوێکی تر زیان ناگەیەنێت، بە صەحیحی مەتنەکە، هەرچەندە سیاقی سەنەدەکەش هەڵەیە.

١٠.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(كتاب العلل)ی (إبن المديني).

ب.(علل الحديث)ی (إبن أبي حاتم).

جـ.(العلل و معرفة الرجال)ی (أحمد بن حنبل).

د.(العلل الكبير) و (العلل الصغير)ی (الترمذي).

و.(العلل الواردة في الأحاديث النبوية)ی (الدار قطني) کە ئەمەیان کۆکەرەوەی هەموویانەو فراوانترنییانە.

دژایەتی کردنی متمانە پێکراوان
(المخالفة للثقات)

ئەگەر هۆکاری تانەدان لەگێڕەرەوە (الطعن في الراوي) دژ بوونەوە بێت لەگەڵ متمانە پێکراوێکدا کە -هۆکاری حەوتەمە- ئەوا لە ئەنجامی ئەم دژایەتی کردنەی متمانە پێکراوان (ثقات)ەدا، پێنج جۆر لە جۆرەکانی زانستی فەرمودە بەرهەم دێت، کە ئەوانیش

(المدرج، المقلوب، المزيد في متصل الأسانيد، المضطرب، المصحف)ن.

١.ئەگەر دژایەتی کردنەکە بەهۆی گۆڕانی سیاقی سەنەدەکەوە بێت، یان بەهۆی بەدەمەوەدانی (موقوف)یکەوە بێت بە (مرفوع)یکەوە، ئەوە بە (مدرج) ناو دەبرێ.

٢.ئەگەر دژایەتی کردنەکە بە هۆی پێش خستن یان دواخستن (تقديم و تأخير)ەوە بێت، ئەوە بە (مقلوب) ناوزەد دەکرێت.

٣.وە ئەگەر دژایەتی کردنەکە بەهۆی زیادکردنی ڕاویەکەوە بێت، ئەوە بە(المزيد في متصل الأسانيد) ناودەبرێت.

٤.وە ئەگەر دژایەتی کردنەکەی بەهۆی لەجێ دانانی ڕاوییەك لەجێی ڕاوییەکی تردا بێت، یان بەهۆی شلەقان لە مەتنەکەدا بێت، و کەچی یەك لاکەرەوە (مرجح)یکیش نەبێت، ئەوە بە (مضطرب) ناوزەد دەکرێت.

٥.وە ئەگەر دژایەتی کردنەکە بە گۆڕانی لەفزەکە لەگەڵ مانەوەی سیاقەکەدا بێت، ئەوە ناو دەبرێ بە (المصحف)، جا درێژەی ئەم باسەت، بە ڕیزو یەك لەدوای یەك بۆ باس دەکەم.

باسی (الْمُدْرَجْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (أَدْرَجْتُ الشئ بالشئ) وەرگیراوە، کە مانای (أدخلته فيه و ضَمَّنْتُهُ أياه)ی هەیە، واتە: کردمە ناویەوەو تێکەڵیم کرد.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوفەرمودەیەیەکە سیاقی سەنەدەکەی گۆڕدرابێت، یاخود شتێکی وا خرابێتە ناو مەتنەکەیەوە کە سەربەو نەبێت بەبێ جیاکاری.

٢.بەشەکانی:

(مدرج) دووبەشە: (مُدرج الإسناد) و (مدرج المتن):

أ.مدرج الإسناد: زیادە خستنەناو سەنەدەوە.

١.پێناسەکەی: ئەو فەرمودەیە یە کە سیاقی سەنەدەکەی گۆڕا بێت.

٢.لەم شێوازەیدا: ئەوەیە کە گێڕەرەوە سەنەدێ بهێنێ جا شتەکی لێ هەڵتۆقێ و قسەیەکی خودی خۆیی تێکەڵ بکات، جا هەندێ لەوانەی کە بیستوویانە وا گومان دەبەن کە ئەو گوتەیە بریتیە لە مەتنی ئەو سەنەدە، جا هەر بەو شێوازە لێوەی ڕیوایەتی دەکات.

٣.نمونەکەی: وەك چیرۆکەکەی (ثابت بن موسى الزاهد) کە لە ڕیوایەتەکەیدا هەیە: (من كثرت صلاته بالليل حَسُنَ و جهه بالنهار)[1] واتە: ئەوەی بەشەو زۆر شەو نوێژ بکات، لە ڕۆژدا، ڕووی جوانو نورانی دەبێت، کە ئەصڵی ئەم چیرۆکە ئەوەیە کە (ثابت بن موسى) چووە لای (شريك بن عبدالله القاضي) کاری نووسینی دەکرد –و جا وتی: (أعمش) لە (أبو سفيان) و ئەویش لە (جابر)ەوە بۆی باسکردین کە دەیگوت، کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی: (.....وسكت ليكتب المُستملي)، جا بێدەنگ بوو تا (مستملی)، یەکە بینوسێت.

*(مستملی) کەسێکە کە دەنگ دەگەیەنێت، بۆنمونە کە مامۆستا قوتابی زۆر بووە، دەنگی بەهەموویان نەدەگەیشت ئەوا یەکێکیان ئەو دەنگەی دەگەیەنێت– جا کە سەیری (ثابت)ی کرد، وتی: ئەوەی شەو نوێژی زۆر بێت، کە مەبەستی بەمە (ثابت) بوو، لەبەر خاتری زوهدو لەخوا ترسییەکەی، جا (ثابت) وا گومانی برد، کە ئەوە مەتنی ئەو سەنەدەیە، بۆیە باسی کردو گێڕایەوە.

ب.مدرج المتن:

١.پێناسەکەی: ئەو فەرمودەیەیە کە شتێکی وا تێکەڵ بەمەتنەکەی کراوە، کەلەو نییە، بەبێ جیاکردنەوەشی.

---

(١) أخرجه أبن ماجة، باب قيام الليل/ ج١ص٤٢٢ رقم الحديث/ ١٣٣٣.

٢.سێ بەشی هەیە کە ئەمانەن:

أ.دەبێت (أدراج)ەکە لە سەرەتای فەرمودەکەوە بێت، کە ئەمەیان کەمە بەڵام لەو جۆرەی زیاترە کە لەناوەڕاست دەکەوێت..

ب.ئەوەیە کە (أدراج)ەکە، بکەوێتە ناوەڕاستی فەرمودەکەوە، کە ئەمەشیان لەیەکەم کەمترە.

جـ.ئەمەیە کە (إدراج)ەکە لە کۆتایی فەرمودەکەوە بێت، کە ئەمەیان زۆر ترە.

٣.نمونە بۆی:

أ.نمونە بۆ ڕوودانی (إدراج) لە سەرەتای فەرموودەوە: هۆکەیشی ئەوەیە کە ڕاوییەکە قسەیەك دەکات، کە دەیەوێت بەفەرمودەیەك بەڵگەداری بکات، جا فەرمودەکە بەبێ جیاکردنەوە لەگەڵ قسەکەدا دەهێنێ، جا گوێگر گومان دەبات، کە هەموو ئەو – دەستەواژەیە– فەرمودەیە، وەك ئەوەی کە (خطیب) دەیگێڕێتەوە لە ڕیوایەتەکەی (أبي قَطَن) و (شَبابة) –فَرَّقَهُما: کە جیای کردونەتەوە– لە (شعبة)ەوە، ئەویش لە (محمد بن زیاد)ەوە، ئەویش لە (ابو هریرة)ەوە، دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (أَسبِغوا الوضوء، ویل للأعقاب من النّار) واتە: دەستنوێژ چاك بگرن، هاوار بۆ پاژنە پێیان لە ئاگر!چاك نەشۆردنی پاژنەپێ هۆی چوونە ئاگرە– جا (أسبغوا الوضوء) مودرەجەو قسەی (أبو هریرة)ەیە، هەروەك ڕونکراوەتەوە لە گێڕانەوەکەی (بخاری)یەوە لە (آدم)ەوە، ئەویش لە (شعبة)ەوە، ئەویش لە (محمد بن زیاد) و ئەویش لە (أبو هریرة)، کە دەڵێت: (أسبغوا الوضوء) دەستنوێژ چاك بگرن، چونکە (أبو القاسم: پێغەمبەری خوا (ﷺ) : دەیفەرموو: (ویل للأعقاب من النار).

(خطیب) دەفەرموێ: (أبو قطن و شبابة) بەوەهم و گومان دا چوون، لەڕیوایەتەکەیاندا، لە (شعبة) بەگوێرەی ئەوەی کە ئێمە کردمان، وە (الجمّ الغفیر – ژمارەیەکی زۆر) ڕیوایەتی

یان کردووە، لێیەوە هەروەك ڕیوایەتەکەی (آدم)[1].

ب.نمونەی ڕودانی (إدراج) لە ناوەڕاستی فەرمودەدا:

وەك فەرمودەکەی (عائیشە) دەربارەی دەست پێکردنی سەرەتاکانی وەحییەوە: (کان النبي (ﷺ) یتحنث في غار حراء –وهو التَّعَبُد – اللیالي ذوات العدد)[2] واتە: پێغەمبەر (ﷺ) دەمایەوە لە ئەشکەوتی (حراء)دا، –کە ئەمە پەرستش بوو– کە چەند شەوێکی دەبرد، جا دەستەواژەی (وهو التعبد) مودرەجەو شتێکە تێکەڵ کراوە، و قسەی (الزهری)یە.

ج.نمونەی ڕودانی (إدراج) لە کۆتایی فەرمودەوە:

وەك فەرمودەکەی (أبو هریرة)کە بەمەرفوعی هاتووە: (للعبد المملوك أجران، و الذي نفسي بیده لولا الجهاد في سبیل الله و الحج و برُّ أمي لأحببت أن أموت و أنا مملوك)[3].

واتە: عەبدێکی (فرۆشراو) کە بووە تە ماڵی کەسێك دوو پاداشتی بۆ هەیە، سوێند بەوەی گیانی منی بەدەستە، ئەگەر جیهادو حەج و چاکە لەگەڵ دایکدا نەبوایە، پێم خۆشبوو کاتێ دەمرم، مولکی کەسێ بومایەو بەندە بومایە، جا (و الذي نفسي بیده...الخ) لە قسەی (أبو هریرة)ەیە،چونکە ئەوە دوورە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) چونکە ئەوە نابێت، کە پێغەمبەر (ﷺ) ئاواتی کۆیلەیەتی بخوازێ، لەو کاتەشدا پێغەمبەر (ﷺ) دایکی نەما بوو، تاچاکەی لەگەڵ بکات.

٣.هۆکارەکانی (إدراج): هۆکارەکانی (إدراج) زۆرن، بەناوبانگترینیان ئەمانەن:

أ.ڕونکردنەوەی حوکمێکی شەرعی.

ب.دەرهێنانی حوکمێکی شەرعی لە فەرموودەکەوە پێش ئەوەی فەرمودەکە تەواو بکات.

---

(١) تدریب الرّاوي ج١/ ص٢٧٠.

(٢) البخاري – باب بدء الوحي.

(٣) البخاري في العتق.

ج.ڕونکردنەوەی وشەیەکی نامۆ (غریب) لە فەرمودەکەدا.

٤.چۆن هەست بە (إدراج) دەکرێت؟

(إدراج) هەستی پێ دەکرێت بە یەکێ لەم شتانە:

أ.هاتنی بە جیاکراوەیی لە ڕیوایەتێکی تردا.

ب.هاتنی دەقی قسەیەکی پێشەوایانی ئاگادار لەسەری.

ج.دان پێداهێنانی خودی گێڕەرەوە لەسەر ئەوەی کە قسەیەکی (إدراج) کردووە لەو فەرمودەیەدا.

د.دوور بوون و (مستحیل)بوونی ئەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) شتی وا بفەرموێت.

٥.حوکمی (إدراج):

(إدراج) قێزەونە بە کۆڕای زانایانی فەرمودە ناس و شەرعزانو...هتد، جگە لەوەی کە بۆ لێکدانەوەی وشەیەکی نامۆ بێت، ئەمەیان قەدەغە نییە، هەربۆیەش (زهری)و...هی تریش لە پێشەوایان کردوویانە.

٦.بەناوبانگ ترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(الفَصْلُ لِلوَصْلِ المُدْرَجُ فِي النَّقْلِ) کە دانراوی (خطيب البغدادي)یە.

ب.(تقريب المنهج بترتيب المدرج)،کە دانراوی (إبن حجر)ە، کە پوختەی کتێبەکەی (خطيب)ە و زیادەیشی لەسەر نوسیوە.

فەرمودەی وەرگەڕاو (المقلوب)

١ .پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: ئیسمی مەفعولە ولە (القلب)ەوە، وەرگیراوە کە بریتیە لە (گۆڕینی شتێك لەو ڕووەی کە لە سەریەتی (تحویل الشئ عن وجه)[1].

ب.لەڕووی زاراوەوە: بریتیە لە جێ گۆڕکێ پێکردنی ووشەیەك (لفظ)ێك، بە یەکێکی تر، لە سەنەد یاخود مەتنی فەرمودەکەدا، بە پێشخستن یاخود دواخستنیان ...هتد.

٢ .بەشەکانی:

فەرمودەی (مقلوب) دەبێتە دووبەشی سەرەکییەوە:

(مقلوب السند)، (مقلوب المتن).

أ.سەنەدی هەڵگێڕدراوە: (مقلوب السند):

ئەو فەرمودەیە یە کە هەڵ گەڕانەکە لەسەنەدەکەیدا ڕووی دابێت، وە دوو شێوازی هەیە:

١ .ئەوە یە کە ڕاوییەکە ناوی یەکێك لە ڕاوییەکانو ناوی باوکی ئەو ڕاویە پێش و دوای پێ بکات، وەك ئەو فەرمودەی لە (كعب بن مرة) ڕیوایەت بکرێت،کە چی گێڕەرەوە بە (مُرَّة بن كعب) بیگێڕێتەوە.

٢ .ئەوەیە کە گێڕەرەوە (الراوی) کەسێك بگۆڕێت بەکەسێکی تر بەمەبەستی نامۆ بوون و –سەرسوڕمان– (ألأغراب)،وەك فەرمودەی ناسراوی –گێڕدراوە–لە (سالم)ەوە، بکات، بە (نافع).

وە لەو ڕاوی یانەی کە لەم جۆرەکارانەی دەکەن، (حماد بن عمرو النصيبي) کە ئەمە نمونەکەیەتی:فەرموودەیەك کە (حماد النصيبي) لە (ألأعمش)وە ئەویش لە (أبي صالح) و

---

(١) القاموس ج١/ ١٢٣.

ئەویش لە (ابو هريرة)ەوە، بەمەرفوعی ڕیوایەتی دەکات: (إذا لقيتم المشركين في طريق فلا تبدءوهم بالسلام) ئەگەر لە ڕێگادا بەهاوەڵ پەیداکەران گەیشتن لەپێشیانەوە سەلام مەکەن) واتە: (بالە پێشدا ئەوان سەلامتان لێ بکەن) ئەمە فەرمودەیەکی وەرگەڕاوە (مقلوب)ە، کە (حَمَاد) هەڵیگێڕاوەتەوە،و کردوویەتی بە (أعمش) دەنا ئەمە فەرمودەیەکی ناسراوە (معروف)ە.

لە (سهيل بن أبي صالح) و ئەویش لە باوکییەوە، ئەویش لە (أبو هريرة)ەوەیە، هەر بەم شێوازەش (مسلم) لە صەحیحەکەیدا هێناویەتی.

ئەم جۆرە (قلب)ە، ئەوەیە کە گێڕەرەوەکەی بەوەناوزەد دەکرێ، کە (أنه يسرق الحديث – فەرمودە دەدزێت).

ب.مەتنی هەڵگێڕدراوە (مقلوب المتن): ئەو فەرموودەیە کە جێگۆڕکێ پێکردن لە مەتنەکەی دا ڕووبدات، ئەویش دیسانەوە دوو شێوازی هەیە:

١.ئەوەیە کە ڕاوی هەندێ لە مەتنی فەرمودەکە پێش‌و دوا پێ بکات. بۆ نمونە:ئەو فەرمودەیەی (أبو هريرة)ەیە، کە لەلای (إمام مسلم)ە، دەربارەی ئەو حەوت کەسەی کە خوای گەورە لە ژێر سێبەری ڕەحمی خۆیدا جێیان دەکاتەوە، لەو ڕۆژەدا کە هیچ سێبەرێ نییە، جگە لە سێبەری ڕەحمی خودا، جا ئەم بڕگەیەی تیادایە: (ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم يمينه ماتنفق شماله).

یەکێ: لەوانە کەسێکە کە خێرێك بکات، هێندە بەنهێنی بیکات، تا کە دەستی ڕاستی بەو خێرە نەزانێت کە بەدەستی چەپی کردویەتی، ئەمە لەلای هەندێ لە ڕاوییەکان (وەرگەڕان – قلب)ی بەسەردا هاتووە، کە ئەویش لەوەدایە (حتى لا تعلم شماله ماتنفق يمينه)[1]،واتە: (شمالە)، (يمينه) یان جێگۆڕکێ پێ کردووە..

---

(١) البخاري في الجماعة و مسلم في الزكاة، باب فضل أخفاء الصدقة ج٧/ ص١٢٠ من شرح النواوي على مسلم، و مالك في الموطأ – كتاب الشعر– باب ماجاء في المتحابّين في الله ج٢/ ٩٥٢.

٢.ئەوەیە کە گێڕەرەوی مەتنی ئەو فەرمودەیە بەسەنەدێکی تر بیهێنێ، وە سەنەدی ئەم بۆ مەتنێکی تر بەکاربهێنێ، واتە (جێگۆڕکێیان پێ بکات) ئەمەش بەمەبەستی تاقیکردنەوەو شتی تر، وەك ئەوەی کە خەڵکی بەغداد کردیان لە (إمام بخاری) کە (١٠٠) فەرمودەیان بۆ هەڵەو گەڕاو کردەوە، وە بۆ تاقیکردنەوەی هێزی لەبەرکردنی پرسیاریان لێ کرد، جا بەرپەرچی دانەوەو بەو شێوەیەی کردنەوە کە پێش وەرگەڕانەکە بوون، وە لەهیچ کامیاندا هەڵەی نەکرد[1].

٣.ئەو هۆ کارانەی دەبنە هۆی (قلب) کردن:

ئەو هۆکارانەی کە هەندی ڕاوی تووشی (قلب) کردن دەکەن، جیاوازن، کە ئەمانەن:

أ.بەمەبەستی هاندانوسەرسوڕماندن(ألأغراب): بۆ ئەوەی خەڵکی هان بدات و ڕەغبەت پەیدابکەن لە ڕیوایەت کردنو وەرگرتنی فەرمودەکەدا.

ب.بەمەبەستی تاقیکردنەوەو جەخت کردنەوە لەسەر هێزی لەبەرکردنی فەرمودە ناسەکەو کاملی (ضبط)ەکەی.

ج.کەوتنە ناو هەڵەو (غلط)ی بێ مەبەست.

٤.حوکمی (قلب)کردن:

أ.ئەگەر ئەو قەلب کردنە بەمەبەستی ڕەغبەت پێ پەیداکردنی بێت، گومانی تیادا نییە کە دروست نییە، چونکە گۆڕینی فەرمودەی تیادایە، ئەمەش کاری هەڵەبەستەرانی فەرموودە (الوضاعین)ە.

ب.وە ئەگەر بەمەبەستی تاقیکردنەوە بێت، ئەوە دروستە بۆ (ثابت)کردنی هێزی لەبەرکردنی فەرمودە ناسانو (ثابت)کردنی ئەوەش کە ئەهلی ئەم زانستەیە، ئەمەش بەو

(١) تفاصيل القصة في تأريخ بغداد ج٢/ص٢٠.

مەرجە کە حاڵەتە سەحیحەکە دەربخات پێش شێواندنو هەڵسان لە مەجلیسەکەدا.
ج.وە ئەگەر لە ڕێی هەڵەو لێ تێکچوونەوە بوو، گومانی تیادا نییە، کە بکەرەکەی عوزرداره لەو هەڵەیەیدا، بەڵام ئەگەر ئەم هەڵەیەی لێ زۆر بوو، ئەوە لە پلەی (ضبط)ەکەی کەم دەکاتەوەو پاشان بەلاواز (ضعیف) دادەنرێ.
بەڵام فەرمودەی هەڵگەڕاوە (مقلوب) لە جۆرەکانی لاواز (ضعیف)ەو ڕەدکراوەیە، هەروەك زانراوە.

٥.بەناو بانگترین کتێب لەم بابەتەدا:

أ.کتێبی (رافع ألأرتياب في المقلوب من ألأسماء و ألألقاب)ی(الخطيب البغدادي)یە، بەڵام بەڕوکەشی ناوی کتێبەکەدا وا دەردەکەوێ کە تایبەتە بە تەنها بەشی (مقلوب) لە سەنەددا.

باسی زیادەلەسەنەدی پەیوەست دا
(المزيد في متصل الأسانيد)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(المزيد – زیادکراوە) ئیسمی مەفعولەو لە (الزيادة)ەوە هاتووە، وە (المتصل – پەیوەست) دژی (المنقطع – پچڕاو)ە، وە (ألأسانيد – سەنەدەکان) کۆی (سند)ە.
ب.لەڕووی زاراوەوە: زیادکردنی گێڕەرەوە (الراوی)یەکە، لەدەقی سەنەدێکدا کە بە ڕووکەش (ظاهراً) پەیوەستە و موتتەصیلە.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی كە (إبن المبارك) ڕیوایەتی دەكاتو دەڵێت: (سفیان) بۆی گێڕاینەوە لە (عبدالرحمن بن یزید) ئەویش لە (بسر بن عبیدلله) كە دەڵێت: لە (أبو إدریس)م بیست، و ئەویش دەڵێ لە (واثلە)م بیست كە دەیگوت: لە (ابو مرثد)م بیستووە، دەیگوت بیستومە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) كە دەیفەرموو: (لاتجلسوا علی القبور و لاتصلوا إلیها)[1] واتە: لەسەر گۆڕ دامەنیشن و بەرامبەری نوێژ مەكەن.

٣.زیادەكە لەم نمونەیەدا:

زیادییەكە لەم نمونەیەدا لە دوو جێگاوەیە، جێگای یەكەم لە لەفزی (سفیان)دایەو جێگای دووەم لە لەفزی (أبا أدریس) دایە، وە هۆی زیادەكەش لەم دوو جێگایەدا بریتیە لە گومان (وهم).

أ.بەڵام زیادەی (سفیان) ئەوە خەتای وەهمەكە لە خوار (إبن المبارك)ەوەیە.

چونكە ژمارەیەك لە متمانە پێكراوان (الثقات)، ئەو فەرمودەیەیان لە (إبن المبارك)ەوەو ئەویش لە (عبدالرحمن بن یزید)ەوە، ڕیوایەتی كردووە، وە هەندێكیشیان بەڕاستەوخۆی وەرگرتنی خەبەرەكە (التصریح باختبار)، درکاندوویانە.

ب.بەڵام زیادەی (أبو إدریس) خەتاو وەهمەكە لە خودی (إبن المبارك)ەوەیە، چونكە ژمارەیەك لە متمانە پێكراوان (الثقات) ئەو فەرمودەیە یان لە (عبدالرحمن بن یزید)ە، وە ڕیوایەت كردووەو ناوی (أبو إدریس)یان نەهێناوە، وە هەندێكیشیان تەصریحی بیستنی (بُسر) یان لە (واثلە)ە وە ، داوە.

٤.مەرجەكانی بەرپەرچ دانەوەی زیادە:

بۆ بەرپەرچ دانەوەی زیادەو دانانی بە وەهم و خەتا بەمەرج گیراوە، لەسەر ئەوانەی كە

(١) رواه مسلم – كتاب الجنائز– ج٧/ص٣٨، والترمذي ج٣/ص٣٦٧ كلاهما بزيادة أبي أدريس و حذفها.

زیادەکە دەکەن، دوو مەرج:

أ.دەبێت ئەوەی کە زیادەکەی نەکردووە، وردتر (متقن) تربێت لەوەی کە زیادەکەی کردووە.

ب.دەبێت تەصریح بدرێت، لەسەر بیستنی ئەو شتە لە جێگای زیادەکەدا.

ئەگەر ئەم دوومەرجە یان یەکێکیانی تیادا نەبوو، ئەوە زیادە کە تەرجیح دەدرێت و وەردەگیرێ، سەنەدی خاڵی لەو زیادەیە بە (منقطع)دا دەنرێ، بەڵام (إنقطاع)ەکەی خەفی یە، کە ئەمەش ئەوەیە کە پێی دەوترێ (المرسل الخفی).

٥.ئەو ڕەخنانەی کە هاتوون لەسەر ڕودانی زیادە دووانن:

أ.ئەگەر سەنەدەکە خاڵی بوو لە زیادکردن بەپێتی (عن) لە مۆڵگای زیادەکەدا ئەوە پێویستە کە بکرێتە (منقطع).

ب.ئەگەر تەصریحی بیستن (سماع)ی تیادا درابوو، ئەوە چاوەڕێی ئەوەی لێدەکرێ کە بیستبێتی لە پیاوێکەوە هەر لە سەرەتاوە، پاشان بەڕاستەوخۆیی لێوەی بیستبێ، دەکرێ، وەڵامی ئەمە بدرێتەوە بەم جۆرەی خوارەوە:

أ.ڕەخنەی یەکەم:ئەوە لە جێی خۆیدایە.

ب.بەڵام ڕەخنەی دووەم: ئەو ئیحتیمالەی باس کرا تیایدا بۆی هەیە ڕووبدات، بەڵام زانایان حوکم نادەن بەسەر زیادەکەدا بەوەی کە وەهمی تیادایە، مەگەر لەگەڵ بوونی نیشانەیەك (قرینة)یەك لەسەری.

٦.بەناوبانگ ترین دانراو تیایدا:

*کتێبی (تمییز المزید في متصل الأسانید)، دانراوی (خطیب البغدادي).

فەرمودەی شلەقاو (المضطرب)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (ألأضطراب)ەوە هاتووە،کە بریتیە لە تێکچوونی فرمانو خراب بوونی یاساکەیەتی، وە لە ئەصڵدا لە (أضطراب الموج: شڵەقانی شەپۆل)ەوە هاتووە، شەپۆلی زۆر هەندێکی ئەیکێشا بە هەندێکی تریدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە بە چەند ڕوویەکی جیاواز ڕیوایەتی کرابێت، هاوڕێك و یەکسان بن لە هێز (قوة)دا.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واتە: ئەو فەرمودەیە یە کە ڕیوایەت بکرێ بەچەند شێوەیەکی دژیەکی ناقۆلا، بەجۆرێك کە کۆك کردن (التوفیق) لە نێوانیاندا بەهیچ جۆرێك نەکرێت، سەرجەم ئەو ڕیوایەتانە یەکسانن لە هێزدا لە سەرجەم ڕووەکانەوە، بەشێوازێك کە نەکرێت یەکێکیان بە سەر ئەوی تریاندا (ترجیح) بکرێت، بەهیچ شێوازێ لە شێوازەکانی (ترجیح)کردن.

٣.مەرجەکانی هاتنەدی (أضطراب):

لە تێرامانی پێناسەی (مضطرب)و شەرحەکەیەوە ڕوون دەبێتەوە، کە فەرمودە بە (مضطرب) ناوزەد ناکرێت، مەگەر بەهاتنەدی دوو مەرج تیایدا کە ئەمانەن:

أ.جیاوازی (إختلاف)ی گێڕانەوەکانی فەرمودەکە بەجۆرێك کە نەکرێت، کۆکردنەوە (جمع) لە نێوانیاندا بکرێت.

ب.یەکسانی گێڕانەوەکان لە هێزدا بەجۆرێك کە نەتوانرێت ڕیوایەتێکیان بەسەر ڕیوایەتێکی تریاندا (ترجیح) بکرێت.

بەلام ئەگەر کرا (ترجیح)، ڕیوایەتێکیان بەسەر ڕیوایەتێکی تریاندا درا، یاخود جەمع لە

نێوانیاندا دەگونجا بەشێوازێکی وەرگیراو (مقبول) ئەمە صیفەتی (أضطراب)ە کە لەسەر ئەو فەرمودەیە لادەچێت، وە کاربە ڕیوایەتە (ترجیح)کراوەکە دەکەین، لە حاڵەتی (ترجیح) کردن دا، یاخود کار بەسەر جەم ڕیوایەتەکان دەکەین، لەکاتی گونجانی جەمعکردن لە نێوانیاندا.

٤.بەشەکانی:

(مضطرب) بەگوێرەی جێگای (أضطراب: شڵەقان)ەکە دەبێتە دوو بەشەوە:

(مضطرب السند – شڵەقان لە سەنەددا) و (مضطرب المتن – شڵەقان لە مەتن دا)، جا ڕودانی شڵەقاندن لەسەنەددا زیاترە.

أ.(مضطرب السند:شڵەقان لە سەنەددا):نمونەکەی ئەم فەرمودەیەی (أبو بکر)ە،ﷺبەوەی کە وتویەتی:(یارسول الله أَراكَ شِبْتَ، قال: شَيَّبَتْني هودُ و أخواتها)[1]، واتە: ئەی پێغەمبەری خوا دەتبینم پیربویت، ئەویش فەرمووی: سورەتی هودو هاو وێنەکانی پیریان کردم.

(إمام الدار قطني) دەڵێت:ئەم فەرمودەیە (مضطرب)ە، چونکە تەنها لە ڕێی (ابو إسحاق)ەوە ڕیوایەت کراوە، وە جیاوازیشی لەسەر کراوە، بەنزیکەی دە جۆر هەیانە کە ڕیوایەتی کردووە بە (مرسل)ی‌و هەیانە بە (موصول)ی ڕیوایەتی کردووە، وە هەیانە لەسەر (مسند أبو بكر) دایناوەو هەیانە کردویەتی بە (مسند)ی (سعد)و هەیانە کردوویەتی بە (موسنەدی عائشة)و هتد، وسەرجەم ڕاوی یەکانیش متمانە پێکراون، ناکرێت، کە هەندێکیان بەسەر هەندێکی تریاندا (ترجیح) بدرێت،وە پاساویش هەیە بۆ ئەم جەمع کردنە لەنێوانیاندا.

---

(١) رواه الترمذي، كتاب التفسير، تفسير سورة الواقعة، ج٩/ ص١٨٤ مع شرح النخبة، لكن رواه بلفظ (شيبتني هود و الواقعةُ و المرسلات....الحديث وقال عنه، حسن غريب.

ب.مضطرب المتن: نمونەکەیشی وەك ئەوەی کە (ترمذي) لە (شريك)ەوە ئەویش لە (ابو حمزة)ەوە ئەویش لە (الشعبی)یەوە، ئەویش لە (فاطمة)ی کچی (قیس)ەوە، -خوا یان لێ ڕازی بێت- ڕیوایەتی دەکات، کە دەڵێت: (سئل رسول الله (ﷺ) عن الزكاة فقال: أن في المال لحقاً سوى الزكاة) واتە: لە ساماندا جگە لە زەکات مافی تریشی هەیە، وەك خێرکردن.

وە (إمام إبن ماجة) هەر لەم ڕووەوە ڕیوایەتی کردووە، بەم لەفزە: (ليس في المال حق سوى الزكاة) لە سامان و ماڵدا هیچ مافێکی تر نییە جگە لە زەکات!(العراقی) دەفەرموێ: ئەمە تێك شڵەقانێکە کە مانای تر (تأويل)وەرناگرێت.

٥.(أضطراب) بە سەر کێدا ڕوودەدات؟

أ.(أضطراب) بەسەریەك ڕاوی دا ڕوودەدات، بەمەی کە فەرمودە کە ڕیوایەت بکات بەچەند شێوازێکی جیاواز.

ب.جاری وا هەیە کە (إضطراب) لە سەر دەستی کۆمەڵێك ڕوودەدات، بەوەی کە هەر هەموویەکێ لەو کۆمەڵەیە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت بکات، بەجۆرێك کە جیاواز بێت لە ڕیوایەتی ئەوانی تر.

٦.هۆکاری لاوازیی فەرمودەی شڵەقاو:

هۆکاری لاوازی (مضطرب) ئەوەیە کە بەو (إضطراب)ـە، هەست دەکرێت، کە ئەو ڕاویانە (ضبط)یان نەبووە.

٧.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المقترب في بيان المضطرب)ی دانراوی (حافظ ابن حجر)ە.

باسی فەرمودەی (المُصَحف)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە(التصحیف)ەوە هاتووە، کە بریتیە لە هەڵەکردن بەهۆی پەڕتوکەوە (الصَّحَفي: کە مەبەستی کەسێکە کتێب بکاتە مامۆستای خۆی...) هەر لەمەوە هاتووە، بریتیە لەو کەسەی کە هەڵە بکات لە خوێندنەوەی کتێبدا[1]، جا هەندێ لە لەفزەکان دەگۆڕێت بەهۆی هەڵەکردنەوە لە خوێندنەوەدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە:بریتیە لە گۆڕینی وشەیەك لە فەرمودەکەدا بۆ وشەیەکی تری وا کە متمانە پێکراوان نەبە لەفزو نەبە مانا بەو جۆرە ڕیوایەتیان نەکردبێت.

٢.گرنگییەکەی و وردەکاریەکەی (أَهَمِّيَّتُهُ وَ دِقَّتُه):

ئەم بابەتە هونەرێکی شکۆمەندو پڕ لە وردەکارییە، گرنگییەکەشی لەوێدا خۆی حەشارداوە، کە ئەو هەڵانە دەردەخات، کەهەندێ ڕاوی تووشی هاتون، کەڵە زانایان (الحُذّاق) لەوانەی کە خاوەنی هێزی لەبەرکردنی باشن (الحفاظ) بەم کارە گرنگە هەڵدەستن لەوانە (إمام الدار قطني).

٣.دابەشکارییەکانی (تصحیف):

زانایان (مصحف)یان کردوەتە سێ بەشەوە هەر دابەش کردنەو بە ئیعتیبارێ کراوە، ئەمەش ئەو دابەش کردنانەن:

أ.بەگوێرەی جێگاکەی (بإعتبار موقعه) فەرمودەی (مصحف) بە گوێرەی جێگاکەی دەبێتە دووبەشەوە:

---

(١) القاموس ج٣/ ص١٦٦.

١.(تصحيف في ألأسناد – لەسەنەددا):نمونەکەی وەك فەرمودەی (شعبة) لە (العَوَّم بن المُرَاحِم)ەوە کە (إبن معين) گۆڕیویەتی بە (المعَوَّم بن مُزَاحِم).

٢.(تصحيف في المتن: گۆڕانکاری لەمەتن دا): نمونەکەی وەك فەرمودەی (زيد بن ثابت) بەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) (إحْتَجَرَ في المسجد...)لە مزگەوتا ژوورێکی بۆ خۆی دروست کرد بوو)،کە (إبن لهيعة) گۆڕیویەتی و گوتویەتی:(احتَجَمَ في المسجد: لە مزگەوتا کە لە شاخی دەگرت).

ب.بە گوێرەی هەڵکەوتنەکەی (بإعتبار منشئه):ئەمیش بە گوێرەی مەنشەئەکەی دەبێتە دوو بەشەوە کە ئەمانەن:

١.گۆڕانکاری لە ڕێی چاوەوە (تصحيف بصر):

کە ئەمەیان زۆر ترە، واتە: خەتەکە لەبەر چاوی خوێنەرەکەدا تێکەڵ و پێکەڵ دەبێت، ئەمەش یان لەبەر ناشیرینی خەتەکەیە، یان لەبەر نەبوونی نوختە، نمونەکەیشی وەك:(من صام رمضان و أتبعه ستاً من شوال...) واتە: ئەوەی ڕۆژوی ڕەمەزان بگرێ و شەش ڕۆژیش بەدوایدا...). کە (أبوبكر الصولي) گۆڕیویەتی و گوتوویەتی: (من صام رمضان و أتبعه شيئاً من شوال...) واتە: ئەوەی ڕەمەزان بەڕۆژوو بێت، و بەدوایدا شتێك لە مانگی شەوواليش کە ...(ستاً..)ی گۆڕیوەو کردوویەتی بە (شيئاً).

٢.گۆڕانکاری بە هۆی گوێ وە (تصحيف السمع):

واتە: هۆی دروست بوونی گۆڕانکاریەکە خراپی بیستنەکەیەتی یاخود لە دووڕەوە بیستوویەتی هەندێ وشەی لەلا تێکەڵو پێکەڵ بووە، لەبەر ئەوەی کە لەسەر یەك وەزنی (صرف)ین.

نمونەکەی وەك: فەرمودەی ڕیوایەت کراو لە (عاصم الأحول) کە هەندێکیان گۆڕیویانەبە (واصل ألأحدب).

جـ.بە گوێرەی لە فزوماناکەی (بأعتبار لفظه أو معناه):کە لە ڕوی لەفزو مانایشەوە دەبێتە دووبەشەوە:

١.گۆڕانکاری لە لەفزدا (تصحيف في اللفظ):کە ئەمەیان زۆر ترە، وەك نمونەکانی پێشوو.
٢.گۆڕانکاری لە مانادا (تصحيف المعنى):
واتە: ئەو گێڕەرەوەی کە گۆڕانکاری یەکەی کردووە (المُصَحِّف) لەفزەکە لەسەر حاڵەتەکەی خۆی بهێڵێتەوە، بەڵام بەشێوازێك لێکدانەوەی بۆ بکات، کە ئەولێك دانەوەیە بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی کە بەجۆرێ لێی تێگەیشتووە کە مەبەستی لەوە نییە – لەو قسەیەدا–.
نمونەکەی وەك: قسەکەی (أبو موسى العَنَزي):(نحن قوم لنا شرف، نحن من عَنَزة، صلى ألينا رسول الله (ﷺ)) واتە: ئێمە هۆزێکین کە ڕێزو شەرەفمەندیمان هەیە، ئێمە لە ناوچەی (عَنَزَة)ین، کە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی ڕووبەڕومان کردووە!کە مەبەستی بەم فەرمودەیە ئەوەیە کە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی ڕوولە ناوچەی (عَنَزَة) کردووە، جا وا لێی حاڵی بوە، وە واگومانی بردووە کە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی ڕووبەڕوی هۆزەکەی ئەوان کردووە، کەچی (عَنَزَة) لێرەدا ئەو دارەیە، یان ئەو زمەیەیە کە لەبەردەم نوێژکەردا دادەچەقێنرێ.

٤.دابەشکردنی (حافظ إبن حجر):

لێرەدا (حافظ إبن حجر) فەرمودەی (مصحف)ی بەدابەش کردنێکی تر، دابەش کردووەو کردوویەتی بە دووبەشەوە، کە ئەمانەن:
أ.(المصحف): ئەوەیە کە گۆڕانکاری تیایدا بەنیسبەت نوختەی پیتەکانەوە بێت، لەگەڵ مانەوەی وێنەی خەتەکەدا.
ب.(المُحَرَّف):ئەوەیە کە گۆڕانکاری تیایدا بەنیسبەت شێوازی پیتەکانەوە بێت، لەگەڵ مانەوەی وێنەی خەت و نوسینەکەدا.

٥.ئایا(مصحف)کارلەسەر حاڵەتی گێڕەوە دەکات –واتە دەیشکێنێ؟

أ.ئەگەر (تصحيف) لەڕاوی یە وە بەکەمی دەرکەوت، ئەوە کارناکاتە سەر (ضبط)ەکەی

–واتە بەکەم (ضبط)دانانرێ– چونکە کەس نییە لە هەڵەو (تصحیف)ی کەم بپارێزرێ.
ب.بەڵام ئەگەر (تصحیف)ی زۆر بوو، ئەوا کار لە (ضبط)ەکەی دەکات و بەڵگەیە لەسەر کەم (ضبط)ی و لەسەر ئەوەی کە ئەهلی ئەو مەیدانە نییە.

٦.هۆکاری تێکەوتنی گێڕەرەوە، لەوەدا کە (تصحیف)ی زۆر دەبێت:

بە زۆری ئەوەی کە هۆکاری تێکەوتنی ڕاوی یە لە (تصحیف) زۆر کردندا، ئەوەیە کە فەرمودە لە ناو کتێب و پەڕتوکەوەو لاپەڕەوە وەردەگرێ، وە نەگەشتوە بە مامۆستا (شیوخ) و وانە بێژان (مدرسین)، هەر لەبەر ئەمەش پێشەوایان وریایی یان داوە لەوەی فەرمودە لەو جۆرە کەسانەوە وەربگیرێ، وتویانە: (لایؤخذ الحدیث من صَحَفِيٍّ) واتە: فەرموودە وەرناگیرێ لە کەسێ کە لە کتێبەوە وەری گرتبێ.

٧.بەناو بانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(التصحیف)، للإمام الدار قطني.
ب.(إصلاح خطأ المحدثین)، (للخطابي)
ج.(تصحیفات المحدثین)، (لأبي أحمد العسکري).

فەرمودەی ناوێزەو پارێزراو
(الشاذ و المحفوظ)

١.پێناسەی (شاذ):

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (شُذَّ)ەوە هاتووە، بەمانای (أنفرد – واتە: تاك بوەوە) جا (شاذ) مانای ئەوەیە (المنفرد عن الجمهور) کەسێك کە تاك بووبێتەوە لە جەماوەری گێڕەرەوان.
ب.لە ڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە کەسێکی (مقبول – گوتە وەرگیراو) ڕیوایەتی

بكات، بەڵام ئەو ڕیوایەتە پێچەوانەی ڕیوایەتی کەسێك بێت کە لەو لەپێش تر بێت.

٢.شەرحی پێناسەکە:

وەرگیراو (المقبول) ئەوەیە کە کەسێکی ڕاستاڵ (عادل)ی بیرتەواو (تامّ الضبط)یا خود عادلێکی وا بیری زۆر تەواو نەبێت (خف ضبطه) بێت،
(ومن هو أولى منه – کەسێك لەو لە پێشتر بێت)، واتە: لەو کەسە (أرجح) تر بێت بەهۆی بیری باش (مزيد الضبط) یا خود بەهۆی زۆری ژمارەیانەوە، یان بەهۆی تریش لە جۆرەکانی (ترجيح).
زانایانیش ڕا جیاییان لە پێناسەکەیدا هەیە،بە چەند گوتەیەك، بەڵام ئەم پێناسەیە ئەوەیە کە (حافظ إبن حجر) هەڵی بژاردووەو دەڵێت: (ئەمە باوەڕ پێکراوە لە پێناسەی (شاذ)دا لەڕوی زاراوە (إصطلاح)[1]ـەوە.

٣.(شاذ) بوونەوە دەکەوێتە کوێ؟

(شاذ) بونەوە دەکەوێتە سەنەدەوە، هەروەك لە (متن)یشدا ڕوودەدات.

أ.نمونەی (شذوذ) لە سەنەددا؟

وەك ئەوەی کە (ترمذي)و (نسائي)و (إبن ماجة) لە ڕێی (إبن عيينة)ەوە، ڕیوایەتی دەکەن لە (عمرو بن دينار)و ئەویش لە (عوسجة)ـەوە، ئەویش لە (إبن عباس)ەوە، کە پیاوێك لەسەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ)، مرد هیچ میراتگرێکی لەپاش بەجیّ نەما تەنها کۆیلەیەك نەبێت،کە پێشتریش ئازادی کردبوو، جا (إبن عيينة) شوێنی کەوتووە، تا گەیاندوویەتیە (إبن جريح)و غەیری ئەویش، وە (حماد بن زيد)یش پێچەوانەیان بوەتەوەو ڕیوایەتی کردووە لە (عمرو بن دينار) و لە (عوسجة)ەوە، و ناوی (إبن عباس)ی نەهێناوە.
لەبەر ئەمە (ابو حاتم) دەڵێت: پارێزراو (المحفوظ)لێرەدا فەرمودەکەی (إبن عيينة)ەیە، وە

(١) النخبة و شرحها ص٣٧.

(حماد بن زيد) ئەهلـی عەدالـەتو (ضبط)ـە، لـەگەڵ ئەمەشدا (ابو حـاتم) ئـەو ڕیوایەتـەی (ترجيح)داوە کە ژمارەیان زیاترە لـەو.

ب.نمونەی (شاذ)یتی لـەمەتن دا:

وەك ئەوەی کە (ابو داود)و (ترمذي) ڕیوایەتی دەکەن لە فەرمودەکەی (عبدالواحـد إبـن زياد)و ئـەویش لـە (أعمـش) و ئـەویش لـە (أبـو صـالح)و ئـەویش لـە (أبـو هريـرة)ەوە بەمەرفوعی: (إذا صلى أحدكم الفجر فليضطجع عن يمينه، کەسـێکتان کـە نوێـژی بـەیانی کرد– دوای نوێژەکە– لـەسەر لای ڕاستی رابکشـێ.

(إمام البيهقی) دەفـەرموێت،(عبدالواحـد) پێـچەوانەی ژمارەیـەکی زۆری کـەس بوەتـەوە لـەمەدا، چونکە خەڵکی ڕیوایەتیان کردووە، وەك کارێکی پێغەمبـەر (ﷺ) نـەك بەگوتـەی پێغەمبەر (ﷺ)، جا (عبدالواحد) تاك بوەتەوە لـەنێوان ئـەو متمانـە پێکراوانـەی هاوڕێیـانی (أعمش)دا بەو لـەفزە تایبەتەی خۆی.

٤.پارێزراو (المحفوظ):

بەرامبەری (شاذ) (محفوظ)ە، کە ئەوەیە کەسێکی متمانە پێکراو تر (أوثق) ڕیوایەتی بکـات، وڕیوایەتەکەی پێچەوانەی ڕیوایەتی متمانە پێکراوێك بێت (ثقة)، نمونەیشی، وەك ئـەو دوو نمونە باسکراوەی کە لـە جۆری (شاذ)دا ڕابورد.

٥.حوکمی (شاذ) و (محفوظ):

زانراوەکە فەرمودەی (شاذ) پەرچ دراوەیـە (مـردود)ـــە، بـەڵام (محفـوظ) لـە فـەرمودەی وەرگیراو (مقبول)ە.

بـێناگا بوون لە حاڵـی گێڕەرەوە[1]
(الجهالة بالرّاوي)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: چاوگی (جَهِلَ)یە، نـەزانین دژی (عَلِـمَ)یـە، زانـین، وە مەبەسـت لـە (جهالة بالراوي) واتە: (نەناسینی).

ب.لەڕووی زاراوەوە: بریتیە لـە نەناسینی خودی ڕاوی، یان ئەو حاڵەتەی کە هەیەتی.

٢.هۆکارەکانی:

هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی گێڕەرەوە سیانن، کە ئەمانەن:

أ.زۆری ئاوەڵناو بۆ ئەو گێڕەرەوەیە (كثرة نعوت الراوي)، ئـیتر نـاوی زۆری هـەبن، یـان کونیە یان نازناو (لقب) یان صیفەتی زۆر یان پیشەی زۆر، یان بەڕەچەڵەك (نـسب)ی زۆر بناسرێ، جا ئیتر بەشتێ لـەم شتانە ناسراو بێت، جا باس بکرێت، بەشـتێ لـە غـەیری ئـەو شتانەی کە ئەم بێی ناسراوە، بۆ مەبەستێك، جا وا گومان ببرێ کە ئـەوە ڕاوییـەکی تـرە، جابـێ ئاگایی لـە حاڵەتەکەی دروست دەبـێ.

ب.خاوەنی گێڕانەوەی کەمە:(قلّة روايته)، ئەم کەسە زۆر شتی لـێ وەرنـەگیراوە، لەبـەر کەمی ڕیوایەتەکانی جاری وا هەیە تەنها یەك کەس لێوەی ڕیوایەت کردووە.

ج.ناو نەهێنانی ئەو کەسە بەڕاستەوخۆیی:(عدم التصريح بإسمه) لـەبەر کورت بڕی و شـتی ترجا ئەو ڕاوییەی کە ناوەکەی بەصـەریحی نەهێنراوە بە (المُبْهَمْ- نادیار) ناوزەد دەکرێ.

---

(١) هۆکاری هەشتەمە لە هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الرّاوي).

٣.نمونە:

أ.نمونە بۆ ئەوەی کە ئەو ڕاوییە بە صیفەتی زۆر ناسراو بێت، (محمد بن السائب بن بشر الكلبي) کە هەندێکیان نیسبەتیان داوەتە لای باپیری وتویانە (محمد بن بشر)، هەندێکیشیان بە (حماد بن السائب) ناویان ناوە، وە هەندێکیان بە (ابا النضر) کونیەیان بۆ داناوە، هەندێکیان بە (أبو سعيد) و هەندێکیان بە (أبو هشام) جاوای لێهاتووە، وا گومان دەبرێ، کە کۆمەڵێکن کەچی یەك کەسە.

ب.نمونە بۆ ئەوە ڕاوییەکە ڕیوایەتی کەمەو ئەوانەیش کە ڕیوایەتی لێوەدەکەن کەمن: وەك (أبو العُشراء الدارمي) کە لە تابیعینە، تەنها (حماد بن سلمة) ڕیوایەتی لێوە کردووە.

ج.نمونە بۆ ئەو کەسەی کە ناوەکەی بە صەریحی نەهاتووە: وەك ئەو گوتەیەی ڕاوی: (أخبرني فلان أو شيخ أو رجل أو نحو ذلك) واتە: فلانە کەس، یان ئەو مامۆستایە یان فلان پیاو یان...هەواڵی دامێ.

٤.پێناسەی نەناسراو (المجهول):

ئەو کەسەیە کە نەخۆیشی، نەصیفەتی نەزانراو بێت، مانای ئەمە ئەوەیە واتە: ئەو ڕاوییەیە کە نەخۆی نەکەسایەتییەکەی نەزانراو بێت، یان کە سایەتی یەکەی دەزانرێ، بەڵام صیفەتەکەی نەزانراوە، واتە (عدالة) و (ضبط)ەکەی.

٥.جۆرەکانی نەناسراو (المجهول):

دەکرێ بوترێ کە جۆرەکانی (مجهول)سیانن:

أ.مجهول العين:

١- پێناسەکەی:ئەوەیە کە ناوی هێنراوە، بەڵام تەنهایەك کەس ڕیوایەتی لێوەکردووە.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی: شتی لێوە رناگیری، مەگەر بە متمانە پێکراو (موثوق)دابنرێ.

٣.چۆن متمانە دار دەکرێ: بەیەکێ لەم دوو شتانە متمانەدار دەکرێ.

أ.يان ئەمەیە کە کەسێك لە غەیری ئەوەی ڕیوایەتی لێوە کردووە بەمتمانەداری دادەنێت.
ب.یاخود ئەو کەسەی کە ڕیوایەتی لێوە کردووە، متمانەداری دەکات، بەمەرجێ دەبێت کە ئەهلی (جرح و تعدیل) بێت.

٤.ئایا بۆ ئەم جۆرە فەرمودەیە ناوێکی تایبەت هەیە: بۆفەرمودەی ئەم جۆرە کەسە ناوێکی تایبەت نییە، بەڵکو فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ب.مجهول الحال: حاڵەتی نەناسراوە بە (المستور – داپۆشراوە)یش ناوزەدکراوە:

١.پێناسەکەی: ئەوەیە کە لە دوو کەس یان زیاتر لێوەی ڕیوایەت بکەن، بەڵام بەمتمانەدار دانەنرێن.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی: بەرپەرچ دەدرێتەوە لەسەر گوتەی (صەحیح)ی جەماوەری زانایان.

٣.ئایا بۆ فەرمودەکەی ناوێکی تایبەت هەیە؟

بۆ فەرموودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەتی نییە، وە فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ج. **(المبهم – نادیار):** دەکرێت (المبهم) لە جۆرەکانی (مجهول)دا بنێین، هەرچەندە زانایانی فەرمودە ناوێکی تایبەتیان بۆ داناوە، بەڵام حەقیقەتەکەی هاووێنەی حەقیقەتی مەجهولە.

١.پێناسەکەی: ئەوەیەکەلەفەرمودەکەداناوەکەی بەڕاستەوخۆیی نەهێنراوە.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی: وەرناگیرێ، تا ڕاوییەکە ناوەکەی بدرکێنێ، یاخود ناوەکەی بزانرێ بەهۆی هاتنی ئەو ناوەوە لەڕێیەکی ترەوەکە هێنرابێو تەصریحی لەسەردرابێ: هۆی بەرپەرچ دانەوەی ڕیوایەتەکە ئەوەیە، چونکە خودی ئەو کەسە نەناسراوە (جهالة عینه) چونکە کەسێ کە ناوی نەزانرا، ئەوا خۆیشی ناناسرێ، وە نەزانینی عەدالەتیشی ئەو لاترە بۆیە ڕیوایەتی وەرناگیرێ.

٣.ئەگەر نادیار یەکە (أبهام)ەکە، بەلەفزێکی ڕاستی یانە (تعدیل) دەربڕدرا، ئایا ڕیوایەتەکەی وەردەگیرێ، وەك ئەمەی کە ڕاوی بڵێت: (أخبرني ثقة) کەسێکی متمانە پێکراو هەواڵی پێدام.

وەڵام ئەوەیە: لەسەر گوتەی زۆر صەحیح دیسان ئەمیش ڕیوایەتی وەرناگیرێ، چونکە لەوانەیە لە لای ئەو متمانەدار بێت، بەڵام لەلای غەیری ئەو کەسە متمانە پێکراو نەبێت.

٤.ئایا بۆ ئەم فەرمودەیە ناوێکی تایبەت هەیە؟

بەڵێ، بۆ فەرمودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەت هەیە، کە (ألمبهم)ـە، فەرمودەی (مبهم): ئەو فەرمودەیەیە کە ڕاوییەکی تیادایە کە ناوەکەی بەڕاستەوخۆیی (تصریح) نەدرکێنراوە، (إمام بیقونی) لە هەڵبەستەکەیدا دەڵێت: (و مبهم ما فیه راو لم یُسم)ئەو گێڕانەوەیە کە گێڕەرەوەیەکی بێ ناوی تیادا بوو، ئەوە (مُبْهَم)ە.

٦.بەناوبانگترین دانراو لە هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی ڕاوی دا (أسباب الجهالة):

أ.لەو بارەوە کە ڕاوییەکە صیفەتی زۆری درابێتە پاڵ (في كثرة نعوت الراوي):کە (خطیب) تیایدا کتێبێکی داناوە، بەناوی (موضح أوهام الجمع و التفریق).

ب.لەو بارەوە کە ڕاوی ڕیوایەتی کەمی هەبێت:

(قلة رواية الراوي) چەند کتێبێکی تیادا دانراوە، کە بە کتێبەکانی (الوُحْدان) ناسراون، واتە: ئەو کتێبانەی کە لەسەر ئەوانە نوسراوە، کە تەنها کەسێ ڕیوایەتی کردووە لێیانەوە، لەو کتێبانە (الوُحْدان) دانراوی (إمام مسلم).

ج.لەو بارەوە کە ناوی ڕاوییەکە ڕاستەوخۆ نەدرابێ، کە چەند کتێبێکی تیادا دانراوە بەناوی (المبهمات)ن، وەك (ألأسماء المبهمة، في الأنباء المحكمة)ی (الخطیب البغدادي)و (المستفاد من مبهمات المتن و الأسناد)ی (ولیّ الدین العراقي).

(بيدعه)[1]

١.پێناسه‌كه‌ی:

أ.لـەڕووی زمانـەوە: چـاوگ (مـصدر)ە و لـە (بَـدَعَ)ەوە هـاتووە، بـەمانای (أنـشأ – نەشونماكردن)ە، وەك (أبتدع – داهێنان) وایە، هەروەك لەفەرهەنگ (قاموس)دا وایە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:داهێنانە لە دیندا لەدوای كامڵ بوونی –ئەودینە– یاخود ئەو شتەیە كە دابهێنرێ لەدوای پێغەمبەرەوە (ﷺ) لەهەواو هەوەس و كردەوە.

٢.جۆرەكانی: بیدعە دوو جۆرە:

أ.بیدعەیەك كە بكەرەكەی پێی كافر دەبێت: (بدعة مُكَفِّرَةْ) واتە: خاوەنەكـەی بەهۆیـەوە كافر دەبێت، وەك ئەوەی كە باوەڕی بە شتێ هەبێت كوفر بێت، گوتەی پشت پێ بەستراو ئەوەیە كە ڕیوایەتی بەرپەرچ دەدرێتەوە ئەوەی كە ئینكـاری فەرمایـشتێكی موتـەواتیر لـە شەرعدا بكات، هەروەها ئەو موتەواتیرە شـتێكی زانـراوی دینـی وابێـت، كـە دەبێـت بـە (ضروري) بیزانیت، یاخود بۆ كەسێك كە باوەڕی پێچەوانەی ئەمە بێت[2].

ب.ئەو بیدعەیەی كە خاوەنەكەی پێی (فاسق) دەبێت، (بدعة مُفَسِّقة) واتە: خاوەنەكەی بە هۆیەوە (فاسق) بێت، ئەمە لەو جۆرەیە، بیدعەكردنەكەی بەهیچ جۆرێ كافری ناكات.

٣.حوكمی ڕیوایەتی كەسی بیدعەچی (مبتدع):

أ.ئەگەر بیدعەكەی بوو بوە هۆی كافر كردنی، ئەوا ڕیوایەتی ڕەد دەكرێتەوە.

ب.بەڵام ئەگەر بیدعەكـەی بـوو بـوە هـۆی (فاسـق) كردنـی، گوتـەی سـاغ ئەوەیەكـە

---

(١) كە هۆكاری نۆیەمە لـە هۆكارەكانی تانەدان لـە گێڕەرەوە (الطعن في الرّاوي).

(٢) النخبة وشرحها، ص٥٢.

جەماوەری زانایانی لەسەرە، ئەوەیە کە گێڕانەوەی بەدوو مەرج وەردەگیرێ:
١.نابێت خەڵك بانگ بکات بۆ ئەو بیدعەیە کە دەیکات.
٢.نابێت شتێك ڕیوایەت بکات، کە بڕەو بە بیدعەکەی بدات.

٤.ئایا بۆ فەرمودەی بیدعەچی ناوێکی تایبەت هەیە؟

بۆ فەرمودەی کەسی بیدعەچی (مبتدع) ناوێکی تایبەتی نییە، بەڵکو فەرمودەکەی لە جۆری بەرپەرچ دراوە (مردود)ـە، هەروەك زانیت، وەرناگیرێ مەگەر بەو مەرجانەی کە ئێستا باسکران.

خراپی هێزی لەبەرکردن[1]

(سوء الحفظ)

١.پێناسەی ئەو کەسەی کە هێزی لەبەرکردنی خراپە:

ئەو کەسەیە کە لایەنی پێکان (أصابة)ی تەرجیح نادرێت بەسەر لایەنی هەڵەکردنیدا – واتە: هەڵەی زۆر تربێت لەزانینی شتەکان.

٢.جۆرەکانی:

خراپی هێزی لەبەر کردن دوو جۆرە:

أ.یان ئەوەیە کە ئەو خراپی لەبەر کردنەی هەر لەسەرەتای ژیانیەوە لەگەڵی گەشەدەکات و لەسەرجەم حاڵەتەکانی ژیانیدا لەگەڵیدایە، ئەمەش فەرموودەکانی بە (شاذ) دادەنرێت، لەلای هەندێ لە زانایانی فەرموودە.

(١) کە هۆکاری دەیەم و کۆتایی یە، لە هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە، (الطعن في الرّاوي).

ب.یان ئەوەیە کە خراپی لەبەر کردن بەسەریدا دێت، (طارئاً علیه) ئەمەش یان لەبەر پیری یان لەبەر نەمانی هێزی بینین، یان لەبەر سوتانی کتێبەکانی ئەوا پێی دەوترێ (المخَتَلَطْ – تێکەڵکراو).

٣.حوکمی گێڕانەوەکانی:

أ.یەکەم: ئەوەی کە خراپی لەبەر کردنەکەی هەر لە گەڵدا هەبووە، ئەوە ڕیوایەتی بەرپەرچدراو (مردود)ە.

ب.دووەم: واتە: (المختلط) حوکمی گێڕانەوەکەی لەم تەفصیلاتەدایە.

١.ئەوەی کە پێش ئەو حاڵەتی (إختلاط)ە گێڕابێتیەوە، و جوێ بکرێتەوە، ئەوەی وەردەگیرێ.

٢.ئەوەی دوای ئەو حاڵەتی (إختلاط)ـە،گێڕدرابێتەوە، ئەوە (مردود)ە.

٣.ئەوەی کە جیانەکرابێتەوە، کە ئایا پێش (إختلاط) گێڕاویەتیەوە یان دوای (إختلاط)، ئەوە لەسەری دەوەستین تا جیادەبێتەوە....(تُوُقِّفَ فيه حتى يتميز).

بەشی چوارەم

فەرمودەی هاوبەش لەنێوان وەرگرتن و بەرپەرچدانەوەدا :
الخبر المشترك بين المقبول و المردود

*باسی یەکەم: دابەشکردنی فەرموودە بە گوێرەی ئەوانەی کە ئەو سەنەدەیان دراوەتە پاڵ، "تقسيم الخبر بالنسبة إلى من أُسْنِدَ إليه".

*باسی دووەم: چەند جۆرێکی جیاجیای هاوبەش- لە نێوان وەرگرتن و بەرپەرچ دانەوەدا، "أنواع متفرقة مشتركة بين المقبول و المردود".

باسی یەکەم

دابەشکردنی فەرموودە بە گوێرەی ئەوانەی کە ئەو سەنەدەیان دراوەتە پاڵ:

فەرمودە بە گوێرەی ئەوانەی کە سەنەدەکەیان دراوەتە پاڵ دابەش دەکرێت بۆ چواربەش کە ئەمانەن: (فەرمودەی قودسی و فەرمودەی (مَرْفُوع)و فەرمودەی (مَوْقُوف)و فەرمودەی (مَقْطُوع) کەباسی ئەم بەشانەت بەدرێژی و یەك لە دوای یەك بۆ دەکەم.

فەرموودەی قودسی (الحديث القدسي)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (القُدْسِيُّ) ئاماژەیە بۆ لای (قُدس) واتە: (پاك – طُهر) هەروەك لە فەرهەنگەکان داهاتووە[1]، واتە: فەرمودەی نیسبەت دراو بۆ لای زاتی گەورەو پاك (القُدُس) کە خوای پەروەردگارە.

ب.لە ڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودەیە یە کە بۆمان گوێزراوەتەوە لەمەدا کە دراوەتە پاڵ خوای پەروەردگار لەلایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ).

٢.جیاوازی نێوان فەرموودەی قودسی و قورئانی پیرۆز:

لێرەدا جیاوازی زۆرن، بەڵام دیارترینیان ئەمانەن:

أ.قورئان لەفزەکەیو ماناکەی لەلایەن خواوەیە، بەڵام فەرمودەی قودسی ماناکەی لەلایەن خوای پەروەردگارەوەیە، ولەفزەکەی لەلایەن پێغەمبەرەوەیە (ﷺ).

ب. بە خوێندنەوەی قورئان پەرستشت بۆ حیسابە، بەڵام خوێندنەوەی فەرمودەی قودسی

(١) القاموس ج١/ ص٢٤٨.

بە پەرستش حیساب نییە.

جـ.قورئان لە جێگیر (ثابت) بونیدا، بەمەرج گیراوە کە بە (متواتر)ی گێڕدرابێتەوە، بەڵام فەرمودەی قودسی بۆ جێگیربونی (متواتر) بوون بەمەرج نەگیراوە.

٣.ژمارەی فەرمودەی قودسی:

فەرمودە قودسییەکان ژمارەیان زۆر نییە، لەچاو فەرمودەکانی پێغەمبەردا (ﷺ)، بەڵام ژمارەیان لە (٢٠٠) دووسەد فەرموودە زیاترە.

٤.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إمام مسلم) لە صەحیحەکەیدا لە (أبو ذر)ەوە (خوای لێ رازی بی) لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەکات، کە ئەویش لە خوای پەروەردگارەوە دەیگێڕێتەوە کە فەرمویەتی: (ياعبادي أني حرّمت الظلم على نفسي و جعلته بينكم محرّماً فلا تظالموا.....)[1] واتە: ئەی بەندەکانم زوڵمو ستەمم لەسەر خۆم حەرام کردووە، وە لەنێوان ئێوەشدا حەرامم کردووە، بۆیە زوڵم و ستەم مەکەن.

٥.شێوازەکانی گێڕانەوەی (صِيَغُ روايته):

بۆ گێڕەرەوەی فەرمودەی قودسی دوو واژە هەیە،کە بە هەرکامیان بێت، دەتوانێت بیگێڕێتەوە کە ئەمانەن:

أ.قال رسول الله (ﷺ) فيما يرويه عن ربه عز وجل، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێ: لەبارەی ئەوەوە کە لە خودای خۆیەوە گێڕاویەتیەوە.

ب.قال الله تعالى فيما رواه عنه رسوله (ﷺ)، خوای گەورە فەرمویەتی: کە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) لێوەی گێڕاوەتەوە.

(١) مسلم بشرح النواوي ج١٦/ ١٣١ ومابعدها.

٦.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

(الأتحافات السنية بالأحاديث القدسية) دانراوی : (عبد الرؤوف المناوي) کە (٢٧٢) فەرمودەی تیادا کۆکردۆتەوە.

فەرمودەی بەرزکراوە (المَرْفُوع)

١.پێناسەکەی:

أ.لە ڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە فیعلی (بەرزی – رَفَعَ)ەوە هاتووە، کە دژی (نزمی – وضَعَ)ەیە، وەك بڵێی بۆیە ناونراوەتە (مرفوع)، وەك ئاماژەیەك بۆ لای ئەو خاوەن پایەبەرزەی کە پێغەمبەرە (ﷺ).

ب.لە ڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یەکە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) ئیتر گوتە بێت یان کرداریان پەسەندکردن (تقریر) یان ئاوەڵناو (صفة) بێت.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واتە: ئەو فەرموودەیەیە کە نیسبەت درابێتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) ئیتر چۆنیەتی ئەو دانە پاڵە فەرمایشتی پێغەمبەر (ﷺ) بێت،یان کردار یان پەسەندکراو (تقریر) یان صیفەت بێت،هەروەها چونیەکیشە ئەو کەسەی کە فەرمودەکە دەداتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) صەحابی بێت، یان شتێکی تر بێت، وە سەنەدەکەی (پەیوەست = متصل) یان (پچڕاو – منقطع) بێت، هەروەها لە چوراچێوەی (مرفوع)دا، (موصول)و (مرسل)و (متصل)و (منقطع) جێی دەبێتەوە، ئەمەی کە وترا دیارترینی گوتەیە، دەربارەی حەقیقەت و کرۆکی (مرفوع)، دەربارەی ناوەڕۆك و پێناسەکەیشی گوتە گەلێکی تر هەیە.

٣.جۆرەکانی:

لەپێناسەکەیەوەدەردەکەوێت کەجۆرەکانی (مرفوع) چوارن، کە ئەمانەن:

أ.مەرفوعی بەگوتە (قولـي).
ب.مەرفوعی کرداری (فعلی).
جـ.مەرفوعی پەسەند کراو (تقریر)ی.
د.مەرفوعی ئاوەڵناو (وصف)ی.

٤.نمونە:

أ.نمونەی مەرفوعی گوتەیی (المرفوع القولـي):ئەوەیـە کـە صـەحابیە کـەیان غـەیری ئـەو بڵێت: قال رسول الله (ﷺ) کذا....پێغەمبەر (ﷺ) وای فەرموو.
ب.نمونەی مەرفوعی کرداری (المرفوع الفعلی):ئەوەیە کە صەحابی یە کە، یان غەیری ئەو بڵێت: (فعل رسول الله (ﷺ) کذا.....پێغەمبەر (ﷺ) فلان کرداری کرد.
جـ.نمونەی مەرفوعی پەسەندکراو (تقریری):ئەوەیە کە صـەحابیە کـە، یـان غـەیری ئـەو بڵێت:فُعِلَ بحضرة النبـي (ﷺ) کذا....) بە ئامادە بوونی پێغەمبەر (ﷺ) فلان شـت کـرا، وە ئینکاری کردنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەو کردارە ڕیوایەت نەکرابێت.
د.نمونەی مەرفوعی (وصفی):ئەوەیە کە صەحابی یان غەیری ئەو بڵێت: (کـان رسـول الله (ﷺ) أحسن الناس خُلقاً – پێغەمبەر (ﷺ) ڕەوشت جوان ترینی خەڵکان بوو).

فەرمودەی وەستێنراو (الموقوف)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولـەو لـە (الوقف – وەستان)ەوە، هاتووە وەك ئـەوەی کـە ڕاوییەکە فەرمودەکەی لـەسەر صەحابییەك وەستاندبـێ، وە شـوێنی ئـەوەی کـە مـاوە لـە زنجیرەی سەنەدەکە نەکەوتبێت.
ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە درابێتەپاڵ صەحابی ئیتر گوتە بێت یان کـردار یان پەسەندکراو.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واتە:ئەوفەرمودەیەیەکەدرابێتەپاڵ صەحابیەك یاخودکۆمەڵێك لە صەحابی، ئیتر چونیەکە ئەو دانە پاڵ گوتەیی بێت یان کرداری بێت یان پەسەندکراو بێت، وە هەروەها چۆنیەتی ئەو سەنەدە (متصل – پەیوەست) یان (منقطع – پچڕاو) بێت.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی (مەوقوفی گوتەیی) وەك ئەوەی کە ڕاویەك دەڵێت: (قال علي بن ابي طالبﷺحدثوا الناس بما يعرفون، اتريدون أن يُكَذَّبُ اللهُ و رسولُهُ [1]– واتە: پێشەوا عەلی کوڕی ئەبو تالیب ﷺدەفەرموێت: ئەو شتانە بۆ خەڵك باس کەن کە دەیانزانن، ئایا دەتانەوێت درۆبەدەم خواو پێغەمبەرەکەیەوەﷺ بکەن؟).

ب.نمونەی (مەوقوفی کرداری) وەك فەرمایشتەکەی بوخاری دەڵێت: (و أَمَّ ابن عباس وهو متيمم[2]– ئیبنو عەباس پێشنوێژی کردلە کاتێکا تەیەمومیشی کردبوو).

جـ.نمونەی مەوقوفی پەسەند کراو (الموقوف التقريري) وەك گوتەی هەندێ لە شوێن کەوتوان (تابعين)، بۆنمونە: (فعلت كذا أمام أحد الصحابة و لم يُنْكِرْ عَلَيَّ –لەبەردەم یەکێك لە صەحابییەکاندا فلاّن کارم کردوو و ئینکاری لێ نەکردم لەسەری).

٤.بەکارهێنانێکی تر بۆ مەوقوف:

ناوی مەوقوف بەکاردێت بۆ ئەو ڕیوایەتانەی کە لە غەیری صەحابەوە دێن، بەڵام بەپەیوەستیبەکەوە (مُقَيَّداً).

---

(١) البخاري.

(٢) البخاري – كتاب التيمم– ج١/ص٨٢.

بۆغونە ئەگوترێ: (هذا حديث وقفه فلان على الزَهري أو على عطاءو نحو ذلـك[1]، واتـە: ئەمە فەرموودەیەکە فلانە کەس لـەسەر (زهری)و (عطاء) وەستاندوویانە و، وێنەی ئەمانە).

٥.زاراوەی شەرعزانەکان (الفقهاء)ی ولاتی خوراسان:

شەرع زانانی خوراسان:

أ.(المرفوع) بە (خَبَر).

ب.(الموقوف) بە (أثر) ناو دەبەن.

بەلام فەرمودە ناسان (المحدثون) ئەمانە هەموو بە (أثر) ناودەبەن، چونکە لە (أثرت الـشئ) واتە: ڕیوایەتیم کردووە، وەرگیراوە.

٦.چەند لقێك کە لە ڕووی حوکمەوە پەیوەستن بەمەرفوعەوە:

لێرەدا چەند شێوازێك لە مەوقوف هەیە، لەڕوی لەفزو شـکلیانەوە، بـەلام هەرکەسـێك ووردەکـاری بکـات لەناوەڕۆکەکەیـدا، دەبینێـت کەبـەمانای فـەرموودەی مەرفوعـە، هەربۆیەش زانایان ناوی مەرفوعی حوکمییان بەسەردا بڕیـوە، واتـە: ئـەم جـۆرە مەوقوفـە لەڕوی لەفزەوەو مەرفوعە لەڕوی حوکمەوە.

*لەم شێوازانەیش:

أ.وەك ئەوەی کە صەحابییەك شتێك بلێت: وە بشزانرێ کـە لـە خـاوەن کتێبـانی پێـشوو (أهل الكتاب)ەوە –وەری نەگرتبێ–گوتەیەك کە بواری ئیجتیهادی تیادا نـەبێت، وە هـیچ پەیوەستیەکیشی بەڕوونکردنەوەی لوغەتێك یان وشەیەکی نامۆ (غريب)ەوە نەبێت، وەك:

١.هەواڵدان لەبەسەرهاتەپێشووەکان،وەك باسکردنی سەرەتای دروست کردنی بونەوەر.

٢.یان هەواڵدان دەربارەی ئەمانـەی لای خـوارەوە، وەك: داسـتانەکان و سـەردەمەکانی

(١) (الزهری) و (عطاء)، هەردوکیان (تابعی) ین.

فيتنەو هەواڵەكانی ڕۆژی دوایی.

٣.یان هەواڵـدان لـەو شـتانەی كەبـە كردنـی خێرێكـی تایبـەت یـان سـزایەكی تایبـەت دانرابێت، وەك ئەوەی بڵێت: (مَن فعَل كذا فله أجر كذا – هەركەس فـلاّن كـار بكـات، فلاّن خێری بۆ هەیە).

ب.یان صەحابییەكە كارێك بكات، كەمەجالـی ئیجتیهادی تیا دانەبێت، وەك نوێژی ئیمـام عەلیﷺبۆ نوێژی خۆر گیران لەهەموو ڕكاتێكدا زیاتر لـە ڕوكوعێكی دەبرد.

جـ.یان ئەوەی كە صەحابییەك هەواڵ بدات لەسەر ئەوەی كە فـلاّن شـتیان دەگـوت یـان فلاّن كرداریان دەكرد، یان فلاّن شتیان بە خراپ نەدەزانی.

١.ئەگەر دایە پاڵ سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوا گوتەی ڕاست لـەسەر ئەوەیە كە مەرفوعە وەك گوتەی (جـابر): (كنـا نعـزلُ علـى عهـد رسـول الله (ﷺ))[1]. واتـە: لـەسـەردەمی پێغەمبەرﷺ (عَزْل)مان دەكرد!

٢.وە ئەگەر نەدرایە پاڵ سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوە مەوقوفە لـەلای جەماوەری زانایان، وەك گوتەی (جابر): (كنا إذا صـعدنا كبرنـا و إذا نزلنـا سـبحنا[2] – واتـە: كـە دەچـوینە بەرزاییی كێوەكان (الله أكبر)مان دەكرد، وەكە دەگەیشتینە دۆڵو چۆمەكان (سـبحان الله) مان دەكرد).

د.یان وەك ئەوەی كە صەحابییەك بڵێـت: (أُمرنـا بكـذا – فـەرمانمان پـێدەكرا بـە فـلاّن شت)،(أو نهينا عن كذا – یان نەهیمان لـێ دەكرا لـەسەر فلاّنە شت)،(أو من الـسنة كـذا – یان فلاّنە شت سوننەتە)،وەك گوتەی هەندێ لـە صەحابە (أُمِرَ بـلال أن يـشفع ألأذان و يوتر ألإقامة[3] – واتە: فەرمان كرا بە (بیلال) كە لـەگەڵ بانگدا دوو جار دووجار واژەكان بڵێت، بەلاّم لـە قامەت كردندا یەك جار یەك جار، یان وەك گوتەی (أم عطية): (نُهينا عـن

(١) البخاري و مسلم.

(٢) البخاري.

(٣) البخاري و مسلم.

أتباع الجنائز، ولم يُعَزم علينا[1] – واتە: ئێمەی ئافرەتان نەهیمان لـێ کرا لـەوەی کە شوێنی جەنازە بکەوین)و تۆبزی نەکراین لـەسەری.

وە، وەك گوتەی (أبو قلابة) لـە (أنس)ەوە: (من الـسنة إذا تـزوج البِكـرَ علـى الثيـب أقـام عندها سبعاً [2]– سوننەت وایە کە کچ شووی کرد بە سەر بە هەوێ، ئـەو پیـاوە حـەوت شەوی پێوە تایبەت بکات.

هـ.یان گێڕەرەوەکە یەکـێ لـەم چوار شتانە بلێـت: لـە فەرمودەکـەدا لـەکاتی ناوهێنـانی صەحابییەکدا: (يَرْفَعُهُ أو يَنْميهِ أو يَبْلُغُ به أو روايةً) وەك ئەو فەرمودەیەی (أعرج) لـە (أبـو هريرة)ەوە، کە بە ڕیوایەت کردنی هەستاوە –الأعرج عن أبي هريرة روايةً– (تقاتلون قوماً صغَار الأعيُنْ[3] – واتە: کوشتاری گەلێك دەکەن، چاویان بچوکە.

و.یاخود ئەو صەحابییە شتێك تەفسیر بکات، کـە پەیوەنـدی بـەهۆکاری دابـەزین (سـبب نزول)ی ئایەتێکەوە هەبێت، وەك گوتەی جابر: (كانت اليهود تقول: مـن أتـى أمرأتـه مـن دبرها في قُبلها جاء الوَلد أحولَ، فأنزل الله تعالـى: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَـأْتُوا حَـرْثَكُمْ أَنَّـى شِـئْتُمْ وَقَـدِّمُوا لِأَنْفُـسِكُمْ وَاتَّقُـوا اللَّـهَ وَاعْلَمُـوا أَنَّكُـمْ مُلاقُـوهُ وَبَـشِّرِ الْمُـؤْمِنِينَ – البقرة:٢٢٣)[4]،جولـەکە گوتویانە ئەوەی لـە دواوە لـەگەڵ ژنەکەیدا دروست بێت، بەڵام بەمەرجێك بیئاخنێتە کونی پێشەوەی، ئەوە کە منداڵـی بوو، خێل دەردەچێت، جـا خـوای گەورە ئایەتی: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَـدِّمُوا لِأَنْفُـسِكُمْ وَاتَّقُـوا اللَّـهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَبَـشِّرِ الْمُـؤْمِنِينَ:ژنـەکانتان کێڵگـەن، بـۆ ئێـوە، کـەوابوو، بەهـەر شـێوەیەك پێتـان خۆشـە، بـچنە لایـان، بەمـەرجێك لـە شـوێنە شـەرعیەکەوە، بێـت، وەبەروبومەکەی کەمناڵە، بۆ خۆتان پێش بخەن، لـەخواپەرواتان هـەبێ وگونـاح مەکـەن،

(١) البخاري و مسلم.

(٢) البخاري و مسلم.

(٣) رواه البخاري.

(٤) رواه مسلم.

وەبزانن بەڕاستی ئێوە، ئەچنە بارەگای خواوە، و، وەعدی ئەم دیدارە بە بڕواداران دراوە!)ـەی، دابەزاند.

٧.ئایا فەرمودەی مەوقوف دەکرێتە بەڵگە:

فەرمودەی (مەوقوف) هەروەك زانیت جاری وا هەیە (صحیح) دەبێت، و جاری وا هەیە (حسن)ە، و جاری وایش هەیە لاواز (ضعیف)ە، بەڵام تەنانەت ئەگەر (صحیح) بوونیشی جێگیر بوو بوو، ئایا دەکرێتە بەڵگە؟ وەڵام:بۆ ئەمە ئەوەیە کە ئەصڵ لە مەوقوفدا ئەوەیە کە ناکرێتە بەڵگە، چونکە گوتەو کرداری صەحابییە، بەڵام ئەوەی هەیە کە ئەگەر جێگیربوو بوو ئەوە دەبێتە بەهێزکەری هەندێ فەرموودەی لاواز (ضعیف) هەروەك لە باسی مورسەلدا تێپەڕی، چونکە کارکردن بە سوننەت حاڵی صەحابی بووە، ئەمە ئەگەر حوکمی مەرفوعی نەبوو، بەڵام ئەگەر ئەو جۆرە بوو کە حوکمی مەرفوعی هەیە، ئەوە هەر وەك (مرفوع)دەکرێتە بەڵگە.

فەرمودەی بڕراو (المقطوع)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (قَطَعَ – پچڕاوە)وە، هاتووە دژی (وَصَلَ – پەیوەستە)یە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە درابێتە پاڵ (تابعی)[1] یان غەیری ئەو لە گوتەو کردار.

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە:

واتە:ئەو فەرمودەیەیە کە درابێتە پاڵ شوێن کەوتە (تابعی)یەك، یاخود شوێنکەوتەی شوێن

(١) التابعي: ئەو کەسەیە کە گەشتبێت بە صەحابی بە موسڵمانێتیو لەسەر ئیسلامەتیش مردبێت، پێناسەکەشی ڕابورد.

کەوتەیەك (تابعی تابعی) یان کەسی تریش، لە گوتەو کردار، (مقطوع)و (منقطع) جیان، چونکە (مقطوع) لە مەتندایە، بەڵام (المنقطع) لە سەنەددایە.

واتە:فەرمودەی (مقطوع) گوتەی تابیعی یان کەسی ترە، وە جاری وا هەیە، سەنەد پەیوەستە بەو تابیعییەوە، لە کاتێکا کە (منقطع) واتە: سەنەدی ئەو فەرمودەیە ناپەیوەستەو پچڕاوەو پەیوەندی نییە بە مەتنەوە.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی:(المقطوع القولي)، وەك: گوتەی حەسەنی بەصری لە نوێژ کردن لە پشت سەری بیدعەچییەوە: (صلِّ و عليه بدعته – نوێژی لەپشت سەرەوە بکەنو بیدعەکەی بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە)[1].

ب.نمونەی (المقطوع الفعلي):وەك گوتەی (إبراهيم بن محمد بن المُنْتَشِرْ) کە دەڵێت:(كان مسروق يُرخي السِّرْ بينه و بين أهله، و يقبل على صلاته و يُخليَهم و دنياهم)[2].

٤.حوکمی بە بەڵگە کردنی (المقطوع):

(مقطوع) ناکرێتە بەڵگە لە هیچ شتێ لە حوکمە شەرعییەکاندا، واتە: هەرچەندە دانەپاڵەکەیشی بۆ لای بێژەرەکەی ڕاست بێت، چونکە گوتەو کرداری یەکێك لە موسڵمانانە، بەڵام ئەگەر لێرەدا نیشانەیەك هەبوو، بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی کە ئەو قسەیە بەرزکراوەتەوە (رفع) کراوە، وەك گوتەی هەندێ گێڕەرەوە – کە لە کاتی ناوبردنی تابعییەکدا)– دەڵێت: بۆ نمونە (يرفعه – بەرزی دەکاتەوە) لەم کاتەدا حوکمی (مەرفوعی مورسەلی) بۆ دادەنرێ.

---

(١) البخاري – ج١/ ص١٥٧.

(٢) حلية الأولياء ج٢/ص٩٦.

٥.بڕینی ناوی (منقطع) بەسەر (مقطوع)یشدا:

هەندێ لە فەرمودە ناسانی وەك (شافعی)و (طبراني) لە فزی (مقطوع) یان بەكارهێناوە، بەمەبەستی (المنقطع)، واتە: ئەوەی كە سەنەدەكەی پەیوەست نی یە كە ئەمەش زاراوەیەكی نادیارە، وە پاساویش دەهێنرێتەوە بۆ (شافعی) بەوەی كە ئەوەی گوتووە، پێش جێگیر بوونی زاراوەكانی ـ فەرموودە ـ بووە، بەڵام بەكارهێنانی لەلایەن–طبراني– یەوە، بەم جۆرە ئەوەی لێ وەرگیراوە كە بەكارهێنانی بەم جۆرەیش هەر دروستە.

٦.پێگەكانی (موقوف) و (مقطوع):

واتە:ئەو كتێبانەی كە فەرمودەی (موقوف)و (مقطوع)یان تیادا زۆرە، و دەست دەكەوێت.

أ.مصنف إبن ابي شيبة.

ب.مصنف عبد الرزاق.

جـ.تەفسیرەكانی (إبن جرير)و (إبن ابي حاتم)و (إبن منذر).

باسی دووەم

چەند جۆرێکی جیاجیای هاوبەش
- لە نێوان وەرگرتن و بەرپەرچ دانەوە دا -
أنواع متفرقة مشتركة بين المقبول و المردود

فەرمودەی (مُسْنَد)

١ .پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زاراوەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (أسند)ەوە هاتووە... کە بەمانای (درانە پاڵو ئاماژە بۆدان) (أضاف أو نَسبَ) هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودەیە یە کەسەنەدەکەی بەپەیوەستی بێت و بەرزکرابێتەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ)[1].

٢ .نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (البخاری) هێناویەتی، دەڵێت: (عبدالله بن يوسف) لە (مالك) و ئەویش لە (ابو الزناد)و ئەویش لە (ألأعرج)و ئەویش لە (أبو هريرة) پێمانی گووتوە: کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: (إذا شرب الكلب في أناء أحدكم فليغسله سبعاً[2] - واتە: ئەگەر سەگێك لە قاپێکتاندا ئاوی خواردەوە، ئەوا حەوت جار بیشۆن).

---

(١) ئەم پێناسەیە ئەوەیە کە (حاکم) لەسەریەتیو (أبن حجر) لە (نخبة الفكر)دا دانی پێداناوە، وە لێرەدا چەند پێناسەیەکی تر بۆ (مسند) هەیە.

(٢) البخاري ج١/ ٤٧

ئەم فەرمودەیە کەسـەنەدەکەی هـەر لـەسـەرەتاوە بـۆ کۆتاییـەکـەی پەیوەسـتەو بـەرزیش کراوەتەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ).

فەرموودەی پەیوەست (المتصل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە -(أتَّصل) پەیوەست بوو- هاتووەو دژی (أنقطع - پچڕا)وەیە، ئەم جۆرە بە (موصول)یش ناوزەد کراوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرموودەیە یە کە سەنەدەکەی پەیوەست بێت ئیتر (مرفوع)بێت یان (موقوف).

٢.نمونەکەی:

أ.نمونەی (المتّصل المرفوع) وەك ئەوەی (مالك) لە (إبن شهاب)ەوە ئـەویش لـە (سـالم بـن عبدالله) ئەویش لە باوکیەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) بەوەی کە فلان شتی فەرمووە.

ب.نمونەی (المتصل الموقوف): وەك ئەوەی کە (مالك) لە (نافع) لـە (إبـن عمـر)ەوە، کـە فلان شتی فەرمووە.

٣.ئایا گوتەی (تابعی) بە (متصل) ناودەبرێت؟

(الإمام العراقـي) دەڵێت: بەڵام گوتەی تابعییەکان - ئەگەر سـەنەدەکەیان پەیوەسـت بـوو تالای ئەوان- ئەوا (إطلاقاً) بە پەیوەست دانانرێ، بەڵام لەگەڵ پەیوەست کردن (تقییـد)دا دروستە، وە واقعی ئەو گوتەیەیان کە دەڵێت: (هذا متصل إلـى سعيد بن المسيب أو إلـى الزهري أو إلـى مالك و نحو ذلك- ئەو فەرمودەیە پەیوەستە تالای (سعيد بن مـسيب) یـان تالای (الزهری) یان تالای (مالك)و وێنەی ئەمانە.

گوتراوە خاڵێك لێرەدا هەیە، ئەویش ئەوەیە کە ئەمانەن بە (مقاطیع) ناو دەبرێن، وە بڕینی ناوی (متصل) بە سەریاندا، وەك وەصفێك وایە بۆ تەنها شتێك کە لە کاتێکا لە ڕووی زمانەوە دژ یەکن..

زیادەی کەسانی بڕوا پێکراو
(زيادات الثقات)

١.مەبەست لە زیادەی کەسانی باوەڕپێکراو:

(الزيادات) کۆی (الزيادة)یە، وە (الثقات) کۆی (الثقة)یە، وە (الثقة) بریتییە لە کەسی ڕاستاڵی بیر چاك (العدل الضابط)، وە مەبەست لە زیادەی بڕواپێکراو ئەو لەفزە زیادانەیە کە ئێمە دەیانبینین لە ڕیوایەتی هەندێ کەسی بڕواپێکراودا بۆ هەر فەرموودەیەك،کەسانی بڕوا پێکراوی تر " هەر ئەو فەرمودەیە" گێڕابێتیانەوە.

٢.بەناوبانگترینی ئەوانەی بایەخیان پێی داوە:

ئەم زیادانە لە هەندێ لە بڕوا پێکراوانەوەیە لەهەندێ فەرمودەداو جێگای تێڕوانینی زانایانن، بۆیە شوێنیان کەوتوون و بایەخیان پێداوە، بۆ کۆکردنەوە یان و ناسینیان، لەو پێشەوایانەی کە بەمەوە بەناو بانگن.

أ.أبو بكر عبدالله بن محمد بن زياد النيسابوري.

ب.أبو نُعَيْمْ الجرْجاني.

جـ.أبو الوليد حسان بن محمد القُريشي.

٣.جێگای ڕوودانی ئەم زیادەیە:

أ.لەمەتندایە، بە زیادکردنی وشەیەك یان ڕستەیەك.

ب.لـه سـەنەددایە بە بەرزکردنەوەی مـەوقوفێك (رفـع موقـوف) یـان هێنـانی مورسـەلێك (وصل مرسل).

٤.حوکمی زیادە لـە مەتندا:

بەڵام زیادە لـە مەتندا، زانایان جیاوازییان هەیە لـە حوکمەکەیدا، بەچەند گوتەیەك:

أ.هەندێکیان بە موتڵەقی وەریان گرتووە.

ب.هەندێکیان بە موتڵەقی بەرپەرچیان داوەتەوە.

جـ.وە هەندێکیان ئەو زیادەیەیان بەرپەرچ داوەتەوە، ئەگەر لـە گێـڕەرەوەی فەرمودەکـەوە بێت، کە یەکەمجار بەبـێ زیـادە گێـڕا بێتیـەوە، وە لـە غـەیری خۆیـەوە ئـەو زیادەیـەی وەرگرتبـێ[1].

(إبن الصلاح) زیادەی بە گـوێرەی وەرگـرتن و بەرپـەرچ دانـەوە بـۆ سـێ بـەش دابـەش کردووە، کە ئەمەش دابەش کردنێکی باشە، (إمام النواوي)و غەیری ئـەویش لـەگەڵـیدان لـەسەر ئەوە، ئەم بەش کردنەش بەم جۆرەیە.:

أ.زیادەیەك کە پێچەوانەگەری تیادا نەبێت، لـەگەڵ ئەو گێڕانانـەوەدا کـە کەسـانی متمانـە پێکراوی تر (ثقات) یان پلـە بەرز تر لـە متمانەدا (ألأوثق) گێڕاویانەتەوە، ئەمە حوکمەکەی وەرگرتنیـەتی، چـونکە وەك فەرمودەیـەك وایەکـە گێڕانەوەکـەی بەگـشتی لـە متمانـە پێکراوێکەوەیە کە ئەویش لـە متمانە پێکراوێکی ترەوە بە تەنهایی گێڕاویەتیەوە.

ب.زیادەیەك کە پێچەوانە بوونەوەی تیادا بێت، لـەگەڵ ئـەو ڕیوایەتانـەدا کـە کەسـانێکی متمانـە پێکـراو (ثقـات) یـان پلـە بـەرز تـر لـە متمانـەدا (ألأوثـق) گێڕابێتیانـەوە، ئەمـە حوکمەکەی بەرپەرچ دانەوەیەتی، هەروەك لـە باسی (شاذ)دا ڕابورد.

جـ.زیادەیەك کە جۆرێك لـە پێچەوانەگەری تیادا بێت بۆ کەسـانی بڕواپێکـراو، یـان پلـە

(١) علوم الحديث ص٧٧، الكفاية، ص٤٢٤ وما بعدها.

بەرز لە متمانەدا، ئەم پێچەوانەگەریەش لە دوو شێوازدا کورت هەڵهێنراوە.

١.لە پەیوەست کردنی شتێکی ڕەهادا (تقييد المطلق).

٢.لە تایبەت کردنی شتێکی گشتی دا (تخصيص العام).

ئەم بەشەش (إبن الصلاح) لە حوکمەکەی بێدەنگ بووە، (ألإمام النواوي) لەسەری دەفەرموێ: گوتەی ساغ لەسەر ئەوەیە کە ئەم دواییە وەردەگیرێت[1].

٥.نمونەی زیادە لە مەتندا:

أ.نمونە بۆ ئەو زیادەیەی کە پێچەوانە بونەوەی تیادا نییە، وەك: ئەوەی کە (إمام مسلم) ڕیوایەتی دەکات[2] لە ڕێگای (علي بن مُسْهِر) ئەویش لە (ألأعمش) و ئەویش لە (أبو رزين) و (أبو صالح)ەوە ئەویش لە (أبو هريرة)ەوە ﷺلە زیادکردنی وشەی (فَلْيُرِقْهُ)دا فەرمودەی باس لەدەم تێنانی قاپو قاچاخ لە لایەن سەگەوە...کە ئەو وشەیە (حافظ)ەکانی تر لەهاوەڵانی (أعمش) باسیان نەکردووە، بەڵکو بەم جۆرە ڕیوایەتیان کردووە، (إذا ولغ الكلب في أناء أحدكم فليغسله سبع مرات– واتە: ئەگەر سەگ دەمی نایە ناو قاپ و قاچاغی یەکێکتان ئەوا با حەوت جار بیشوات).

جا ئەو زیادەیە وەك فەرمودەیەك وایە کە (علي بن مُسهِر) بەتەنها خۆی هێنابێتی، کە کەسێکی باوەڕ پێکراوە، بۆیە ئەو زیادەیە وەردەگیرێت.

ب.نمونەی زیادەیەك کە پێچەوانەگەری تیا بێت: وەك زیادەی (يوم عرفة) لە فەرمودەی (يوم عرفة و يوم النحر و أيام التشريق عيدُنا أهل ألأسلام، وهى أيام أكل و شرب – واتە: ڕۆژی عەرەفەو ڕۆژی قوربانی سەربڕینو سێ ڕۆژەی دوای جەژنی قوربان جەژنەکانی

(١) بڕوانە: (التقريب مع التدريب) ج١/ص٢٤٧ جا مەزهەبی (شافعی) و (مالك) ئەوەیە کە ئەم جۆرە زیادەیە وەردەگیرێ، وە مەزهەبی (حەنەفی) لەسەر ئەوەیە کە بەرپەرچ دەدرێتەوە.

(٢) بڕوانە: گێڕانەوەکانی ئەم فەرمودەیە لە (صحيح مسلم بشرح النواوى)دا، ج٣/ ص١٨٢ ومابعدها.

ئەهلی ئیسلامن، وە ڕۆژانی خواردن و خواردنەوەن).
جا ئەم فەرمودەیە بەسەرجەم ڕێگاکانیەوە، جگە لەم ڕێگایە بەبێ (يوم عرفة)ەیە، جا ئەمە (موسى بن علي بن رباح) لە باوکییەوە ئەویش لە (عقبة بن عامر)ەوە هێناویەتی، وە فەرمودەکە (الترمذي)و (ابو داود)و غەیری ئەمان هێناویانە.

جـ.نمونەی زیادەیەك کە جۆرێك لە پێچەوانەگەری تیادایە:

ئەوەیە کە (مسلم) لە ڕێگای (أبو مالك ألأشجعي)و ئەویش لە (ربعی)و ئەویش لە (حذيفة)ەوە ڕیوایەتی دەکات و دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: ....وجعلت لنا ألأرض كلها مسجداً و جعلت تربتها لنا طهوراً) سەرجەم زەویمان بەمزگەوت بۆ گێڕدراوە، وسەرجەم گڵیشمان بە پاك بۆ دانراوە، جا (أبو مالك الأشجعي) تەنها خۆی زیادەی (تربتها)ی هێناوە، وە هیچی تر لە ڕاوییەکان باسیان نەکردوە، بەڵکو ئەم فەرمودەیەیان بەم جۆرە هێناوە: (وجعلت لنا ألأرض مسجداً وطهوراً)[1].

٦.حوکمی زیادە لە سەنەددا:

بەڵام زیادە لە سەنەددا، لەسەر دوو مەسەلەی سەرەکی وەستاوە کە ڕوودانیان زۆرە، کە بریتین لە پێچەوانە بونەوە (تعارض) لە نێوان (وصل)و (أرسال)، (تعارض) لەنێوان (رفع)و (وقف)دا، بەڵام شێوازەکانی دیکەی زیادە لەسەنەددا ئەوەیە کە زانایان چەند باسێکی سەرەکییان بۆ تایبەت کردووە، وەك:(المزيد في متصل الأسانيد).

زانایان لێرەدا جیاوازییان هەیە لەسەر وەرگرتنی زیادەو بەرپەرچ دانەوەیدا لەسەر چوار گوتە کە ئەمانەن:

أ.حوکم بۆ ئەوەیە کە (وصل)و (رفع)ی تیایدا کردووە، واتە: وەرگرتنی زیادەکەیە، کە

(١) المصدر السابق ج٥/ ص٤ وما بعدها.

ئەمەش گوتەی جەماوەری شەرعزانان و زانایانی ئوصولە[1].

ب.حوکم بۆ ئەوەیە کە (أرسال)و (وقف)ی تیاداکردووە، واتە: بەرپەرچ دانەوەی زیادەکەیە، کە ئەمەش گوتەی زۆرینەی زانایانی فەرمودەیە.

جـ.حوکم بۆ ئەوانەیە کە زۆرترینن، کە ئەمەش گوتەی هەندێ لە زانایانی فەرمودەیە.

د.حوکم بۆ ئەوانەیە کە هێزی لەبەرکردنیان زۆر ترە (الأحفظ) کە ئەمەش گوتەی هەندێ لە زانایانی فەرمودەیە.

نمونەکەیشی:وەك فەرمودەی (لانكاح إلا بولي –واتە: نیکاح دانامەزرێت بەڕەزامەندی وەلی ئافرەتەکە نەبێت)، ئەمە (یونس بن أبی أسحاق السبیعی) ڕیوایەتی کردووە، وە کوڕەکەی (إسرائیل)و (قیس بن الربیع) لە (أبو أسحاق)ەوە بە موسنەدیو پەیوەستی (متصل)ی، وە(سفیان الثوري)و (شعبة بن حجاج) ڕیوایەتیان کردوە لە (أبو إسحاق)ەوە بە مورسەلی[2].

باسی (ألإعتبار – المتابع – الشاهد)

یەکەم: پێناسەکانیان:

١.ألأعتبار:

١.لەڕووی زمانەوە:چاوگ (مصدر)ی (أعتبر)ەیە، وە مانای (ألأعتبار) بریتی یە لە تێڕامان لە شتەکان و کارەکاندا، تا بەهۆیانەوە شتێکی تری لە جینسی خۆیان بزانرێت.

٢.لەڕووی زاراوەوە:بریتیەلەشوێن کەوتن(تَتَبُّعْ)ی ڕێگاکانی فەرمودەیەك، کە تەنها ڕاویەك تاك بەتەنیابێت، لە ڕیوایەت کردنیدا، تا بزانرێت کە ئایا لە ڕیوایەت کردنیدا

(١) (الخطیب) دەڵێت: ئەو گوتەیە لەلای ئێمە صەحیحە. الكفایة ص٤١١.

(٢) بڕوانە: بۆغونەی ڕاجیایی گێڕەرەوەکان لە (أرسال)و (وصل) کردنیدا لە کتێبی الكفایة، ص٤٠٩ وما بعدها.

کەس غەیری ئەو بەشداری کردووە یان نا....

ب.(المتبع) کە بە (التابع)یش ناودەبرێت:

١.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (تابع)ەوە هاتووە، بەمانای هاوڕێکی (وافق)ەیە.

٢.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە تیایدا ڕاویەکانی بەشداری بکەن لە ڕیوایەتی فەرمودەیەکی تاکەوە بوودا، لە ڕووی لەفزو ماناوە یاخودتەنهالەڕووی ماناوە، ئەمەو لەگەڵ هاوڕێکی یان لە صەحابییەکاندا.

جـ.الشاهد:

١.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (الشهادة)ەوە هاتووە، بەمەش ناو نراوە، چونکە شایەتی دەدات کە بۆ فەرمودەی تاکڕەو (الحديث الفرد) بنەما (أصل)یك هەیەو بەهێزی دەکات، هەر وەك شاهید گوتەی داواکار (المُدَّعِيّ) بەهێز دەکاتو یارمەتی دەدات.

٢.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە ڕاوییەکانی بەشداری دەکەن لە ـ ڕیوایەتی فەرمودەیەکی تاکڕەودا لە ڕووی لەفزو ماناوە یان، تەنها لەڕووی ماناوە- ئەمەو لەگەڵ بوونی ڕاجیایی لە صەحابییەکاندا.

٢.(الأعتبار) هاوشێوەی (التابع) و (الشاهد)نییە:

لەوانەیە هەندێ جار کە سێك وا گومان ببات کە (ألأعتبار) هاوشێوەو هاوپێچی (التابع)و (الشاهد) بێت، بەڵام بەم شێوازە نییە، و بەڵکو (الأعتبار) بریتیە لە چۆنیەتی و شێوازی گەیشتن بەو دوانەی تر، واتە: بریتیە لە ڕێبازی لێکۆڵینەوەو بەدوادا گەڕانی (تابع) و (شاهد).

٣.زاراوەیەکی تر بۆ (تابع) و (شاهد):

ئەوەی کە باس کرا لەپێناسەی (تابع)و (شاهد) ئەوەیە کە زۆرینەو دیارترین (ألأكثر و المشهور)ی زانایانی لەسەرە، بەڵام لێرەدا پێناسەی تریشیان هەیە، کە ئەمانەن:

أ.التابع:بریتی یە لەوەی کە بەشداری کردن (المشاركة) لە گێڕەرەوەکانی فەرمودەی تاکڕەو (الفرد)دا لەڕووی لەفزەوە ڕوبدات، ئیتر چونیە کە لە صەحابی دا یەکبن یان جیاوازبن.

ب.الشاهد:بریتی یەلەوەی کەبەشداری کردن لە گێڕەرەوەکانی فەرمودەی تاکدا بەمانا ڕووبدات، ئیتر چونیەکە لە صەحابی دا یەکبن یان جیاوازبن، ئابەم جۆرە ناوی هەریەکەیان بەسەر ئەوی تریاندا بەکاردەهێنرێ، بۆیە ناوی (تابع) لە جیاتی ناوی (شاهد) بەکاردێت و ناوی (شاهد)یش لەجیاتی (تابع) بەکاردێت، کارەکەش ئاسانە، هەروەك (حافظ إبن حجر) دەفەرموێت:چونکە ئامانج لە هەردوکیاندا یەك شتە، کە بریتی یەلە بەهێزکردنی فەرمودە، ئەویش لە ڕێی دەست بەسەردا گرتن و زاڵبوون بەسەر گێڕانەوەکانی تری فەرمودەکەدا[1].

٤.المتابعة:

أ.پێناسەکەی:

١.لەڕووی زمانەوە:چاوگی (تابع)ەیە، بەمانای(وافَقَ)کەواتە: (المتابعة) واتە: (الموافقة)، هاوڕێکی.

٢.لەڕووی زاراوەوە:بریتی یە لەوەی کە گێڕەرەوەیەك بەشداری بکات، لە گێڕانەوەیەکی تری فەرمودەیەکدا.

ب.جۆرەکانی: (المتابعة) دوو جۆرن:

١.موتابەعەی تەواو: (المتابعة تامة): بریتی یە لەوەی کە بەشداری کردنەکەی گێڕەرەوەکە هەر لەسەرەتای سەنەدەکەوە ڕووبدات.

٢.موتابەعەی کورتکراو (متابعة قاصرة): بریتییە لەوەی کە بەشداری کردنی گێڕەرەوەکە لەنێوەندی سەنەدەکەدا ڕووبدات.

---

(١) في شرح النخبة ص٣٨.

٥.نمونه:

تەنها نمونەیەك باس دەكەم كە (حافظ إبن حجر)[١] كردویەتیە نمونە، كە (متابعة تامة)و (متابعة قاصرة)و (شاهد)ی تیادایە، ئەویش ئەمەیە.

ئەوەی كە (إمام شافعی) لە كتێبی (الأم) دا لە (مالك)ەوە، ئەویش لە (عبدالله بن دینار)، ئەویش لە (إبن عمر)ەوە، ڕیوایەتی دەكات كە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی: (الشهر تسع و عشرون، فلا تصوموا حتى تروا الهلال، و لاتفطروا حتى تروه، فإن غُم عليكم فاكملوا العِدَة ثلاثين – واتە: مانگ بیست و نۆیە، بەڕۆژوو مەبن تا مانگ نەبینن، ڕۆژوو مەشكێنن و جەژن مەكەن، تا مانگ نەبیننەوە، ئەگەر هەور بوو سی ڕۆژ تەواو بكەن، ئەم فەرمودەیەو بەم لەفزە، كەسانێ وا گومانیان بردووە، كە (إمام شافعی) تەنها خۆی لە (مالك)ەوە هێناویەتی، وە لە (غرائب)ی ئیمام شافیعیان حیساب كردووە، چونكە هاوەڵانی (مالك) لێوەی ڕیوایەتیان كردووە، بەو سەنەدەو بە لەفزی (فإن غُم عليكم فأقدرو، لە) بەڵام پاش تێڕامانی (ألإعتبار) بۆمان دەركەوت كە (إمام شافعی) لێرەدا (متابعة تامة) وە (متابعة قاصرة)و (شاهد)ی هەیە.

أ.بۆ موتابەعەی تەواو: ئەوەیە كە (بخاری) لە (عبدالله بن مسلمة القعنبی) لە (مالك)ەوە بەهەمان سەنەد ڕیوایەتی كردووە، وە (فإن غُم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين)ی تیادایە.

ب.بەڵام بۆ موتابەعەی كورت هەڵهێنراو: وەك ئەوەی كە (إبن خزيمة) لە ڕێی (عاصم بن محمد) لە باوكیەوە (محمد بن زيد) وە ئەویش لە باپیریەوە (عبدالله إبن عمر) دەی گێڕێتەوە بە لەفزی (فكملوا ثلاثين)ە.

جـ.بەڵام بۆ (شاهد)یش: وەك ئەوەی كە (نسائی) لە ڕیوایەتەكەی (محمد بن حنين) لە (إبن عباس)ەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەكات، كە فەرموویەتی، ئەمەیشی تیادایە: (فإن غُم عليكم فأكملوا العِدَّة ثلاثين).

---

(١) في شرح النخبة، ص٣٧.

بەندی دووەم

باسی سیفەتی ئەو کەسەی کە گێڕانەوەی لێ وەردەگیرێت، وە باسی ئەوەی کە پەیوەستە بەم بابەتەوە لە (الجرح و التعديل)

* باسی یەکەم: **دەربارەی گێڕەرەوە، ومەرجەکانی شت لێ وەرگرتنی.**

* باسی دووەم: **بیرۆکەیەکی گشتی دەربارەی کتێبەکانی (الجرح و التعديل).**

* باسی سێهەم: **پلەکانی (الجرح و التعديل).**

باسی یەکەم

دەربارەی ڕاوی و مەرجەکانی شت لێوەرگرتنی

١ پێشەکیەکی ڕێخۆشکەر:

لەبەر ئەوەی کە فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتووە پێمان لە ڕێگای گێڕەرەوەکانەوە، بۆیە ئەوانەجێگای، تێڕامانی یەکەمن لە ناسینی صەحیحیو لاوازی فەرموودەدا، بۆیەو لەبەر ئەمە زانایانی فەرمودە بایەخیان بە گێڕەرەوان (الرواة) داوە، بۆ وەرگرتنی ڕیوایەتەکانیان مەرج گەلێکی وردو پتەویان داناوە، کە بەڵگەیە لەسەر دووربینیو بیر تیژییانو بەڵگەیشە لەسەر فراوانی ڕێبازەکەیان.

ئەو مەرجانەی کە بەمەرجیان داناوە بۆ گێڕەرەوەو مەرجەکانی تریش کە بەمەرجیان گرتوون بۆ وەرگرتنی فەرموودەکان،(الحديث و ألأخبار) هیچ گەلێك پێی نەگەیشتووە لە گەلان تەنانەت لەم سەردەمەشدا کە خەڵکی بە پەیڕەو گەرایی (المنهجية)و وردەکاری (الدقة) وە صفی دەکەن، ئەمانە ئەو مەرجانەیان بە مەرج نەگرتووە، لە گێڕانەوەی هەواڵەکاندا، کە زانایانی زاراوە ناس (علماء المصطح) بەمەرجیان گرتووە، بۆ گێڕەرەوە، تەنانەت بە کەمتریش لەو مەرجانە، بۆیە زۆرینەی ئەو هەواڵانەی کە ئاژانسە ڕەسمیەکانی هەواڵیش دەی گوێزنەوە، متمانەیان پێ ناکرێت، ڕاستیان لێ چاوەڕێ ناکرێت، ئەمەش بە هۆی ئەوە وەیە گێڕەرەوەکانی نادیارنو نەناسراون، (وما أفة ألأخبار ألاّ رواتها) گێڕەرەوەکان تەنها بەڵای هەواڵەکانن، زۆرینەی ئەو شتانەیش کە نادروستی ئەو هەواڵانە دەردەخات پاش کەمێکی تر دێت.

٢.مەرجەکانی وەرگرتنی گێڕەرەوە (قبول الراوي):

جەماوەری زانایان لە پێشەوایانی فەرمودە، وشەرع کۆکن لەسەر ئەوەی کە لە

گێڕەرەوەدا دوومەرجی سەرەکی بە مەرج گیراوە، کە ئەمانەن:

أ.(ڕاستاڵـی:العدالة):کەمەبەستیان پێی ئەوەیەکەئەبێت گێڕەرەوە مـسوڵمان بێـت، بـاڵغو عاقڵ بێت ساغ بێت لە هۆکارەکانی (فاسق)بوون، ساغیش بێـت لـەو شـتاتەی کـە لـە کەسایەتی (المروءة)ی مرۆڤ کەم دەکەنەوە.

ب.هێزی لەبەر کردنی باش (الضبط):کە مەبەستیان پێـی ئەوەیـە کـە دەبێـت گێـڕەرەوە پێچەوانە نەبێتەوە لـەگەڵ متمانـە پێکراوەکـان (ثقـات)دا، وە هێـزی لـەبـەرکردنی خـراپ نەبێت، وە هەڵـەیی‌و بـێئاگایی‌و خەیاڵـی (الغلط و الغفلة و الوهم)ی زۆر نەبێت.

٣.ڕاستاڵی (عدالة) بەچی جێگیر دەبێت؟

عەدالـەت بەیەکـێ لـەم دوو شتانە جێگیر دەبێت:

أ.یان بەدەقی قسـەی ڕاستاڵ کـارانی تـر (مُعـدّلین) لـەسـەری، واتـە: بـەوەی کـە زانایـانی (تعدیل) بەگشتی، یان یەکێکیان بەدەق قسەیەکی لەسەر بکات.

ب. یان بەهۆی بڵاوبونەوەو ناو دەرکردنەوە (الأستفاضـة و الـشهرة)، جـا هەرکەسـێك عەدالـەتەکەی بڵاوبویەوە، لـەلای زانایان، وە ستایش کردنی زۆر بوو و بڵاو بویەوە، ئەوە بەسە، دوای ئەمە پێویستی بە کەسێك نییە تەعدیلی بکات و دەقی قسەی لـەسەر هەبێت، ئەمـەش وەك پێـشەوایانی ناسـراوو دیـار وەك چـوار پێـشەواکەو دوو سـوفیانەکەو و (ألأوزاعي)و ئەوانی تر.

٤.مەزهەبی (إبن عبد البرّ) لە جێگیربوونی عەدالەتدا:

رای (إبن عبد البر) وایە، کە هەموو خاوەن زانستێ –زانستی شەرعی– کە وادیار بوو، کە جێی بایەخە، وئەوە لەوانەیە کە عەدالـەتی پێـوە یـە، تـا (جـرح)کردنـی دەردەکـەوێت‌و فەرمودەی (یَحمل هذا العلم من کلّ خَلَفٍ عُدُولُـهُ، ینفـون عنـه تحریـف الغـالین و أنتحـال

المبطلين، و تأويل الجاهلين)[1]، واتە: ئەو زانستە لەلایەن هەموو خاوەن زانستێکی ڕاستاڵەوە وەردەگیرێ، کە لەلادان و خوارو خێچ کردن (تحریف)ی ڕۆچوان و داتاشینی بەتاڵ کاران و لەمانا لادان (تأویل)ی نەزانان دەی پارێزن، وە ئەم گوتەیەی زانایان پێی ڕازی نین، چونکە فەرمودەکە ساغ نیە، وە ئەگەر گریمان صەحیحیش بێت، ئەوە ماناکەی (لیحمل هذا العلم من کلّ خَلَفٍ عدوله) بە بەڵگەی ئەوەی کە کەسانێك هەن خاوەن زانستن و عادلیش نین.

٥.چۆن هێزی لەبەر کردنی گێڕەرەوە (ضبط الرّاوي) دەزانرێت؟

زەبتی گێڕەرەوە بەهۆی هاوڕێکی بوونی گوتەی متمانە پێکراوانی وردەکار لەو گێڕانەوەیەدا دەزانرێت، ئەگەر ئەو کەسە متمانە پێکراوانە لەو ڕیوایەتەدا بەزۆری هاوڕێکی بوون، ئەوە (ضابط)ە، وە پێچەوانە گەری کەم هیچ نییە، ئەگەر زۆر پێچەوانەگەری کردنی هەبوو، ئەوە (ضبط)ەکەی لەدەست دەدات، و ناکرێتە بەڵگە.

٦.ئایا (جرح و تعدیل) بەبێ ڕونکردنەوە وەردەگیرێ؟

أ.دەربارەی (تعدیل) لەگەڵ باس نەکردنی هۆکارەکانیشدا وەردەگیرێ، ئەمە لەسەر قسەی ساغ و دیار (الصحیح المشهور)، چونکە هۆکارەکانی زۆرن، و دیاری کردنیان سەختە، چونکە کەسی (مُعَدَّل) تەعدیل کار پێویستە کە بڵێت: بۆ نمونە:(لم یفعل کذا...)، (لم یرتکب کذا...) یاخود بڵێت، (هو یفعل کذا....)، (ویفعل کذا و هکذا).

ب.بەڵام (جَرْحْ) بە ڕوونکراوەیی (مُفَسر) نەبێت وەرناگیرێت، چونکە باسکردنیان سەخت نیە، وە هەروەها چونکە خەڵکی جیاوازیان هەیە، لە هۆکارەکانی (جرح)دا، جاری وا هەیە کە یەکێکیان کەسێك (جرح) دەکات،کەچی ئەو کەسە ئەهلی (جرح) نییە، (إبن

(١) (إبن عدی) لە (الکامل)وشوێنی تریشدا ڕیوایەتی کردووە، وە (العراقی) دەڵێت:چەند ڕێگایەکی تری کە هەموویان لاوازن، هیچ کامیان جێگیر نەبوون، وە هەندێ لە زانایان بە (حسن)یان داناوە، لەبەر زۆری ڕێگاکانی، بۆ درێژی ئەمە بڕوانە: التدریب ج١/ ص٣٠٢ – ٣٠٣.

الصلاح) دەڵێت: ئەمە دیارو دان پێدانراوە لە (فقه) و (اصول)دا، وە (خطیب)و (حافظ) باسیان کردووە، کە ئەمە مەزهەبی پێشەوایانی (حافظ)ەو ڕەخنەگران (نقاد)ی فەرمودەیە، وەك (بخاری)و (مسلم)و...هتد، و لەبەر ئەمەش (بخاری)، (جرح)کردنی کەسانێکی لەلایە، لەغەیری خۆیو لەپێش خۆیداو کردونەتیەبەڵگە، وەك (عکرمة)و (عمرو بن مرزوق)، وە (مسلم)یش (سوید بن سعید)و کۆمەڵێکی تر کە تانە لێ دانیان شتێکی دیارە، کردویەتیە بەڵگە، وە (أبو داود)یش هەر ئەمەی کردووە، ئەمەش بەڵگەیە کە ئەم زانایانە لەسەر ئەوە کۆکن،کە (جرح) بە ڕونکراوەیی هۆکارەکانیەوە نەبێت وە رناگیرێت[1].

٧.ئایا (جرح و تعدیل) بەیەك کەس جێگیر دەبێت؟

أ.گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە کە (جرح و تعدیل) بەیەك کەس جێگیر دەبێت.

ب.وە گوتراویشە کە پێویستە و دەبێت دوو کەس بن.

٨.کۆبونەوەی (جرح و تعدیل) لە تەنها یەك گێڕەرەوەدا:

ئەگەر لە تەنها ڕاویەکدا (جرح و تعدیل) کۆبونەوە:

أ.گوتەی پشت پێ بەستراولەسەر ئەوەیە کە (جرح) پێش دەخرێت، ئەگەر ڕونکراوە (مُفَسر) بوو.

ب.وە گوتراویشە ئەگەر ژمارەی (مُعدلِین) زیاتر بوو بەسەر (جارحین) دا، ئەوە (تعدیل) پێش دەخرێت، بەڵام ئەم گوتەیە لاوازەو پشتی پێ نابەسرێت.

٩.حوکمی ڕیوایەت کردنی (عَدل) لەلایەن کەسێکەوە:

أ.گێڕانەوەی (عدل) بوون، لە کەسێکەوە، بە (تعدیل) دانانرێت، لەلای زۆرینەی زانایان، کە ئەم گوتەیەش صەحیحە، هەندێکیش بە (تعدیل)ی دادەنێن.

---

(١) علوم الحدیث، ص٩٦ بە کەمێك کورت کردنەوەوە.

ب. كاركردنی زانایەك و فەتوادانی بە گوێرەی دەقی فەرمودەیەك: ئەوە حوكمدان نییە لەسەر صەحیحی فەرمودەكە، وە پێچەوانە كردنیشی لەگەڵی نابێتە بەڵگە لەسەر ئەوەی كە ئیتر لە صەحیحێتی كەم بكاتەوەو لە پلەو پایەی ڕاوییەكانی بدات، گوتراویشە كە ئەوە حوكمدانە بە صەحیح بوونی فەرمودەكەو ئەم گوتەیەش (آمدي)و هی تریش لە زانایانی ئوصول بە صەحیحیان داناوە، وە لەم مەسەلەیەدا قسەو باس و خواسێكی درێژ هەیە.

١٠.حوكمی ڕیوایەتی كەسێك كە لە خراپە پاشگەز بووبێتەوە (التائب من الفسق):

أ.ڕیوایەتی كەسێك كە لە تاوان پاشگەز بووبێتەوە وەردەگیرێت.

ب.وە ڕیوایەتی كەسێك كە لە درۆكردن بەدەم پێغەمبەرەوە (ﷺ) پاشگەز بووبێتەوە وەرناگیرێت.

١١.حوكمی ڕیوایەتی كەسێك كە لەسەر گێڕانەوەی فەرمودە پاداشت (پارە) وەردەگرێت؟

أ.لای هەندێ وەرناگیرێ، وەك (أحمد، إسحاق، أبو حاتم).

ب.لای هەندێكی تر وەر دەگیرێت، وەك (أبو نُعيم الفضل بن دُكَين).

جـ. (أبو إسحاق الشيرازی) فەتوای داوە، بۆ كەسێك كە بە هۆی گێڕانەوەی فەرمودەوە، كاتی نەبێت نان بۆ خێزانی پەیدا بكات، بەوەی كە دروستە پاداشت لەسەر گێڕانەوەكان وەربگرێت.

١٢.حوكمی ڕیوایەتی كەسێك بە ئاسانكاری یان بە قەبوڵكردنی بەسەرداخوێندنەوە (قبول التلقين)و زۆر هەڵەیی (كثرة السهو) ناسرا بێت؟

أ.ڕیوایەتی كەسێك كە بە ئاسانكاری (تساهل) ناسراو بێت، لە گوێگرتن لە فەرمودەدا، یان لە كاتێكا كە فەرمودە بە گوێی خەڵكیدا دەدات، وەك كەسێك كە گوێ بەخەو

نادات لە کاتی گوێ گرتندا یان فەرمودە دەگێڕێتەوە لە ئەصڵێکەوە، کە بەرابەری (مُقابلة)ی پێ نەکراوە، کە ئایا تەواوە یان نا....

ب. ڕیوایەتی کەسێکیش کە بەوە ناسراوە کە ڕازی یە، بە بەسەردا خوێندنەوەی فەرمودە، بەوەی کە شتێکی بەسەردا بخوێنرێتەوە، جا بیگێڕێتەوە، بەبێ ئەوەی کە بزانرێت ئایا فەرمودەیە یان نا...

جـ. ڕیوایەتی کەسێك کە لە ڕیوایەت کردندا زۆر هەڵە بکات، وەرناگیرێت.

١٣.حوکمی ڕیوایەتی کەسێك کە فەرمودەی گێڕاوەتەوە، ولە بیری چۆتەوە؟

أ.پێناسەی:(من حدّث و نسي) کەسێك فەرموودەی گێڕاوەتەوەو لە بیری چۆتەوە:ئەوەیە کە مامۆستاکەی ئەو ڕیوایەتەی لەیاد نەمابێت کە قوتابییەکەی لێوەی گێڕاوەتەوە.

ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی ئەم جۆرە:

١.بەر پەرچ دانەوەی:ئەگەر بەبێگومانی (جازماً)نەفی کرد، بەوەی کە بڵێت: (مارویتە) یان (هو یکذب عليَّ) و ....هتد، (من ڕیوایەتیم نەکردووە) یان (ئەوە درۆم بەدەمەوە دەکات).

٢.وەرگرتنی: ئەمە ئەگەر دوو دڵ بوو لە نەفی کردنیدا، وەك ئەوەی بڵێت: (لا أعرفه) یان (لا اذکره) و....هتد، (نایزانم) یان (نایەتەوە یادم)....هتد.

جـ.ئایا بەرپەرچ دانەوەی ئەو فەرمودەیە دەبێتە کەم کردنەوەی پلەو پایەی یەکێکیان؟

بەرپەرچ دانەوەی ئەو فەرمودەیە، نابێتە کەم کردنەوەی پلەو پایەی هیچ کامیان، چونکە هیچ کامێکیان شایستە تر نییە بەتانە لێدان (الطعن) لەوی تریان.

د.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (أبو داود) و (الترمذي) و (إبن ماجة) لە ڕیوایەتەکەی (ربیعة بن أبي عبدالرحمن)و ئەویش لە (سُهیل بن أبی صالح) ئەویش لە باوکیەوەو ئەویش لە (أبو هریرة)ەوە، ڕیوایەتی کردووە، کە پێغەمبەر (ﷺ) : (قضى بالیمین مع الشاهد – واتە: بە بوونی سوێند خواردنێك و شاهیدێك قەزاوەتی کردووەو حوکمی داوە.

(عبدالعزيز بن محمد الدَّراوَرْدي) دەفەرموێت: (ربيعة بن أبي عبدالرحمن) لە (سهيل)ەوە ئەمەی بۆ گێڕاومەتەوە، جا بە (سُهيل) گەیشتم پرسیارم لێ کرد لەسەری بەڵام نەیزانی، وتم: (ربيعة) لە تۆوە ئەمەی بۆ گێڕاومەتەوە جا دوای ئەمە وای لێهات (سهيل) دەی گوت: (عبدالعزيز) بۆی گێڕاومەتەوە لە (ربيعة)ەوە ئەویش لە خۆمەوە، کەوا من بۆم گێڕاوەتەوە لە (أبو هريرة)ـەوەﷺبەمەرفوعی کە (حدثني عبدالعزيز عن ربيعة عنيّ أنيّ حدثته عن أبي هريرةﷺمرفوعاً بكذا....).

هـ.بەناوبانگ ترین دانراو لەم بارەیەوە:

کتێبی (أخبار مَنْ حَدَّثَ وَنَسِيَ)یە، کە دانراوی (الخطيب)ە.

باسی دووەم

بیرۆکەیەکی گشتی دەربارەی کتێبەکانی (الجرح و التعديل)

لەبەر ئەوەی کە حوکم دان بەسەر فەرموودەدا، بەوەی کە صەحیح بێت یان لاواز بێت، لەسەر کۆمەڵە شتێك وەستاوە، لەوانە: ڕاستاڵی گێڕەرەوەکان (عدالة الرواة)و هێزی لەبەرکردنیان (ضَبْط الرواة)و یان تانەدان لە ڕاستاڵیو هێزی لەبەر کردنیان (الطعن في عدالتهم و ضبطهم) لەبەر ئەمە زانایان هەستاون بە دانانی کتێب گەلێك، کە تیایاندا مەسەلەی عەدالەت و هێزی لەبەرکردنی گێڕەرەوەکانیان ڕونکردوەتەوە، کە لەو پێشەوا متمانە پێکراوانەوە گواستویانەتەوە، کە کاری (تعديل)یان، کردووە ئەمەیشە کە بە (تعديل) ناسراوە، هەروەك لەو کتێبانەشدا باسی ئەو تانانەی کە ڕوبەڕووی عەدالەتی هەندێ گێڕەرەوە، و هێزی لەبەر کردنیان کراوەتەوە، ڕونکراوەتەوەو ئەمیش هەر لە پێشەوایانی نارەگەز پەرست (غير المتعصبين)ەوە، وەرگیراوە، ئەمەیش بە (الجرح)

ناوزەدکراوە، هەرلێرەیشەوە ناوی (کتب الجرح و التعدیل) بەسەر ئەو کتێبانەدا بڕدراوە.
ئەم کتێبانەش زۆرو هەمە جۆرن، هەیانە تایبەتە بۆ ڕوونکردنەوەی حاڵی گێڕەرەوە، متمانەپێکراوەکان،وەهەیانە تایبەتەو یەکلاییە بۆ ڕوونکردنەوەی باسی کەسە لاوازو بریندارکراوەکان (الضعفاء و المجروحین)، هەندێ کتێبیش بۆ ڕوونکردنەوەی حاڵی گێڕەرەوە متمانەپێکراوو و لاوازەکانیش تەرخان کراوە، لە لایەکی تریشەوە هەندێ کتێب گشتین بۆ باس کردنی سەرجەم گێڕەرەوەکان بەبێ ڕەچاوکردنی پیاوان (رجال)ی تەنها کتێبێك یان چەند کتێبێکی تایبەت لە کتێبەکانی فەرمودە، هەندێکیان تایبەتن بە ڕوونکردنەوەی ژیاننامەی گێڕەرەوەی کتێبێکی تایبەت یان چەند کتێبێکی دیاریکراو لە کتێبەکانی فەرمودە بۆیە کاری زانایانی (الجرح و التعدیل) لەدانانی ئەم کتێبانەدابەکارێکی جوانو گرنگ و بەهێز دادەنرێت، بەوەی کە هەستاون بە نوسینی ژیاننامەیەکی زۆر وردەکارانە بۆهەموویان.
گێڕەرەوانی فەرمودەوڕونکردنەوەی ئەو(جرح وتعدیل)ەی ئاڕاستەیان کراوە، و پاشان باسی ئەوانەی کە ئەمان شتیان لێ وەرگرتوونو باسی ئەوانەی کە شتیان لەمان وەرگرتووەو ئایا بەرەو کوێ ڕێ یان کردووە (الرحلة)، وە کەی بە هەندێ لەو مامۆستایانە گەیشتوونو هی تریش دەربارەی سنوردارکردنی ئەو کاتەی کە ئەوانە تیایدا ژیاون، بە شێوازێك کە لە دێرزەماندا نەکراوەو بەڵکو گەلانی سیڤیلی ئەم سەردەمەش پێی نەگەیشتوون، نەگەیشتوون بەوەی کە ئەو هەموو زانایانەی فەرمودە ئەو کتێب گەلەو ئینسکلۆپیدیا باڵا یانەیان لە ژیاننامەی پیاوانی فەرمودە (رجال)و دەربارەی گێڕەرەوەکانی فەرموودەوە، داناوە، وە بە درێژایی زەمان پێناسەی تەواوی گێڕەرەوەکانی فەرمودەیان لەبەر کردووەو پاراستوویانەو گواستوویانەتەوە، (فجزا هم الله عنّاخیراً)، ناوی هەندێ لەو کتێبانەت بۆ باس دەکەم:
١.(التأریخ الکبیر)ی (البخاری)، کە گشتییەو سەرجەم گێڕەرەوەی متمانە پێکراو، و لاوازی لە خۆگرتووە.

٢.(الجرح و التعديل)ی (إبن أبی حاتم) ئەمیش هەر گشتییە بۆ سەرجەم گێڕەرەوەکانی متمانە پێکراوو لاوازو لەوەی پێشەوە دەچێت.

٣.(الثقات)ی (إبن حِبّان) کە تایبەتە بە باسی متمانە پێکراوان.

٤.(الكامل في الضعفاء)ی (إبن عدی) کە تایبەتە بە ژیاننامەی کەسە لاوازەکان (الضعفاء) هەروەك بەناوەکەی دا دیارە.

٥.(الكمال في اسماء الرجال)ی (عبدالغني المقدسي) کە کتێبێکی گشتییە، بەس ئەوەندە هەیە تەنها ناوی پیاوەکانی شەش کتێبەکە (بخاري، مسلم، نسائي، أبو داود، إبن ماجة، ترمذي) باس دەکات.

٦.(ميزان ألأعتدال)ی (إمام الذهبي)، کە کتێبێکی تایبەتە بەباسی لاوازەکانو پشت گوێ خراوان (الضعفاء و المتروكين)، واتە: هەموو ئەوانەی کە (جرح) کراون، هەرچەندە (جرح) کردنەکەیشی وەرنەگیرابێت.

٧.(تهذيب التهذيب) ی (إبن حجر) کە بە پوختەو کورتەی کتێبی (الكمال في اسماء الرجال) دادەنرێت.

باسی سێیەم
پلەکانی (الجرح و التعديل)

(إبن ابی حاتم) لە پێشەکی کتێبی (الجرح و التعديل)دا هەموو یەکێك لە پلەکانی (الجرح و التعديل)ی دابەش کردووە بۆ چوار پلە، وە حوکمی هەموو پلەیەکیانی ڕونکردوتەوە، و پاشان زانایان لەسەر هەموو یەکێك لە پلەکانی (جرح و تعديل) دوو پلەی تریان زیادکردووە، بۆیە هەموو پلەیەك لە پلەکانی (جرح و تعديل) بوویە شەش پلە، جا باسی ئەو شەش پلەیەت لە گەڵ دەربڕینەکاندا (ألفاظ) بۆدەکەم:

١.پلەو لەفزەکانی (تعديل):

أ.ئەوەی کە بەڵگەیە لەسەر ڕۆچوون لە بڕوا پێکردندا، یاخود لەسەر وەزنی(أَفْعَلَ)ەیە، کە ئەمەیان بالاترینیانە، وەك، (فلان إليه المنتهى في التثبت) یان (فلان أثبت الناس).

ب.پاشان ئەوەی کە جەختی لەسەر دەکاتەوە بە صیغەتێك یان دوو صیغەت لە صیفاتەکانی متمانە پێکردن (التوثيق)، وەك (ثقة) یاخود (ثقة ثبت).

جـ.پاشان ئەوەیە کە تەعبیری لێ بکرێت، بە صیغەتێکی ئەوکە بەڵگە بێت لەسەر متمانە پێکردن بەبێ جەخت (تأكيد) لەسەر کردنەوەی، وەك (ثقة) یان (حجة).

د.پاشان ئەوەی کە بەڵگەیە لەسەر (تعديل) بەبێ هەست کردن بە مەسەلەی (ضبط)، وەك (صَدوق) یان (مَحَلهُ الصّدق) یان (لا بأس به عند غير إبن معين)، چونکە (لا بأس بە) ئەگەر (إبن معين) بە ڕاوییەکی گوت، ئەوە (ثقة)یە لەلای ئەو، دەنا وای پێ نەدەگوت.

هـ.پاشان ئەوەیە کە بەڵگەی لێ نا فامرێتەوە، لەسەر متمانەدار بونی یان (جرح) بوونی، وەك (فلان شيخ) یان (روى عنه الناس).

و.پاشان ئەوەی کە وای لێ هەست دەکرێت، کە لە (جرح)ـەوە نزیکە، وەك (فلان صالح الحديث) یان (يُكتب حديثه).

٢.حوكمی ئەم چەند پلەیە:

أ.سێ پلەكەی یەكەم، ئەوە خاوەنەكانیان دەكرێنە بەڵگە هەرچەندە هەندێكیان لە هەندێكی تریان بەهێز ترن.

ب.بەڵام پلەی چوارەمو پێنجەم، ئەوا خاوەنەكانیان ناكرێنە بەڵگە (حُجة) بەڵام فەرمودەكانیان دەنوسرێتەوەو تاقی دەكرێتەوە[1]، هەرچەندە كۆمەڵی پلەی پێنجەم نزمترن لە پلەی چوارەم.

جـ.بەڵام خەڵكانی پلەی شەشەم، ناكرێنە بەڵگە (فلا يحتج بأهلها)، بەڵام فەرمودەكانیان دەنوسرێتەوە، تەنها بۆ بەدوادا گەڕان، نەك بۆ تاقیكردنەوە، چونكە كارەكانیان بێ (ضبط)ی پێوە دیارە.

٣.پلەو لەفزەكانی (الجرح):

أ.ئەوەی كە بەڵگە بێت لەسەر ئاسانكاری (التليين):كە ئەمەش ئاسانترینیانە لە جەرح كردندا، وەك: (فلان لين الحديث) یاخود (فيه مقال).

ب.پاشان ئەوەیە كە بەڕاستەوخۆ نەكرانە بەڵگەی یان هاو شێوەی ئەمەی...بۆ بەكاردێت، وەك (فلان لا يُحتج به) یان (ضعيف) یان (لَهُ مَناكير)، واتە: كردەوەی ناپەسەندی هەیە.

ج.پاشان ئەوەی كە بەڕاستەوخۆ، باس لەوە كراوە كە نابێت فەرمودەی لێ بنوسرێتەوە،

---

(١) واتە: (ضبط) یان تاقی بكرێتەوە بەوەی كە فەرمودەكانیان لەگەڵ فەرمودەی كەسانی بیرو هۆش بەهێز بەراورد دەكرێت، ئەگەر هاوڕێكیان بوو، ئەوە فەرمودەكانیان دەكرێنە بەڵگە، دەنا ناكرێن، لێرەوە دەردەكەوێت، ئەوەی كە دەربارەی بگوترێ (صدوق) ئەوە لەوگێڕەرەوانەیەكە فەرمودەكەی ناكرێتە بەڵگە، ئەمە پێش تاقی كردنەوەیشی، جا ئەوەی كە پێی وایە كە دەربارەی هەركەسێك گوترا (صدوق) ئیتر ئەوە فەرمودەكەی (حسن)ە و چاكە، چونكە (حسن) دەكرێتە بەڵگەو حوججە، ئەوە كە وتوەتە هەڵەوە، ئەمە ئەوەیە كە زاراوەی پێشەوایانی (جرح و تعديل)ی لەسەرە، بەڵام (حافظ إبن حجر) زاراوەیەكی تایبەتی هەیە لە كتێبی (تقريب التهذيب)دا، بۆ وشەی (صدوق) والله أعلم.

یان وێنەی ئەمە، وەك (فلان لایُكتب حدیثه) فەرمودەی نانوسرێتەوە، یاخود ڕیوایەت کردن لێوەی دروست نی یە، یان لاوازە بەتەواوی (ضعیف جداً) یاخود (واهٍ بِمَرَّةٍ).

د.پاشان ئەوەی کە تۆمەتبارکردن بە درۆو شتی تریشی هەبێت، وەك (فلان متهم بالكذب) فلان کەس تۆمەتبارە بە درۆ، یاخود (فلان متهم بالوضع) فلانە کەس تۆمەتبارە بەهەڵبەستنی فەرموودە.

یاخود (یسرق الحدیث) فەرمودە ئەدزێ، یاخود (ساقط) پچڕێنەرە، یان (متروك) تەرك کراوە، یاخود (لیس بثقة) متمانەپێکراو نی یە.

هـ.پاشان شتێکی دەربارە بوترێ، کە (بەدرۆکردنو هاو وێنەی ئەمە) وەصفی بکات، وەك (کذاب)و (دجال)و (وضاع) یاخود (یکذب) یان (یضع).

و.یان پاشی ئەمە وەك ئەوەی کە بەڵگە یە لەسەر زۆر درۆزنی (المبالغة في الكذب) کە ئەمە خراپترینیانە، وەك (فلان أكذب الناس) یان (إلیه المنتهی في الكذب – ئەو پەڕی درۆی لێ گرتووە) یان (وهو ركن الكذب) پایەی درۆیە.

٤.حوکمی ئەو پلە بەندیە:

أ.ئەهلی دووپلەکەی یەکەم، فەرمودەکانیان ناکرێتە بەڵگە بێگومان، بەڵام فەرمودەکانیان دەنوسرێتەوە، تەنها بۆ (إعتبار – بەدواداگەڕان) هەرچەندە ئەهلی پلەی دووەم کەمترن لە پلەی یەکەم.

ب.بەڵام ئەهلی چوار پلەکەی کۆتایی فەرمودەکانیان ناکرێنە بەڵگەو نانوسرێنەوەو ئیعتیباریان پێ ناکرێ.

بەندی سێیەم

دەربارەی گێڕانەوەو ئادابەکانی و چۆنیەتی لەبەر کردنی
(الرواية و آدابها و كيفية ضبطها)

بەشی یەکەم: چۆنیەتی لەبەرکردنی ڕیوایەت و ڕێیازەکانی وەرگرتنی.

بەشی دووەم: ئادابەکانی ڕیوایەت.

بەشی یەکەم

چۆنیەتی لەبەرکردنی ڕیوایەت و ڕێیازەکانی وەرگرتنی

باسی یەکەم: چۆنیەتی بیستنی فەرمودەو وەرگرتنیو شێوازی لەبەر کردنی.

باسی دووەم: ڕێیازەکانی وەرگرتن و شێوازەکانی دانەوە، (الأداء).

باسی سێیەم: نوسینەوەی فەرمودەو لەبەر کردنیو کتێب دانان تیایدا.

باسی چوارەم: شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە (صفة رواية الحديث).

باسی یەکەم

چۆنیەتی بیستنی فەرمودەو وەرگرتنی و شێوازی لەبەرکردنی

١.ڕێخۆشکردن:

مەبەست لە چۆنیەتی بیستنی فەرموودە، بریتیەلە ڕونکردنەوەی ئەوەی کە پێویستەو بەمەرج گیراوە بۆ کەسێك کە دەیەوێت گوێ ڕابگرێ لە مامۆستاکان (الشیوخ) تا ڕیوایەتەکانیان ببیستێ، و لێیانەوە وەری بگرێت، تا لە دواییدا بیداتەوە بە کەسانی تر، ئەمەش وەك بەمەرج گرتنی تەمەنێکی دیاریکراو، ئیتربە پێویست (وجوب) بێت، یان بە سوننەت (ألأستحباب).

وە مەبەست لە (تحمل –وەرگرتن) ڕونکردنەوەی ڕێبازەکانی وەرگرتنە لە مامۆستاکانەوە، وە مەبەست لە ڕونکردنەوەی هێزی لەبەرکردن (ضبط)، واتە: چۆن ئەو قوتابیە ئەو فەرمودەیەی کە پێی گەیشتووە، چاك لەبەری دەکات، تا بەو شێوەیەی کە بیستوویەتی بیگێڕێتەوە بۆ کەسانی تر بە شێوازێك کە لێی دڵ دامەزراوو دڵنیا بێت، جا زانایانی زاراوە ناسی بایەخیان داوە بەم جۆرەی زانستی فەرموودە.

چەند یاساو ڕێسایەك (قواعد و ضوابط)و مەرجێکیان بۆ داناوە، بەشێوەیەکی وردەکارانەو جوان، وە جیاوازییان لە نێوان ڕێبازەکانی وەرگرتنی فەرموودەدا کردووە، وکردویانەتە چەند پلەیەکەوە، کە هەندێکیان لە هەندێکی تریان بەهێز ترن، ئەمەش وەك جەخت کردنەوەیان لەسەر بایەخ دان بەفەرمودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وە گواستنەوەی بەچاکی لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، تا مسوڵمان دڵنیا بێت لەو ڕێگایەی کە فەرمودەکەی پێغەمبەری (ﷺ) پێ گەیشتووە، وە لە دڵنیایی تەواودا بێت، کە ئەو ڕێگایە لەو پەڕی سەلامەتیو وردەکاریدایە.

٢.ئایا موسڵمانێتی و باڵغ بوون بۆ وەرگرتنی فەرمودە بە مەرج گیراوە؟

بەمەرج نەگیراوە بۆ (وەرگرتن – تحمل)ی فەرمودە، موسڵمانێتیو باڵغ بوون، ئەمە لەسەر گوتەی صەحیح، بەڵام ئەمە بۆ دانەوە (أداء)[1] بەمەرج گیراوە، هەروەك لەمەرجەکانی ڕاویدا بەسەرماندا ڕابورد– لەسەر ئەمەوە گێڕانەوەی موسڵمان و کەسی باڵغ وەردەگیرێ، ئەوەی کە پێش مسوڵمان بوونی وەری گرتبێ، یاخود پێش باڵغ بوونیشی وەری گرتبێ، بەڵام پێویستە (جیا کردنەوەی چاك لە خراپ – تمییز)ی هەبێت لە چاو کەسی نابالغ دا.

گوتراویشە کە باڵغ بوون بەمەرج گیراوە بۆ وەرگرتنی فەرمودە، بەڵام ئەمە گوتەیەکی هەڵەیە، چونکە مسوڵمانان ڕیوایەتی صەحابی بچکۆلەیشیان وەرگرتووە، وەك (حسن) و (إبن عباس)و بەبێ جیاوازی کردن لەنێوان ئەوەدا کە وەرگرتنەکە پێش کاتی باڵغ بوون بووە، یان دوای ئەو.

٣.سوننەت وایە کەی دەست بکرێ بە گوێ گرتن لە فەرمودە؟

أ.گوتراوە کە سوننەت وایە دەست بکرێت بەگوێ گرتن لە فەرمودە لە (٣٠) سی ساڵیدا، و ئەمەش زانایانی شام لەسەری دەڕۆن.

ب.وە گوتراویشە لە (٢٠) بیست ساڵیدا، ئەمە کوفیەکانی لەسەرە.

جـ.وە گوتراویشە لە (١٠) دە ساڵیدا، کە ئەمەش بەصریەکانی لەسەرە.

د.بەڵام ئەوانەی کە پێکاویانە لەم چەرخەی دواییەدا، ئەوەیە کە هەر لەسەرەتای منداڵیەوە گوێ لە فەرمودە بگرێت، هەر لەو کاتەوە کە هێزی بیستنی باش بوو، چونکە فەرمودە لە کتێبەکاندا نوسراوەتەوەو پارێزراوە.

---

(١) (وەرگرتن – التحمل): ماناکەی وەرگرتنی فەرمودەیە لە مامۆستاوە، و (الأداء) گێڕانەوەی فەرمودەیەو دانەوەیەتی بە قوتابی.

٤.ئایا بۆ صەحیح بوونی بیستنی منداڵ تەمەنێکی دیاریکراو هەیە؟

أ.هەندێ لە زانایان دیاریان کردووە بە پێنج ساڵ کە کاری زانایانی فەرمودە لەسەر ئەمە جێگیر بووە.

ب.وە هەندێکی تریشیان وتویانە: قسەی ڕاست لەسەر ئەوەیە: کە حیساب بۆ (تمییز)ی ئەو کەسە دەکرێت، ئەگەر لە شت تێدەگەیشت و وەڵامی دەدایەوە، ئەوە بە (جیاکار – مُمَیِّز) دادەنرێت و بیستنی صەحیحە، دەنا بە پێچەوانەوە نابێت.

باسی دووەم

ڕێیازەکانی وەرگرتن و شێوازەکانی دانەوە

(طُرُق التَّحمُّل و صِيَغ الأَداء)

ڕێبازەکانی وەرگرتنی فەرمودە هەشت ڕێگان کە بریتین لە:

*بیستن لە خودی دەربڕینی مامۆستاکە (السماع من لفظ الشيخ).

*خوێندنەوە بەسەر مامۆستاکەدا. (القراءة على الشيخ).

*مۆڵەت پێ دان، (الإجازة).

*پێ بەخشین (المناولة).

*نوسینەوە (الكتابة).

*پێ ڕاگەیاندن (الإعلام).

*وەسیەت پێ کردن (الوصية).

*بینینەوە (الوجادة).

وە قسە لەسەر هەموو یەکێکیان بەیەك لەدوای یەکی‌و بەکورتی دەکەم، لەگەڵ ڕونکردنەوەی لەفزەکانی دانەوە، (ألفاظ ألأداء) بۆ هەموو یەکێکیان بە کورتی.

١ .بیستن لە دەربڕینی مامۆستاوە:

أ.شێوازەکەی: ئەوەیە کە مامۆستاکە بخوێنێتەوەو قوتابییەکە گوێی لێ بگرێت، ئیتر چونیەکە، ئایا مامۆستا بە لەبەر بیخوێنێتەوە یان لەبەر کتێب بیخوێنێتەوە؟ وە هەروەها چونیەکیشە کە قوتابیەکە گوێ بگرێت و ئەوەی کە دەیبیستێ بینوسێ، یاخود تەنها گوێ بگرێت و نەنوسێت؟.

ب.پلەکەی: بیستن بالاترین پلەی بەشەکانی ڕێبازی وەرگرتنی فەرمودەیە لەلای جەماوەری زانایان.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء):

١ .پێش ئەوەی کە تایبەت کردنی هەندێك لەفز بۆ هەموو یەکێ لەبەشەکانی ڕێبازی وەرگرتن بلاوبێتەوە، دروستە بۆ ئەو کەسەی کە شتەکە لە لەفزی مامۆستاکەوە دەبیستێ، کە لەکاتی دانەوەیدا بڵێت، (سمعت) یان (حدثني) یان (أخبرني) یان (أنبأني) یان (قال لي) یان (ذكرلي).

٢ .بەڵام دوای ئەوەی کە تایبەت کردنی هەندێ لەفز بۆ هەموو بەشێ لە ڕێبازەکانی وەرگرتن بلاوبویەوە، ئەوا پێویستە دەربڕینەکان بەم جۆرەی خوارەوە بن:

*بۆ بیستن: (سمعت) یان (حدَثني).

*بۆ خوێندنەوە: (أخبرني).

*بۆ مۆڵەت پێدان: (أنبأني).

*بۆ بیستنی دەماو دەمی کتوپڕ (السماع المذاكرة)[1]: (قال لي) یان (ذكرلي).

---

(١) (سماع المذاكرة) و (سماع التحديث) جیان، چونکە (سماع التحديث) دەبێت کە ئەو مامۆستاو قوتابییە کە خۆیان ئامادە کردبێت، پێش هاتنیان بۆ دیوانی گێڕانەوەی فەرمودە (مجلس التحديث)، بەڵام (مذاكرة) ئەو ئامادەکارییەی تیادا نییە.

٢.خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا:

کە زۆرینەی فەرمودە ناسان بە (عَرْضْ) ناوزەدیان کردووە.

أ.شێوازەکەی: ئەوەیەکە قوتابییەکە بخوێنێتەوەو مامۆستاکەش گوێ ڕابگرێت[1]، ئیتر چونیەکە، کە قوتابییەکە بیخوێنێتەوە، یان کەسێکی تر بیخوێنێتەوەو ئەو گوێ بگرێت، چونیەکیشە خوێندنەوەکە لەبەر کردن بێت، یان لەبەر کتێب بیخوێنێتەوە، چونیەکیشە کە مامۆستاکە شوێن خوێنەرەکە بکەوێت لە لەبەرکردنەکەی خۆیدا، یاخود کتێبەکەی لێ بگرێت.

ب. حوکمی گێڕانەوەی لەم جۆرە گێڕانەوەیە بەڕێگای خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا گێڕانەوەیەکی صەحیحە، بەبێ جیاوازیو لەسەر جەم ئەو شێوازانەدا کە باسکران، تەنها ئەوە نەبێت کە لە هەندێ لە توندڕەوان بیستراوە کە کاری پێناکرێت.

جـ.پلەکەی: جیاوازی هەیە لەسەر پلەکەی بەسێ گوتە:

١.هاوتای بیستن (سماع)ە، ئەمەش لە (مالك)و (بخاری)و زانا گەورەکانی (حجاز) و (کوفە) گێڕدراوەتەوە.

٢.پلەکەی نزمترە، لە بیستن (سماع): ئەمەش لە جەماوەری زانایانی ڕۆژهەلات گێڕدراوەتەوە، کەگوتەیەکی صەحیحە.

٣.بەرزترە لە بیستن، کە ئەمەش لە (ابو حنیفة) و (إبن أبي ذئب)و ڕیوایەتێکیش لە (مالك)ەوە گێڕدراوەتەوە.

د.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء):

---

(١) مەبەست لەمە ئەوەیە کە قوتابییەکە ئەو فەرمودانە بخوێنێتەوە کە مامۆستاکەی ڕیوایەتی کردووە، نەك ئەوەی کە بەحەزی خۆی فەرمودە بخوێنێتەوە، چونکە مەبەستو ئامانج لە خوێندنەوەی قوتابی بەسەر مامۆستا کەیدا، ئەوەیە کە مامۆستاکە گوێی لێ ڕابگرێت، تا بۆی ڕاست و چاك (ضبط) بکاتەوە.

١.بەکەمی ئەمانە (قرأت على فلان) یان (قُرىء عليه و أنا اسمع فأقرَ به).
٢.وە دروستە کە بەدەستەواژەکانی بیستنی پەیوەستکراو بە لەفزی (قراءة)، وەك (حدثنا قرأة عليه).
٣.ئەو دەربڕینە بلاوە کە زۆرینەی فەرمودە ناسانی لەسەرە: بریتیەلە زۆری بەکارهێنانی، (أخبرنا) تەنها خۆی، نەك لەفزەکانی تر.

٣.بۆ مۆڵەت پێدان (الإجازة):

أ.پێناسەکەی:بریتییەلەمۆڵەتدان بە گێڕانەوە، ئیتر گێڕانەوە بەدەربڕین (تلفظ) بێت، یان بە نوسینەوە.
ب.شێوازەکەی:ئەوەیە کە مامۆستاکە بە یەکێك لە قوتابیەکانی بڵێت: (أَجَزْتُ لك أن تروي عني صحيح البخاري:مۆڵەتم پێدای کە لە منەوە صەحیحی بوخاری بگێڕیتەوە).
ج.جۆرەکانی: مۆڵەتدان جۆری زۆرە: پێنج جۆریان باس دەکەم کە ئەمانەن:
١.ئەوەیە کە مامۆستاکە مۆڵەتی شتێکی دیاریکراو بدات، بۆ کەسێکی دیاریکراو، وەك (أجزتك صحيح البخاري:مۆڵەتم پێدایت بۆ صەحیحی بوخاری) ئەم جۆرەش بالاترین جۆرەکانی مۆڵەت پێدانە بێ، پێ بەخشین (مناولة)ەیە.
٢.ئەوەیە کە شێخەکە مۆڵەتی شتێکی دیاریکراو بە کەسێکی دیاری نەکراو بدات، وەك (أجزتك رواية مسموعاتي) مۆڵەتم پێ دایت بە گێڕانەوەی ئەو شتانەی کە لە منەوە بیستوتن.
٣.ئەوەیە کە مامۆستاکە مۆڵەتی شتێکی دیاری نەکراو بەکەسێکی دیاری کراویان، دیاری نەکراوبدات، وەك (أجزتُ أهل زماني رواية مسموعاتي، واتە: مۆڵەتم دا بە خەڵکانی سەردەمەکەم، کە ئەو شتانەی کە لێمەوە بیستوویانە بیگێڕنەوە).
٤.ئەوەیە کە مامۆستا مۆڵەتی گێڕانەوەی شتێکی نەزانراو، و نادیار، بەکەسێکی نادیار بدات، وەك: (أجزتك كتاب السنن-واتە: مۆڵەتم پی دایت کە کتێبی سوننەم لێ

بگێڕیتەوە) کە ئەو کەسەش ژمارەیەك (سُنَنْ)ی گێڕاوەتەوە، یان بڵێت: (أجزتُ لمحمد بن خالد الدمشقي –واتە: مۆڵەتم بە موحەممەدی کوڕی خالیدی ئەلدیمەشقی دا) کەچی لێرەدا کۆمەڵێك کەس هەن کە ئەو ناوەیان هەیە.

٥.مۆڵەت دان بە شتێکی نادیارو نەبوو: ئەمەشیان شوێن کەوتەی شتێکی بەدی هاتوو (موجود)ە، وەك (اجزت لفلان و لمن یولد لَهُ – مۆڵەتم دا بە فلان کەس و ئەوەیش کە لەو دەبێت)، یان هەر بۆکەسێکی نەبوویە، بەسەربەخۆیی، وەك (أجزتُ لمن یولد لفلان – مۆڵەتم دا بەو کەسەی کە لە فلانە کەس دەبێت).

د.حوکمەکەی:

جۆری یەکەمیان بەگوێرەی ئەوەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرەو صەحیحەو کارپێکردنی جێگیربووە، ئەوەیە کە ڕیوایەت لێوەکردنیو کارپێکردنی دروستە، بەڵام هەندێ لە زانایان بەتاڵیان کردوتەوە، کە ئەوەش یەکێکە لەو دوو ڕیوایەتەی کە لە (إمام شافعی) گێڕدراوەتەوە، بەڵام بۆ دروست بوونی جۆرەکانی تر، ڕاجیایی زیاترو تونتری لەسەرە، لە هەموو حاڵێکدا وەرگرتن و گێڕانەوە بەڕێگای مۆڵەت پێدان (ألأجازة)، (وەرگرتن:تحمل)ێکی لاوازەو پێویستە ئاسانکاری تیادا بکرێت.

هـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ ألأداء):

١.چاکترایە کە بڵێت: (أجاز لي فلان).

٢.وە دروستیشە: بەدەستەواژەکانی بیستن و خوێندنەوە کە (قید)ێکیان پێوە بێت، وەك (حدثنا أجازة) یان (أخبرنا أجازة).

٣.زاراوەی ئەم زانایانەی دوایی (ألمتأخرین): بریتیە لە (أجزنا) کە خاوەنی کتێبی (ألوجازة)[1]یش پشتی پێ بەستووە.

(١) ئەوە (أبو العباس الولید بن بکر المعمری)یە، وە ناوی تەواوی کتێبەکەی (ألوجازة في تجویز الأجازة)ەیە.

٤.پـێ بەخشین (المناولة):

أ.جۆرەکانی: پـێ بەخشین دوو جۆرە:

١.پـێ بەخشین لەگـەڵ مۆڵـەت پێدانـدا، کـە ئەمـەیان بـە شـێوەیەکی گـشتی بـاڵاترین جۆرەکانی مۆڵەت پێدانە، لە شێوازەکانی وەك ئەمەی کـە مامۆسـتاکە کتێبەکـەی بداتـە قوتابییەکەی، پێی بڵێت: (هذا روايتي عن فلان فأروه عنّي – واتە: ئەوە ڕیوایەتی منن، کە لە فلانە کەسەوە وەرم گرتووە تۆش لەمنیەوە بگێڕەوە)پاشان ئەو کتێبە یان بەمولکداریتی لای کابرا دەمێنێتەوە، یاخود نوسخەیەکی لـێ دەگرێتەوە بۆ خۆی.

٢.پـێ بەخشین بەبـێ مۆڵەت پێدان، وە شێوازەکەیشی ئەوەیە کە مامۆسـتاکە کتێبەکـەی بداتە قوتابیەکەیو بە دەستەواژەی (هذا سماعي – ئەو شتانەی کە بیـستومە) لـە کورتیـدا بیبڕێتەوە.

ب.حوکمی گێڕانەوەی لەم جۆرە:

١.ئەوەی کە مۆڵەتی لەگەڵدایە، دروسـتە گێڕانـەوەی وە ئەمـە پلەکـەی لـە (بیـستن – السماع) و (خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا – القرأءة على الشيخ) نزمترە.

٢.بەڵام پـێ بەخشینی بـێ مۆڵەت، لەسەر گوتەی ساغ گێڕانەوە پێی دروست نییە.

ج.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ ألأداء):

١.باشترو‌ایە بڵێت: (ناولني – پێی بەخشیم) یان (نـاولني و أجـاز لـي – پێـی بەخـشیم و مۆڵەتـی پێدام) ئەمە ئەگەر پـێ بەخشینەکە مۆڵەتی لەگەڵدا بوو.

٢.وە دروستیشە بـە دەسـتەواژەکانی (الـسماع) و (القـراءة)، بـەڵام بـە پەیوەسـتکراوی (مُقيَّدة)، وەك (حدثنا مناولة) یان (أخبرنا مناولةً و أجازة).

٥.نوسینەوە (الكتابة):

أ.شێوازەکەی:وەك ئەوەی کە مامۆستاکە ئەوەی کە بیستوویەتی بینوسێتـەوە بۆ کەسـێکی

ئامادە (حاضر) یان نائامادە (غائب)، بەخەتی خۆی، یان بەفەرمانی خۆی.

ب.جۆرەکانی دوانن:

١.نوسینەوەی مۆڵەت دار، وەك (أجزتك ماكتبت لك أو إليك – ئەوەی کە بۆم نوسیت و پێم دایت، یان بۆم ڕەوانە کردی، مۆڵەتت بێت)و ...هتد.

٢.نوسینەوەی بێ مۆڵەت: وەك ئەوەی کە فەرمودەگەلێکی بۆ بنوسێت و بۆی ڕەوانە بکات، بەڵام مۆڵەتی گێڕانەوەیان نەدات.

جـ.حوکمی گێڕانەوەی بەم جۆرە:

١.نوسینەوەی مۆڵەت دار گێڕانەوە پێی دروستە، وە لەڕووی ساغیو بەهێزییەوە، وەك (پێ بەخشینی مۆڵەت دار وایە).

٢.بەڵام نوسینەوەی بێ مۆڵەت: هەندێ کەس جڵەو گیریان کردووە لە گێڕانەوەی، وهەندێکیش ڕێگەیان داوە، بەڵام گوتەی ساغ لەسەر ئەوەیە کە دروستە، ئەمە لەلای زانایانی فەرمودە، لەبەر ئەوەی کە مانای مۆڵەتی لێوە هەست دەکرێت.

د.ئایا بەڵگەو ڕونکردنەوە (البَيِّنَة) پێویستە بۆ پشت بەستن بەو خەتە؟

١.هەندێکیان بوونی ڕونکردنەوە لەسەر ئەو خەتەیان بەمەرج گرتووە، وە بانگەشەی ئەوەیان کردوە، کە خەت لەخەت دەچێت، کە ئەمەش قسەیەکی لاوازە.

٢.هەندێکیشیان گوتویانە، هەر ئەوەندەی کە ئەو کەسەی کە خەتەکەی بۆ نوسراوە بیناسێتەوە بەسە، چونکە خەتی مرۆڤ بەهی یەکێکی تر تێکەڵ نابێت، کە ئەم گوتەیەش صەحیحە.

هـ.دەربڕینەکانی دانەوە (الفاظ ألأداء):

١.ڕاستەو خۆ درکاندنی لەفزی (کتابة)، وەك: (كتب إلـيَّ فلان) فلان کەس بۆی نوسیم.

٢.یان هێنانی لەفزی (السماع) و (القراءة) بە موقەییەدی، وەك (حدثني فلان) یان (أخبرني كتابة – هەواڵی پێدام بەنوسراوەیی).

٦.ڕاگەیاندن (الإعلام):

أ.شێوازەکەی: ئەوەیە کە مامۆستاکە هەواڵ بدات بە قوتابییەکەی کە ئەو فەرمودەیە یان ئەو کتێبە لەو شتانەیە کە ئەو بیستوویەتی.

ب.حوکمی گێڕانەوەی: زانایان لەسەر دوو گوتەن بۆ حوکمی گێڕانەوە بەپێی ڕاگەیاندن.

١.دروستە: کەئەمەش گوتەی زۆرینەی زانایانی فەرمودەو شەرع و ئوصولە.

٢.دروست نییە: کە وتەی لە یەکێك زیاتر، لە فەرمودە ناسان، و لە غەیری فەرمودە ناسانە، کە ئەمەش دروستە، چونکە مامۆستاکە کەم جار دەزانێت کە ئەو فەرمودەیە لەگێڕانەوەی ئەوە، بەڵام بۆی نییە ڕیوایەتی بکات، بەهۆی بوونی خەلەلێکەوە تیایدا، بەڵێ ئەگەر مۆڵەت بدات بەڕیوایەت کردنی، ئەوە ڕیوایەت کردنی دروستە.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوەی (ألفاظ ألأداء):

ئەوەیە کە لە کاتی دانەوەیدا بڵێت: (أعلمني شيخي بكذا).

٧.وەسیەت کردن (الوصية):

أ.شێوازەکەی: ئەوەیەکە مامۆستاکە لەکاتی مردنیدا یان لەکاتێکا کە بۆسەفەر دەچێت وەسیەت بکات بۆ کەسێك کە کتێبێك لەو کتێبانەی کە ڕیوایەتی کردون بۆ ئەو بێت.

ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی لەم جۆرە:

١.دروستە: کە گوتەی هەندێ لە پیاوانی پێشینەیە ئەمەش هەڵەیە، چونکە وەسیەتی بۆ کردووە کە کتێبەکە هی ئەوە، نەك وەسیەتی پێ کردبێت کە بیگێڕێتەوە.

٢.دروست نییە: کە ئەمەیان ڕاستترە و پێکاویەتی.

ج.دەربڕینەکانی دانەوەی (ألفاظ ألأداء):

دەبێت بڵێت: (أوصى إليّ فلان بكذا – فلانەکەس وەسیەتی بۆ کردم بە فلانە شت) یان (حدثني فلان وصية – فلان کەس قسەی بۆ کردم بەوەسیەت).

٨.بینینەوە (الوِجَادَة):

(الوِجادة): بەکەسرەی واوەکە، چاوگی (وَجَدَ)ەیە، وە ئەم چاوگ (مصدر)ە، خۆی هەڵهاتووەو لە عەرەبەوە نەبیسترَاوە.

أ.شێوازەکەی: ئەوەیە کە قوتابییەکە کۆمەڵە فەرمودەیەکی مامۆستاکەی ببینێتەوە، کە ڕیوایەتی کردوون، کە ئەو قوتابیە بیانناسێت، بەڵام شتی لێ نەبیستبێو مۆڵەتیشی لێ وەرنەگرتبێ.

ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی بەم جۆرە: گێڕانەوە بە (وجادة) لە بابی (منقطع – پچڕاو) حیسابە، بەڵام ئەوە هەیە جۆرێکیش لە (پەیوەستی – إتصال)ی تیادایە.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ ألأداء): کابرای بینەر دەڵێت: (وَجَدْتُ بخط فلان – بە خەتی فلان کەس بینیم) یان (قرأت بخط فلان كذا – فلان شتم خوێندەوەبە خەتی فلان کەس) پاشان سەنەدو مەتنەکە هەڵدەدات.

باسی سێیەم

دەربارەی نوسینەوەی فەرموودەو لەبەرکردنی و کتێب دانان تیایدا

كتابة الحديث و ضبطه و التصنيف فيه[1]

١.حوکمی نوسینەوەی فەرمودە:

زانایانی پێشینە لە صەحابیو شوێنکەوتوان جیاوازیان هەیە لەسەر نوسینەوەی فەرمودە بەچەند گوتەیەك.

أ.هەندێکیان بە ناچاك (مکروه) یان داناوە، لەوانە (إبن عمر)و (إبن مسعود)و (زید بن ثابت).

ب.وە هەندێکیان بە دروست (مباح) یان داناوە، لەوانە (عبدالله بن عمرو)و (أنس)و (عمر إبن عبدالعزیز)و زۆرینەی هاوەڵان رضی الله عنهم.

جـ.پاشان هەموویان کۆبونەوە لەسەر دروستییەکەی: و لابردنی ئەو جیاوازییە، وە ئەگەر فەرموودە لە کتێبەکاندا نەنوسرایەتەوە، ئەوا لەم سەردەمانەی دواییدا لەناو دەچوو، بەتایبەت لەم سەردەمەی ئێمەدا.

٢.هۆکاری جیاوازی لە نوسینەوەی فەرموودەدا:

هۆکاری ڕاجیایی لە نوسینەوەی فەرموودەدا، ئەوەیە کە چەند فەرمودەیەکی لێك جودا (متعارض) هاتوون، دەربارەی دروستییەکەی و نەهی لێکردنیشی، لەوانە:

---

(١) ئەم بابەتە بە کورتی باس دەکەم، چونکە زۆرینەی ڕێساکانی نوسینەوەو ساغ کردنەوە بۆ تە جێگەی بایەخی لێکۆڵەرەوەو چاپکارەکان لەم سەردەمەدا، وە ئەم درێژە باسانە دەمێنێتەوە بۆ ئەوانەی کە تایبەت کارن (المتخصصين) لەم بابەتەدا، بۆ ناسینی زاراوەکانی کۆمەڵی فەرمودەناسان لە نوسینەوەی نوسخە خەتیە کۆنەکانداو چەند شتێکی تریش لە بواری لێکۆڵینەوەدا.

أ.فەرمودەی نەهی کردن: ئەوەیە کە (مسلم) ڕیوایەتی دەکات کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: (لاتكتبوا عني شيئاً إلا القرآن، ومن كتب عني شيئاً غير القرآن فليَمحُهُ – واتە: هیچم لێ مەنوسنەوە، جگە لە قورئان، ئەوەی شتێکی جگە لە قورئان لێنوسیوم، با بیسڕێتەوە).

ب.فەرمودەی دروستی ئەم کارە:ئەوەیە کە دوو پێشەوا کە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) هێناویانە کە فەرمویەتی: (أكتبوا لأبي شاةٍ)!وە لێرەداچەند فەرمودەیەکی تر هەیە، دەربارەی دروستی نوسینەوە، لەوانە مۆڵەت دانەکەی بە (عبدالله بن عمرو).

٣.کۆکاری (الجمع) لە نێوان فەرمودەکانی دروستی و نەهی کردن لە نوسینەوە:

زانایان کۆکردنەوەیان کردووە، لەنێوان ئەو فەرمودانەدا، کە نوسینەوەی فەرمودە بە چاك دەزانن، و ئەوانەی کە نەهی لێ دەکەن، بەچەند شێوازێك لەوانە:

أ.هەندێکیان و تویانە، مۆڵەت دان بە نوسینەوە، بۆ کەسێکە کە ترسی لە بیرچونەوەی هەبێت، نەهی بۆ کەسێکە کە ترسی لەبیرچونەوەی نەبێت، وە ترسی ئەمەی هەبێت کە ئەگەر نوسیەوە، ئیتر پشت بەو نوسینەوەیە ببەستێت.

ب.وە هەندێکی تریان وتویانە:کاتێك نەهییەکە هات، کە ترسی ئەوە هەبوو کە لەگەڵ قورئاندا تێکەڵ ببێت، و پاشان مۆڵەتدان هات، بەنوسینەوەی کاتێك ئەو ترسە ڕەوییەوە، بەمەبێت ئەو نەهییە سڕاوەتەوە (منسوخ)ە.

٤.چی لەسەر نوسەرەوەی فەرمودە پێویستە:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرمودە، هەوڵی تەواو بخاتە گەڕ بۆ (ضبط)کردنو لێکۆڵینەوەی شێوەکەیو خاڵەکانی، تا بێ ترس بێت، لە لێکچوون (اللَّبْس)، وە ئەو شتانەی کە ئیشکالیەتیان تیادایە جوان ڕێکی بخات، بەتایبەت ناوی پیاوەکان، چونکە ئەو شتانە بە پێش و دوای خۆیان نازانرێت، دەبێت ڕێنوسەکەی ڕون و ئاشکرا بێتو بە

گوێرەی ڕێسا دیارەکانی ڕێنوس (قواعد الخط) بێت، بۆ خۆی زاراوەی تایبەت دانەنێت، بەڕەمزێك کە خەڵکی نەیزانێت، دەبێت پارێزگاری بکات لەسەر نوسینەوەی سەڵەوات و سەلام لە دیداری پێغەمبەر (ﷺ) هەرکات کە ناوی هێنا، ماندوو نەبێت لە دوبارەکردنەوەی ئەمە، وە خۆی پەیوەست (مقید) نەکات لەم شتەدا بە بنەما (أصل)ەکەوە، ئەگەر ناقیص بوو، وە هەروەها ستایشی خوای پەروەردگار وەك (عز وجل) وە هەروەها داوای ڕازی بوون و ڕەحمەت کردن بۆ صەحابیﷺو زانایان، باشیش نییە، کە بەتەنها سەلاوات -بەبێ سەلام- یان بە پێچەوانەوە بێت، هەروەك ڕەمز دانان بۆ ئەمانەیش شتێکی مەکروهە، وەك (ص)و ئەو شتانە، وەك (صلعم)!بە لکو پێویستە لەسەری کە بەتەواوی بیاننووسێتەوە.

٥.بەرابەری پێکردن (المقابلة)و چۆنیەتی یەکەی:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرمودە پاش لێبونەوەی لەسەر نوسینەوەکەی، کە ئەو کتێبەی بەرابەری پێ بکات، لەگەڵ کتێبە ئەصڵەکەی مامۆستاکەیدا[1]، هەر چەندە بەڕێگای مۆڵەت پێدانیش لێی وەرگرتبێت، وە چۆنیەتی بەرابەری پێ کردنەکە، ئەوەیە کە ئەم و مامۆستاکەی کتێبەکانیان بەدەستەوەبگرن لەکاتی گوێگرتن دا، وە دەشبێت کە کەسێکی متمانە پێکراوی تر ئەو بەرابەری کردنە بکات، لە هەرکاتێکی، خوێندنەوەدا یان دواییدابێت، هەردەبێت، هەروەك ئەوەش دەبێت، کە بەرابەری پێ بکات لەگەڵ بەشێکی نوسخەیەکی بەرابەر پێ کراودا، لەگەڵ نوسخە ئەصڵییەکەی مامۆستاکەدا.

٦.چەند زاراوەیەك لە نوسینەوەی دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ ألأداء)و هی تریشدا:

مەسەلەی کورت هەڵهێنان لەسەر نوسەرە وانی فەرمودەو ڕەمزدانان لە دەربڕینی لەفزەکانی (أداء)دا، شتێکە زاڵ بووە بەسەر زۆربەیاندا، لەوانەی کە ئەوان دەینوسن.

---

(١) واتە: نوسخەی مامۆستا ئەصڵی یەکەی کە لێوەی وەری گرتووە.

أ.(حدثنا): به (ثنا) يان (نا).

ب.(أخبرنا): به (أنا) يان (أرنا).

جـ.گواستنەوەی سەنەد بۆ سەنەدێکی تر، کە بەڕەمزی (ح)دای دەنێن‌و خوێنەرەکەیش هەربە (حا) دەری دەبڕێ.

د.عادەت وا بووە، کە وشەی (قال) و هاووێنەی ئەمە لابەرن، لەنێوان پیاوەکانی سەنەددا بەنوسین، ئەمەش بۆ کورت بڕی.

بەڵام پێویستە لەسەر خوێنەر کە دەری ببڕێت، وەك (حدثنا عبدالله بن يوسف أخبرنا مالك) ئەمە پێویستە لەسەر خوێنەر کە بڵێت: (قال أخبرنا مالك) هەر وەك عادەتیش وا بووە کە (أنه) یان لابردووە، لە کۆتایی سەنەددا ئەمەش هەر بۆ کورت بڕی، وەك: (عن ابي هريرة قال) کە پێویستە لەسەر خوێنەر کە (أنه) دەر ببڕێت و بڵێت: (أنه قال)و ئەمەش بۆ ساغ کردنەوەی دەستەواژەکان لە ڕوی ئیعرابەوە.

٧.سەفەرکردن لەڕێی دەستخستنی فەرمودەدا:(الرحلة في طلب الحديث....).

پێشینەکانمان بایەخیان داوە بە فەرموودە، بەڵام بایەخدانێکی بێ وێنە، وە لە کۆکردنەوەو (ضبط) کردنیدا، هەوڵێك‌و تێکۆشانێك‌و کاتێکی وایان سەرف کردووە، کە خەریکە عەقڵ بڕوای پێ نەکات، جا دوای ئەمە کە یەکێکیان فەرمودەکانی مامۆستاکانی شارەکەی خۆیی کۆدەکردەوە، ئیتر دەکەوتە گەڕان بۆ شارو ناوچەکانی تر، نزیك‌و دوور تا فەرمودەلە مامۆستاکانی ئەو ناوچانەش وەربگرێت، جا ئەو زبری و نارەحەتیەی بە دەرونێکی ڕەزامەندانەوە لە خۆ دەگرت، (الخطيب البغدادي) کتێبێکی داناوە، کە ناوی ناوە: (الرحلة في طلب الحديث) کە تیایدا ئەو هەوڵانەی هاوەڵانﷺ‌و شوێنکەوتوان‌و ئەوانەی دوای ئەوانی لەگەڕان بەشوێن دەستخستنی فەرموودەدا کۆکردۆتەوە، کە مرۆڤ بە بیستنی سەرسام دەبێت، و ئەوەی دەیەوێت گوێ لەو هەواڵە گرنگانە بگرێت، با بچێتە سەر ئەو کتێبە چونکە ئەو کتێبە، چالاك کەری تامەزرۆیانی زانستی شەرعییەو هیممەتیان وریادەکاتەوەو جەخت بوونەوە (عزم)، یان بەهێز دەکات.

٨.جۆرەکانی کتێب دانان (التصنيف) لە فەرموودەدا:

پێویستە لەسەر ئەو کەسەی کە هەست بە خۆی دەکات کە توانای کتێب دانانی لە فەرموودەو هی تریشدا هەیە، کە هەستێت بە کتێب دانان ئەمەش بە کۆکردنەوەی چەند زانیاریەکی پەرت بوو، ڕوونکردنەوەی شتە پڕ لە گرێکان (المشكل)، وە ڕێکخستنی شتە نارێکەکان، و پێرست دانان، بۆ بێ پێرستەکان، کە ئەمانە ئاسانکاری لەسەر ئەو کەسانە دروست دەکات، کە تامەزرۆی فەرموودەن، تا سودیان لێوەربگرن، بە ئاسانترین ڕێگاو زووترین کات، جا با خۆیشی بپارێزێت، لە دەرکرنی کتێبەکەی لە پێش پوختکردنو پاك نووس (تحرير)کردن و (ضبط)کردنیدا، تا کتێبەکەی سودەکەی زۆرو گشتی بێت.

زانایان فەرموودەیان بەسەر چەند شێوازێکی جۆرا و جۆردا ڕێك خستوەو کردۆتە کتێب، وەلە بەناوبانگترین جۆرەکانی کتێب دانانیش لە فەرموودەدا ئەمانەن:

أ.(الجوامع): کە تاکەکەی (الجامع- کۆکەرەوە)یە، ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی سەرجەم بابەتەکانی بیروباوەڕ (العقائد) و پەرستش (العبادات) و کڕین و فرۆشتن (المعاملات) و ژیاننامەکان (السير) و نیشانە جوانەکانی چاکان (المناقب) و کارە باشەکان (الرقاق) و باسی فیتنەو ئاشوب (الفتن) و هەواڵەکانی ڕۆژی دوایی کۆبکاتەوە، وەك (الجامع الصحيح، للبخاری).

ب.(المسانيد): کە تاکەکەی (المُسْنَد)ە، کە ئەو کتێبانەن کە سەرجەم شتە ڕیوایەت کراوەکانی هاوەڵانیﷺتیادا کۆکراوەتەوە، بەبێ ڕەچاو کردنی ئەو بابەتەی کە فەرموودەکەی پێوە پەیوەستە، وەك (مسند ألإمام أحمد بن حنبل).

جـ.(السنن): ئەو کتێبانەیە کە بەگوێرەی بابەتە شەرعی یەکان (ابواب الفقه) دارێژراون، تا ببنە سەرچاوە بۆ شەرعزانان لە هەڵهێنجانی حوکمەکاندا، ئەم (السنن)انە لەگەڵ (الجوامع) دا جیان، چونکە ئەو شتانەی کە پەیوەندیان بە بیروباوەڕو ژیاننامەو نیشانە جوانەکان (المناقب) ەوە هەیە، تیایاندا نییە، بەڵکو تەنها بابەتە فیقهییەکانن، و فەرموودەکانی ئەحکامن، وەك (سنن ابی داود).

د.(المعاجم):(المعجم) ئەو كتێبانەن كە دانەرەكەی فەرمودەكانی بەگوێرەی ناوی مامۆستاكانی بە ڕێكخستنی پیتەكان (حروف الهجاء) ڕیزبەندی كردووەو كۆكردۆتەوە، وەك سێ موعجەمەكەی (الطبراني) كە بریتین لە (المعجم الكبير، المعجم ألأوسط، المعجم الصغير).

هـ.(العلل): ئەو كتێبانەن كە ئەو فەرمودانە دەگرێتەوە كە نەخۆشن (معلول)ن، لەگەڵ ڕونكردنەوەی (علة)ەكاندا، ئەمەش وەك: (العلل لإبن ابي حاتم) و (العلل للدار قطني).

و.(الأجزاء): (جزء – بەش) ئەو كتێبە بچوكانەن كە ڕیوایەتەكانی كەسێك لە گێڕەرەوانی فەرمودە لە خۆ دەگرێت، و كۆدەكاتەوە یاخود ئەو بابەتانەی كە پەیوەستن بە مەسەلەیەكەوە بەسەر بەخۆیی كۆدەكاتەوە، وەك (جزء رفع اليدين في الصلاة) للبخاري.

ز.(ألأطراف):ئەوكتێبانەن، كە دانەرەكەی بەشێكی لە هەموو فەرمودەیەك باسكردووە، كە ئەو بەشە بەڵگەیە لەسەر پاشماوەكەی تری پاشان سەنەدی هەموو مەتنێك لەو مەتنانە یان بەلە خۆگرتن (مستوعبات) یان بە پەیوەست كردنیان بەهەندێ كتێبەوە، دەهێنێت. وەك (تحفة ألأشراف بمعرفة ألأطراف للمزي).

ح.(المستدركات): تاكە كەی (المستدرك)ە: ئەو كتێبانەن كە دانەرەكەی ئەو فەرمودانەی كە ئەو هەستی پێكردون كە لەسەر مەرجی كتێبی كەسێكی كەن، بەڵام ئەو كەسە لەبیری چوون، ئەم دەیانهێنێت، وەك (المستدرك على الصحيحين)ی (أبو عبدالله الحاكم).

ك.(المستخرجات): تاكەكەی (المُستخرج)ە: ئەو كتێبانەن كە دانەرەكەی كۆمەڵێك فەرمودە دەهێنێت (تخريج) دەكات، كە فەرمودەی كتێبێكی ترن، بەڵام ئەم بەسەنەدی خۆیەوە دەیان هێنێت، وەك لە غەیری سەنەدی ئەو كەسەی یەكەم، و هەندێ جاریش لە مامۆستاكەیدا یان لەسەروو تریەوە یەك دەگرنەوە، وەك (المستخرج على الصحيحين)ی (أبو نُعيم ألأصفهاني).

باسی چوارەم
شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە
(صفة رواية الحديث)[1]

١.مەبەست لەو ناونانە:

مەبەست لەو ناونیشانە بریتییە لەڕونکردنەوەی چۆنیەتی ئەو شێوازەی کە فەرمودەی پێ دەگێڕدرێتەوە، وە ڕوونکردنەوەی ئەو ئادابانەی کە پێویستە -ئەو کەسە-خۆیی پێ بڕازێنێتەوە، وە ئەوەی پەیوەستە بەم بابە تەوە، وە شتێکیش لەم بارەیەوە ڕابورد، لە بابەتەکانی پێشوودا، جا پاشماوەکەیت بۆ باس دەکەم.

٢.ئایا گێڕانەوەی کەسێك دروستە، کەلە کتێبەکەیەوەبیگێڕێتەوە، و لەبەری نەبێت؟

ئەمە کارێکە زانایان ڕاجیاییان هەیە تیایدا، هەندێکیان توندییان تیادا نواندووە، و ڕۆچوونو هەندێکیشیان ئاسانکاری یان تیادا کردووە،و کورت یان تیا دا هەڵهێناوەو هەندێکیشیان ناوەڕاستیان تیایدا گرتووەو لە نێوەنددا وەستاونەتەوە.

أ.دەربارەی تونددەکان (المتشددون) دەڵێن: تەنها لەوانەدا دەکرێتە بەڵگەو - وەردەگیرێت- کە گێڕەرەوەکە بەلەبەر کردنەوە دەیلێت: ئەمە لە (مالك) و (أبو حنيفة) و (أبو بكر الصيدلاني الشافعي)یەوە گێڕدراوەتەوە.

ب.بەلاّم بۆ ئاسانکاران (المتساهلون): هەندێك هەن شتیان گێڕاوەتەوە لە چەند کتێبێکی نابەرابەر کراوەو (غير مقابلة) بە ئەصڵەکانیان، لەوانە (إبن لُهيعة).

---

(١) ئەم بابەتەش بەکورتی باس دەکەم، چونکە هەندێ لە (جزئيات)ەکانی پێویست بوون لەسەردەمی گێڕانەوەدا - لەبێشدا- بەلاّم لەم سەردەمانەدا لێکۆڵینەوە لێکردنیان بەتوێژینەوەی مێژووی ڕیوایەت، حیساب دەکرێت، ئەمەش بۆتایبەت کاران (المتخصصين)ی ئەم بابەتە پێویستە.

جـ.بەڵام بۆ نێوەندکاران (المعتدلون المتوسطون): کە ئەمانە جەماوەری زانایانن، فەرمویانە: ئەگەر گێڕەرەوە لە هەڵگرتن (التحمل)و بەرابەری پێکردن (المقابلة) دا هەستا بوو، بەو مەرجانەی کە ڕابوردن، ئەوە ڕیوایەت کردن لەو کتێبەوە دروستە، هەر چەندە کتێبەکەیشی لانەبێت، ئەگەر گومان زیاتر بەلای ئەوە دابوو،کە سەلامەتە لە گۆڕانو جێگۆڕکێ کاری (التغییر و التبدیل) بەتایبەت لەلای ئەوانەی کە گۆڕانکاری (التغییر)یان لێ وون نابێت و ناشاردرێتەوە.

٣.حوکمی گێڕانەوەی کەسێك کە ئەوەی کە دەیبیستێ ناتوانێ لەبەری بکات؟

ئەگەر کەسێکی بەرکەوتوو (الضریر) کە شتێکی بیست نەیتوانی لەبەری بکات، پشت ببەستێت بە کەسێکی بڕوا پێکراو، لە نوسینەوەی فەرمودەیەکی وا کە بیستوویەتی و (ضبط)ی کردووەو کتێبەکەیشی پاراستووە، و تەنها خوێندنەوەی کردووە، بەشێوەیەك کە گومانی سەلامەت بوونی بەبێ گۆڕانکاری زیاتر بێت لەسەری، ئەوە گێڕانەوەی دروستە لەلای زۆرینەی زانایان، ئەمەش وەك کەسێکی بینەری نەخوێندەوارە کە ناتوانێت شت لەبەر بکات.

٤.گێڕانەوەی فەرمودە بەماناو مەرجەکانی:

زانایانی پێشینە جیاوازییان هەیە لەڕیوایەت کردنی فەرمودەدا بەمانا، هەندێکیان جلّەو گیرییان لێ کردووەو هەندێکیشیان بەدروستیان داناوە:

أ.کۆمەڵێك لە زانایانی فەرمودەو فیقهـ، و ئوصول جلّەو گیرییان لێ کردووە، وەك (إبن سیرین) و (أبو بکر الرّازي).

ب.بەڵام جەماوەری پێشینە (السلف) و (پاشینە) (الخلف) لە فەرمودەناسان و زانایانی شەرع و ئوصول بە دروستیان داناوە، لەوانە چوار ئیمامەکە، بەڵام ئەگەر گێڕەرەوە بەتەواوی (أداء)ی ئەو مانایە بکات، پاشان ئەوانەی کە گێڕانەوەی بەمانایان بەدروست داناوە، چەند مەرجێکیان داناوە لەوانە:

١.دەبێت گێڕەرەوەکە زانا بێت بەدەر بڕینەکان و مەبەستەکانیان.
٢.دەبێت زۆر ئاگادار بێت بەو شتانەی کە ماناکانی دەگۆڕێت.
ئەمە بۆ ئەوانەیە کە نەکراون بە کتێب، بەڵام بۆ گێڕانەوە بەمانای کتێبەکان، ئەو گێڕانەوە بەمانایانە دروست نییە، بەهیچ جۆرێك، وە گۆڕینی لەفزەکان، هەرچەندە هەر بەو مانایەش بێت، دروست نییە، چونکە دروستی گێڕانەوەی بەمانا بۆکاتی پێویستی (ضرورة)، بۆ کاتێکە کە وشەیەك لەو وشانە لە گێڕەرەوە ون ببێت، بەڵام دوای جێگیر بوونی فەرمودە لە کتێبەکاندا، ئەوا هیچ زەرورەتێك نییە بۆ گێڕانەوەی فەرمودە لەکاتی بوونی ئەو کتێبانەدا بەمانا.
پێویستە لەسەر گێڕەرەوەی فەرمودە بەمانا، پاش گێڕانەوەی فەرمودەکە بڵێت: (أو كما قال) یان (أو نحوه) یان (أو شبهه).

٥.(اللحن) لەفەرمودەداو هۆکارەکەی:

(اللحن)لەفەرمودەدا،واتە:بەهەڵەخوێندنەوەی، دیارترین هۆکارەکانی:
أ.نەزانینی زانستی (نەحو) و زمان، بۆیە لەسەر تامەزرۆیانی فەرمودە پێویستە کە ئەوەندە لە (نحو)و زمان (اللغة) فێربن، کە بیان پارێزێ لە هەڵە خوێندنەوەی فەرمودەکانو جێگۆڕکێ پێکردنی نوختەکان (التصحيف)، جا (خطيب) لە (حَماد بن سلمة)ەوە گێڕاویەتیەوە، کە وتویەتی: (مثل الذي يطلب الحديث ولا يعرف النحو مثل الحمار عليه مخلاة لا شعير فيها[1]– واتە: وێنەی کەسێك کە تامەزرۆی فەرمودەیەو نەحو نازانێت، وەك گوێدرێژێك وایە کە تورەکەیەکی لەسەردا بێت، کەچی جۆی تیادا نەبێت!
ب.وەرگرتن لەدەفتەرو کتێبەوەو نەگەیشتن بەمامۆستا بەسەرماندا ڕابورد، کە گەیشتن بە فەرمودەو وەرگرتنی لە مامۆستاوە، چەند ڕێگایەکی هەیە، هەندێکیان لە هەندێکی تریان

(١) تدريب الرّاوي ج٢/١٠٦.

بەهێز ترن، وە بەهێزترینیان بیستنە لەو مامۆستایەوە (السماع من لفظ الشيخ) یان خوێندنەوەیە بەسەریدا (القراء ة عليه)، بۆیە لەسەر ئەو کەسەی کە بە فەرمودەی پێغەمبەرەوە (ﷺ) سەرقاڵە پێویستە، کە لەدەمی کەسانی زاناو لێکۆڵەرەوە (أهل المعرفة و التحقيق)ەوە ببیستێ، تا پارێزراو بێت، لە جێگۆڕکێ پێ کردنی نوختە (التصحيف)و هەڵە کردن، شتێکی شایستە نی یە بۆ تامەزرۆیانی فەرمودە، کە پشت بەکتێب و دەفتەر ببەستێت، و شتیان لێوە وەربگرێت و لێیانەوە بگێڕێتەوە، وە ئەو کتێبانە بکاتە مامۆستای خۆی، چونکە بەمە هەڵەو جێگۆڕکێ پێکردنی نوختەکان زیاددەکات، بۆیە هەر زانایان لە دێر زەمانەوە فەرمویانە (لا تأخذ القرآن من مُصحَفيّ ولا الحديث من صَحَفي[1] — واتە: قورئان لە (مُصحفي) و فەرمودە لە (صَحَفي) وەرمەگرن، واتاکانیان لە خوارەوە ڕوون کراوەتەوە).

دەستەواژە نامۆکانی نێو فەرموودە
(غريب الحديث)

١ .پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (غريب — نامۆ) لە زماندا بریتییە لە شتێکی دوور لە خزمانیو نزیکەکانیو مەبەست پێی لێرەدا ئەو لەفزانەن کە ماناکانیان نادیارە، خاوەنی (القاموس) دەلێت: (غَرُب ككرُمَ غَمُضَ وَ خَفَيَ)[2] (غَرُب) لەسەری وەزنی (کرم)ەیە، و مانای نادیارو شاراوەی هەیە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە لەمەتنی فەرمودەکەدا لەفزێکی شاراوەو نادیار قوت

(١) (المصحفي): ئەو کەسەیە کە قورئان لەپەڕتوکەکەوە وەردەگرێت، وە قورئان لە خوێندەران (القرّاء) و مامۆستاوە وەرناگرێت، وە (الصحفي) کەسێکە کە فەرمودە لەدەفتەرو پەڕتوکەوە وەردەگرێت، وەلە مامۆستاکانەوە وەری ناگرێت.

(٢) القاموس ج١ / ص١١٥.

بیێتەوە، کەوا دوور بێت لەوەی لێی تێبگەیت، ئەمەش لەبەر ئەوەی کە کەم بەکارهێنراوە.

٢.گرنگی ئەم بابەتەو سەختی یەکەی:

ئەم بابەتە هونەرێکی زۆر گرنگە، نەزانینی لەلایەن زانایانی فەرمودەوە شتێکی ناشیرینە، بەڵام ڕۆچوون تیایدا سەختە، با ئەو کەسەی کە تیایدا ڕۆدەچێت، وریا بێت و بترسێت لە خوا، لەوەی کە لەلێکدانەوەیەکی خۆی پێش بخات بەسەر لێکدانەوەی پێغەمبەر (ﷺ) تەنها بە گومان بردن، پێشینەکانیش لەم بابەتەدا زۆر وردو سەقامگیر بوون (یتثبتون فیه أشد التثبت).

٣.بەهادارترین لێکدانەوە بۆ ئەم وشە غەریبانە:

چاکترین و دەوڵەمەندترین لێکدانەوە بۆ ئەمانە، ئەو لێکدانەوانەیە کەلە ڕیوایەتی تردا هاتووە، وەك فەرمودەکەی (عِمْران بن حُصَيْن) ﷺدەربارەی نوێژی نەخۆش (صل قائماً، فإن لم تستطع فقاعداً، فإن لم تستطع فعلى جنبٍ)[1] واتە: بەپێوە نوێژ بکە، ئەگەر نەشتوانی بەدانیشتنەوە، ئەگەر هەر نەتتوانی ئەوە لەسەر تەنیشت بیکە، جا دەستەواژەی (على جنب) فەرمودەکەی (على) ﷺ لێکی دەداتەوە، کە ئەمە لەفزەکەیەتی (على جنبه ألأيمن مستقبل القبلة بوجهه) واتە: (لەسەر لای ڕاستیو ڕوو لە قیبلە).

٤.بەناوبانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(غريب الحديث)ی (أبو عبيد القاسم بن سَلاَّم).

ب.(النهاية في غريب الحديث و ألأثر)ی (إبن الأثير) کە دەوڵەمەندترین کتێبی لێکدانەوەی غەریبەکانە.

ج.(الدّر الكبير)ی (الإمام السيوطي) کە پوختەی (النهاية)یە.

د.(الفائق)ی (الزمخشري).

---

(١) .البخاري.

بەشـی دووەم

ئـادابەکـانی گێڕانەوە

باسی یەکەم:

ئـادابەکـانی فەرمودەنـاس

(آداب المحّدث).

باسی دووەم:

ئـادابەکـانی تـامەزرۆ یـانی فەرمودە

(آداب طالب الحديث).

باسی یەکەم
ئادابەکانی فەرمودە ناس

١.پێشەکی:

لەبەر ئەوەی سەرقاڵ بوون بە فەرمودەوە، لەگەورەترینی نزیك کەوتنەوەکانە لە خوای گەورە، وە پیرۆزترین پیشەیە، پێویستە لەسەر کەسێك کە پێوەی خەریکەو لەناو خەڵکیدا بڵاوی دەکاتەوە، خۆی بڕازێنێتەوە بە چەند ڕەوشتێکی باش و خویەکی جوان، وە دەبێت نمونەیەکی ڕاستگۆیانە بێت بۆ ئەوشتانەی کە فێری خەڵکیان دەکات، و پێش ئەوەی فەرمان بکات بەکەسانی تر کە ئەنجامیان بدەن، خۆی بیانکات.

٢.دیارترینی ئەو شتانەی کە دەبێت فەرموودە ناس خۆی پێ بڕازێنێتەوە پێیان :

أ.ساغ کردنەوەو پاك کردنەوەی نیەت و پاك کردنەوەی دڵ لەمەبەستە دونیاییەکانی وەك کورسی پەرستیو ناو دەرکردن.

ب.دەبێت گەورەترین مەبەستو مەرام و خەمی بڵاوکردنەوەی فەرمودە، وگەیاندنی بێت لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) و مەبەستیشی پێی دەستکەوتنی پاداشتی فراوان بێت.

ج.نابێت هەستێ بە گێڕانەوەی لە کاتێکا کە کەسێکی بەتەمەن تر و زانا تر لەو ئامادەبن.

د.دەبێت کەسێك کە پرسیاری لێکرد لە شتێك لەوفەرمودە، ئەگەر زانی ئەو شتانە لەلای کەسێکی تر هەیە، دەبێت ڕەوانەی لای ئەو کەسەی بکات.

هـ.نابێت ڕێگا بگرێت لەگێڕانەوەی کەسێك لەبەر ئەوەی کە نیەتی ساغ نییە، چونکە سابەڵکو فەرموودەکە ساغ بێت.

و.دەبێت کۆڕی دانیشتن بگرێت بۆ ئیملاکردنی فەرمودەو فێرکردنی خەڵکی ئەگەر توانای ئەوەی هەبوو، چونکە ئەمە باڵاترین پلەی گێڕانەوەیە.

٣.ئەو شتانەی کە کردنیان سوننەتە، لەکاتی ئامادەبوونی مەجلیسی خوێندنەوە:

أ.دەبێت پاك و بۆن خۆش بێت و ڕیشی دابێنێت.
ب.دەبێت بە جێگیری دابنیشێت و بەهەیبەت و شکۆیەکەوە، ئەمەش بۆ گەورە ڕاگرتنی فەرمودەکانی پێغەمبەر(ﷺ) .
ج.دەبێت ڕوو لەسەرجەم ئامادەبوان بکات، نەك تەنها کەسێك تایبەت بکات، جگە لەکەسانی تر، و تەنها ڕوو لەو بکات.
د.دەبێت سەرەتای مەجلیسەکەی و کۆتاییەکەی بە سوپاسی خوداو درود لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) و نزایەك کە بۆ ئەو حاڵەتە بشێت دەست پێ بکات.
هـ.دەبێت لەو شتانە دوور بکەوێتەوە کە عەقڵی ئامادەبوان وەری نەگرێت، یان لەو شتانەی کە لە فەرموودەکەدا لێی تێ ناگەن.
و.دەبێت کۆتایی خوێندنەوەکە بە چیرۆك و شتی نامۆ کۆتایی پێ بێنێت، ئەمەش بۆ ساف کردنی دڵەکان و لابردنی خەوی غەفڵەت و بێ ئاگایی.

٤.ئەو تەمەنە چەندە کە دەبێت فەرمودەناس تیایدا دەست بەگێڕانەوەی فەرموده بکات؟

ڕاجیایی هەیە لەمەدا:
أ.گوتراوە لە پەنجاساڵیدا و گوتراو یشە لە چل ساڵیداو قسەی تریش گوتراوە.
ب.بەڵام گوتەی صەحیح ئەوەیە کە هەرکات ئەهلی ئەو کارە بوو، وەخەڵکان پێویستیان بەوە هەبوو، کە لەلای ئەمە، ئەوا دادەنیشێت، بۆ گێڕانەوە لەهەرتەمەنێکدا بێت.

٥.بەناو بانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(الجامع لأخلاق الرّاوي و آداب السامع)ی (الخطيب البغدادي).
ب.(جامع بيان العلم و فضله وماينبغي في روايته و حمله) دانراوی (إبن عبد البر).

باسی دووەم
ئادابەکانی تامەزرۆیانی فەرموودە

١.پێشەکی:

مەبەست لە ئادابەکانی داواکاری فەرمودە (طالب الحديث) ئەوەیە کە دەبێت قوتابی پێی بڕازێنێتەوە لە ئادابی بەرزو ڕەوشتی چاك کە لەگەڵ شەرەفی ئەو زانستەدا بگونجێن، کە ئەو بەدواوەیەتی، کە ئەویش فەرمودەی پێغەمبەرە (ﷺ) لەو ئادابانە لەهەندێکیان قوتابیو فەرمودە ناس تیایدا هاوبەشن و هەندێکیشیان تایبەتە بە قوتابییەوە.

٢.ئەو ئادابانەی کە لەگەڵ فەرمودەناس دا تیایدا هاوبەشن:

أ.ساغ کردنەوەو پاك کردنەوەی نیەت بۆ خوای گەورە لە تامەزرۆبونیدا، بۆ دەست خستنی فەرمودە.

ب.بێداربوون لەوەی کە مەبەست لە دەست خستنی دا گەیشتن بێت بەمەبەستە دونیاییەکان (أبو داود) و (إبن ماجة) لەفەرمودەی (أبو هريرة)ەوە، هێناویانە، کە وتویەتی: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: (من تعلم علماً مما يُبتَغى به وجه الله تعالى، لايتعلمه إلا ليصيب به غرضاً من الدنيا لم يجد عَرْفَ الجنة يوم القيامة) واتە: هەرکەسێك خۆی فێری زانستێك بکات لەو زانستانەی کە تەنها لەبەر خاتری خوان، بەڵام ئەم تەنها لەبەر ئەوە فێر بێت، تا بەمەبەستێکی دونیایی بگات، ئەوە ئەو کەسە لەڕۆژی دواییدا بۆنی بەهەشت ناکات).

ج.دەبێت کار بکات بەو فەرمودانەی کە دەیان بیستێ.

٣.ئەو ئادابانەی کە تایبەتن بە قوتابی فەرمودەوە: (طالب الحديث) نەك بەفەرمودەناس (المُحدث)ەوە:

أ.دەبێت داوای موەفەقێتی (التوفيق)و سەقامگیری (التسديد)و ئاسانکاری (التيسير)و یارمەتی (إعانة) لە خوا بکات، بۆ (ضبط)کردنی فەرمودەکان و لێ تێگەیشتنیان.

ب.دەبێت خۆی بۆ ئەم مەبەستە یەکلایی بکاتەوە، وە هەموو هەوڵەکانی بخاتەگەڕ بۆ دەست خستنی.

جـ.دەبێت دەست بکات بە گوێ گرتن لە چاکترین مامۆستای شارەکەیەوە، کە چاکترینیان بێت لەڕووی سەنەدو زانستو دینەوە.

د.دەبێت مامۆستاکەی بەگەورە بگرێت، و هەروەها ئەوەیش کە گوێی لێگرتووە، وڕێزی لێ بگرێت،چونکە ئەمە لەڕێزی زانستو هۆکارەکانی سوود وەرگرتنە، وە هەوڵی ڕەزامەندکردنی بدات، وە خۆڕاگربێت لەسەر مەینەتیەکانی ئەگەر هەیبوو.

هـ.دەبێت ڕێنوێنی هاوەڵو برادەرانی بکات، بۆ ئەوەی کە ئەوانیش لەوسودەی کە ئەم بەدەستی کەوتووە، ئەوانیش دەستیان بکەوێت، لێیانی نەشارێتەوە، چونکە شاردنەوەی سوودەکانی زانست لە قوتابیان نەگبەتییەکە، کە قوتابی نەزانو قەڵب دەیکەن، چونکە مەبەست لە دەست خستنی زانست بلاوکردنەوەیەتی.

و.نابێت شەرم و خۆبەزل زانین جلەو گیری لێ بکەن، لە هەوڵدان بۆ گوێ گرتن و دەست خستنو وەرگرتنی زانست، با لە کەسانێکیشەوە بێت، کە لەتەمەن و پلەدا لەو کەمتر بن.

ز.کورت بڕی نەکات لەوەدا کە تەنها گوێ لەفەرموودە بگرێتو بینوسێتەوەو ئیتر زانینیو تێگەیشتنی وەلا بنێت، چونکە بەم کارە دەروونی خۆی هیلاك کردووە، ونەگەیشتووە بەمەبەستەکە.

ح.دەبێت لەگوێ گرتنو (ضبط)کردنو لێ تێگەیشتن دا، دوو کتێبە صەحیحەکە پێش بخات، و پاشان (سنن أبو داود)و (الترمذي)و (النسائي)و (السنن الكبرى)ی (البيهقي)و پاشان ئەوەی کە پێویستە لە (موسنەدەکان)و (جامیعەکان)، وەك (سنن أحمد)و (موطأ مالك)و لە کتێبەکانی (العلل)، (علل الدار قطني)و لە (ناوەکان – ألأسماء)دا، (التأريخ الكبير – للبخاري) و (الجرح و التعديل – لإبن أبي حاتم) وە لەوانەی کە (ضبط)ی ناوەکانی کردووە، وەك کتێبەکەی (إبن ماكولا) وە لەکتێبەکانی (غريب الحديث)،

بەندی چوارەم

دەربارەی سەنەدو ئەوەی پێوەی پەیوەستە
ألأسناد و مایتعلق به

بەشی یەکەم: **جوانیەکانیی سەنەد (لطائف ألإسناد).**

بەشی دووەم: **ناسینی گێڕەرەوەکان (معرفة الرّواة).**

بەشی یەکەم

جوانکارییەکانی سەنەد

١.سەنەدی بەرزی و نزمی (العالـي و النازل).
٢.زنجیرەو پەیوەند (المسلسل).
٣.گێڕانەوەی گەورە، لـە بچووك (رواية ألأكابر عن ألأصاغر).
٤.گێڕانەوەی باوك لـە كوڕ (رِواية ألآباء عن ألأبناء).
٥.گێڕانەوەی كوڕ لـە باوك (رواية ألأبناء عن الآباء).
٦.گێڕانەوەی هاوتەمەن لـە هاوتەمەن (المُدَبج و رواية ألأقران)
٧.باسی (السابق و اللاحق).

-١-

سەنەدی بەرزیو نزمی (ألأسناد العالي والنازل)

١.ڕێخۆشکردن:

ئەم ڕشتە گوزارییە (الإسناد) تایبەتمەندییەکی بە پێزی ئەم ئۆممەتەیەو هیچ گەلێك لەگەلە پێشووەکان نەیبووە، وە سوننەتێکی گرنگی جەخت لەسەر کراوە (المؤکدة)ەیە، لەسەر موسڵمانان پێویستە کە پشتی پێ ببەستین، لەگواستنەوەی فەرمودەو هەواڵەکاندا، (إبن المبارك) دەفەرموێت، ئیسناد لە دینەوەیە،وە ئەگەر ئەم ئیسنادە نەبوایە، هەرکەس هەرچی بویستایە دەیگوت، وە (الثوري) دەڵێت: ئیسناد چەکی ئیماندارە (هەروەك هەوڵدان بۆ دەستخستنی – سەنەدی– باڵا (العالی) سوننەتیشە)، (إمام أحمد بن حنبل) دەفەرموێت: هەوڵدان بۆ سەنەدی باڵا (الإسناد العالی) سوننەتێکە لە پیاوچاکانی پێشینەوە ماوەتەوە،چونکە هاوەڵانی (عبدالله بن مسعود) لە (کوفة)ەوە سەفەریان دەکرد بۆ (مدینة)شت لە (إمام عمر)ەوە فێر دەبوون، و گوێ یان لێدەگرت هەربۆیەش گەڕان بەشوێن فەرمودەدا بوویە سوننەت (مستحب)، جاکەسانێکی زۆر لە هاوەڵانﷺسەفەریان کردووە، لە پێناوی دەستخستنی سەنەدێکی باڵا (علوّ الإسناد)دا، لەوانە (أبو أيوب و جابر) ﷺ.

٢.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(العالی – باڵا)ئیسمی فاعیلەو لە (العُلّو – بەرزێتیو باڵایەتی)یەوە هاتووە، و دژی (النزول – نزمی)یەوە، (النازل)یش ئیسمی فاعیلەو لە (ألنزول)ەوە، هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:سەنەدی باڵا (ألإسناد العالی) ئەو سەنەدەیە کە ژمارەی پیاوەکانی لە چاو سەنەدێکی دیکەدا کەمترە کە ئەو سەنەدەی تر بە ژمارەیەکی زۆر ترەوە فەرمودەکەی هێناوە.

٢.سەنەدی نزم (ألإسناد النازل):

ئەو فەرموودەیە یە کە ژمارەی پیاوەکانی لەچاو سەنەدێکی دیکەدا زیاترە، کە ئەو سەنەدەی تریان بە ژمارەیەکی کەمترە وە فەرمودەکەی هێناوە.

٣.بەشەکانی بالآیەتی (العَلُو):

بالآیەتی (العلو) دابەش دەبێت بۆ پێنج بەش، کە یەکێکیان (عُلوّ مطلق)ـە،و ئەوانی تر (علو نسبی)ین، کە ئەمانەن:

أ.نزیکی لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) بەسەنەدێکی ساغی پاکەوە، ئەمە بالآیەتی ڕەها (علو مطلق)ە، کە شکۆمەندترین بەشەکانی (علو)ـە.

ب.نزیکی لە پێشەوایەك لە پێشەواکانی فەرموودە، هەرچەند ژمارەکانی دوایيش زۆر دووربن لە پێغەمبەرەوە (ﷺ)، وەك نزیکی لە (ألأعمش)و یان (إبن جُرَيْج) یان (مالك) و هتد....ئەمە لەگەڵ ساغی و پاکی سەنەدەکەدا دەبێت.

جـ.نزیکێتی لە گێڕأنەوەکانی یەکێك لە شەش کتێبەکە یان لە کتێبەباوەڕ پێکراوەکانی تر. کە ئەمەشیان لەلایەن (المتأخرین)ـەوە، زیاتر جێی بایەخ بووە، هەر لە (الموافقة– و ألأبدال – و المساواة – و المصافحة) کە باسیان دەکەین.

١.الموافقة.هاوڕێکی:کە بریتیە لە گەیشتن بە مامۆستای یەکێك لەخاوەن کتێبەکان، وەك: بخاری‌و ومسلم....بەڕێگایەك لە غەیری ڕێگاکەی ئەو کە ژمارەکەی کەمتر بێت، لەو ڕێگایەی کە لەو مامۆستایەوە گێڕدراوەتەوە بۆنمونە: ئەوەی کە (حافظ إبن حجر) لە (شرح النخبة)دا دەڵێت: (بخاری) لە (إبن قتيبة)ـەوە، ئەویش لە (مالك)ـەوە، فەرموودەیەك دەگێڕێتەوە،کە، ئەگەر لە ڕێگای بوخارییەوە بمانگێڕایەتەوە، ئەوا لەنێوان ئێمەو قوتەیبەدا هەشت کەس دەبوو، ئەگەڕ هەر ئەو فەرموودەیەش بگێڕینەوە لە ڕێگای (أبو العباس السراج)ەوە، کە یەکێکە لە مامۆستاکانی بوخاری، ئەویش لە (قتيبة)ەوە، بۆ نمونە: لەنێوان ئێمەو (قتيبة)ەدا حەوت کەس دەبوو، ئەوا لەگەڵ خودی بوخاریدا

هاوڕێکی (الموافقة)مان لەمامۆستاکەیدا بۆ دروست بووە، ئەمەش لەگەڵ بالآیەتی لە سەنەدەکەدا، بەسەر سەنەدەکەی ئەودا[1].

٢.البَدَلْ.لەجیاتی دانان:کە بریتیە لە گەیشتن بەمامۆستای یەکێك لە مامۆستاکانی خاوەن کتێبەکان بەغەیری ڕێگاکەی ئەو بەژمارەیەکی کەمتر، کە ئەگەر لەوەوە ئەو ڕیوایەتە بگێڕدرایەتەوە،

وەك : ئەوەی کە (حافظ إبن حجر) دەیڵێت: هەرخودی هەمان سەنەدمان بۆ دەهات لە ڕێگایەکی ترەوە هەتا سەر (قعنَبی) لەمالیکەوە، جا لێرەدا (قعنبی) لە جیاتی (بدل)ی (قتیبة)یەیە، کە (قعنبی) مامۆستای بوخارییە.

٣.المساواه.یەکسان بوون:کە بریتیە لە یەکسان بوونەوەی ژمارەی پیاوانی سەنەد لە ڕاوییەکەوە بۆ ڕاوییەکی تر، کە لەگەڵ سەنەدی یەکێك لە خاوەن کتێبەکان (المصنفین)دا تێك بکاتەوەو یەکسان بن.

نمونەکەی: وەك ئەوەی کە (إبن حجر) دەڵێت: وەك ئەوەی کەبۆ نمونە (نسائی) فەرمودەیەك بگێڕێتەوە، کە لەنێوان ئەوو پێغەمبەر دا (ﷺ) یانزە کەس هەبن، کەچی هەر ئەو فەرمودەیەمان بەسەنەدێکی تر بۆ بێت، کەچی لەنێوان ئێمەو پێغەمبەردا (ﷺ) هەر یانزدە کەس هەبن، کەلێرەدا لەڕووی ژمارە وە لەگەڵ (النسائی)دا یەکسان دەبین.

٤.المصافحة.دەست خستنەناودەست:کە بریتیە لە یەکسان بوونەوەی ژمارەی پیاوانی سەنەد لە ڕأویەکەوە بۆ یەکێکی تر، ئەم یەکسان بونەوەیە لەگەڵ سەنەدی قوتابی یەکێك لەخاوەن کتێبەکانەوە دەبێت، وە ناونراوەتە (مُصافحة – دەستخستنە ناودەست)، چونکە عادەتەن دەستخستنە ناودەست لەنێوان ئەو کەسانەدا ڕویداوە بەزۆری کە بەیەك گەیشتوون.

---

(١) شرح النخبة ص٦١

د.بالآیەتی بە پێشکەوتنی مردنی گێڕەرەوە (العلوّ بتقدم وفاة الرّاوي): نمونەکەیشی وەك ئەوەی کە (إمام نواوی) دەیلێت: ئەوەی کە ڕیوایەتی دەکەم لە (٣) کەسەوە و لە (البیهقی)و (الحاکم)ەوە، بالآترە لەوەی کە ڕیوایەتی بکەم، لەسێ کەسەوەو ئەوانیش لە (أبو بکر بن خلف) و لە (حاکم)ەوە، ئەمەش لەبەر پێش کەوتنی مردنی (بیهقی) بەسەر (إبن خلف)دا[1].

هـ.بالآیەتی بەهۆی زوو تر گوێ لێبوونەوە (العلوّ بتقَدّم السماع):

واتە:بەلە پێش تر گوێ لێ بوون لە مامۆستاکەوە، جا ئەوەی کە پێشتر گوێی لێی بوو، بالآترە لەوەی کە دواتر گوێی لێبووە.

بۆ نمونە: وەك ئەوەی کە دووکەس لە مامۆستایەکەوە شتێك ببیستن، جا گوێ لێ بوونی یەکێکیان بۆ نمونە نزیکەی (٦٠) ساڵ بێت، وە ئەوی تریان نزیکەی (٤٠) ساڵ بێت – گوێی لێوە بووبێت– وە ژمارەی سەنەدەکەیشی –تا سەریان هەروەك یەك بێت– جا یەکەم بالآترە لە دووەم، ئەمەش جەختی لەسەر دەکرێتەوە لە کەسێکدا کە مامۆستایەکی لێ تێکچووە و لەبەر چاوی شێواوە.

٤.بەشەکانی نزمی (النزول):

بەشەکانی (نزول) پێنجن، وە لە پێچەوانە کانیانەوە بزانە، جا هەر بەشێك لە بەشەکانی (علوّ) دژەکەی بەشێکە لەبەشەکانی (نزول).

٥.ئایا (علوّ) بەرێز تره یان (نزول):

أ.لەسەر ئەو گوتە ساغەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرە، ئەوەیە کە (العلوّ) بەرێز تره لە (نزول)، چونکە بە –نزیکی سەنەدەکە–زۆری هەڵە کەوتنە ناو فەرمودەکەوە دوور

(١) التدریب شرح التقریب ج٢ /ص١٦٨ (البیهقي) لە ساڵی (٤٥٨) و (إبن خلف) لەساڵی (٤٨٧)ەوە, وەفاتیان کردووە.

دەکەوێتەوە، وە (النزول) شتێکە زۆر ڕەغبەتی نییە، (إبن المدیني) دەفەرموێ، (النزول شۆم) ئەم نزمییە (نزول)ـە شوومە، ئەمە ئەگەر سەنەدەکە لە هێزیشدا ڕێك بوبوونەوە.

ب.وە جاری وا هەیە (نزول) بەڕێز ترە، ئەمە ئەگەر (إسناد النازل) ەکە، بەچەند سودێك جیاکرابووەوە، وەك:ئەوەی کە پیاوەکانی ئەم (إسناد النازل)ە، خاوەن پیاوی متمانەترو هێزی لەبەرکردنیان باشترو تێگەیشتوو تربن، لە (إسناد العالی).

٦.بەناوبانگترین دانراو تایبەت:

کتێبی تایبەت بەسەنەدی (عالی و نازل) بەشێوەیەکی گشتی نییە، بەڵام زانایان هەستاون بە تایبەت چەند کتێبێکیان داناوە، کەناوی (ثلاثیات) یان لێناوە، کە مەبەستیان پێی ئەو فەرمودانەیە کە لەنێوان دانەری کتێبەکەو پێغەمبەردا (ﷺ) تەنها سێ کەس هەیە، کە لەمەشدا ئاماژەیەك هەیە، بۆ بایەخدانی زانایان بەسەنەدە باڵاکان (الإسناد العوالي) لەو کتێبانە،

أ.(ثلاثیات البخاري) دانراوی (حافظ إبن حجر).

ب.(ثلاثیات أحمد بن حنبل) دانراوی (السفاريني).

-٢-

پەیوەندکراو (المسلسل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (السلسلة – زنجیرەیی)یەوە هاتووە، کەواتای لکاندنی شتێك بە شتێکی ترەوەی هەیە، هەر لەمەشەوە یە (سلسلة الحدید)، بۆیە بەمەش ناسراوە، وەك بڵێی، لەلایەکەوە بەهۆی لێکچوونی لە زنجیرو لەلایەکی تریشەوە بەهۆی هاو وێنەیی لەنێوان بەشەکانیدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە:بریتیە لە هاوڕێك بوونی پیاوانی سەنەدەکەی لەسەر صیفەتێك یان حاڵەتێك، ئەمە لەلایەکەوە بۆ ڕاوییەکانو لەلایەکی تریشەوە بۆ ڕیوایەتەکە.

٢.شەرحی پێناسەکە:

واتە:مُسَلْسَلْ: ئەوەیە کە گێڕەرەوانی ئەو سەنەدە یەك لەدوای یەكو وەك یەکن لە:

أ.هەموویان هاوبەشن لەیەك صیفەتدا.

ب.هەروەها هەموویان هاوبەشن لەیەك حاڵەتدا.

جـ.یان هاوبەشن لەتەنها صیفەتێکی ڕیوایەتەکەدا.

٣.جۆرەکانی:

لە شەرحی پێناسەکەوە دەردەکەوێت، کە سێ جۆر (مسلسل) هەیە، کە ئەمانەن:

أ.المسلسل بأحوال الرواة.

ب.المسلسل بصفات الرواة.

جـ.المسلسل بصفات الروایة.

جا ڕونکردنەوەی ئەم سێ جۆرەت بۆدەکەم:

أ.المسلسل بأحوال الرواة: موسەلسەل بونەکەی بەهۆی ئەو حاڵەتەوەیە کە گێڕەرەوەکانی تیادایە.

وەحاڵەتی ڕاویەکان یان گوفتاری یە، یان کرداریە، و یان هەردووکیانە.

١.المسلسل بأحوال الرواة: گوفتارییەکەی: وەك فەرمودەکەی (معاذ بن جبل)کە پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرمووە .. (یامعاذ إني أحبك فقل في دبر كل صلاة اللهم أعنّي على ذكرك وشكرك وحسن عبادتك) واتە: ئەی موعاز خۆشم دەوێیت، بۆیە لەدوای هەموو نوێژێکەوە بڵێ : اللهم أعنّی.....).

لە گوتەی سەرجەم ڕاوییەکاندا(أنا أحبك فقل[1] – بەزنجیرەیی (تسلسل) و بەگوفتار – هاتووە.

٢.المسلسل بأحوال الرواة: کردارییەکەی: وەك فەرمودەکەی (أبو هريرة) کە دەفەرموێ : (شبّك بيدي أبو القاسم (ﷺ) وقال (خلق الله ألأرض يومَ السبت) واتە: پێغەمبەر (ﷺ) پەنجەی خستەناو پەنجەکانم و فەرموی خودا زەوی لەڕۆژی شەممەدا دروست کرد.

جا ئەم فەرمودەیە بەزنجیرەیی کە هاتووە سەرجەم ڕاوییەکانی لەکاتی گێڕانەوەیدا پەنجەیان خستوەتە نێو پەنجەی یەکترییەوە بەکرداری[2].

٣.المسلسل بأحوال الرواة:گوفتارو کردار پێکەوە: وەك فەرمودەکەی (أنس) کە دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (لايجد العبد حلاوة ألإيمان حتى يؤمن بالقدر خيره و شرّه حُلوهِ و مُرّه وقبض رسول الله (ﷺ) على لحيته وقال: آمنت بالقدر خيره و شرّه وحلوه و مرّه) واتە: بەندە تام و چێژی باوەڕ ناچێژێت، تا باوەڕی بە چارەنووسیی خوایی (القدر) نەبێت، لەچاك و خراپ و شیرین و تاڵی، جا پێغەمبەر (ﷺ)ڕیشی خۆی گرت و فەرمووی: بڕوام بەقەدەر هەیە، چاك و خراپ و شیرین و تاڵی[3]، کە بە زنجیرەیی هەموو گێڕەرەوەیەك

(١) أخرجه ابو داود في الوتر.
(٢) أخرجه الحاكم مسلسلاً في معرفة علوم الحديث ص٤٢.
(٣) أخرجه مسلسلاً الحاكم في معرفة علوم الحديث ص٤٠.

لەکاتی گێڕانەوەیدا ڕیشی خۆیی گرتووەو وتویەتی، (أمنتُ بالقدر خیره و شره حلوه و مرّه).

ب.المسلسل بصفات الرواة:پەیوەندکراو بەهۆی بوونی سیفەتێکەوە لەسەر جەمی گێڕەرەوەکاندا کە ئەمەش دوو جۆرە:

گوفتاری و کرداری.

١.المسلسل بصفات الرواة:گوفتاریەکەی:وەك ئەو فەرمودە زنجیرەییەی کە دەربارە بە خوێندنی سورەتی (الصف)ە، کە بە زنجیرەیی لە گوتەی هەموو ڕاویەکدا هاتووە، (فقرأها فلان هكذا –فلانە کەس بەو جۆرە خوێندویەتیەوە).

ئەمەو (إمام العراقی) فەرمویەتی: صیفاتی گێڕەرەوەکان بە گوفتارو حاڵەتی گێڕەرەوەکان بە کرداری زۆر نزیکن پێکەوەو بەڵکو لێك چوویشن.

٢.المسلسل بصفات الرواة:کرداری یەکەی:وەك ڕێك کەوتنی ناوی گێڕەرەوەکان وەك (مسلسل) بە (المُحَمَّدَيْنْ) یان ڕێك کەوتنی ناوەکانیان (إتفاق ألأسماء) وەك (مسلسل)ی شەرعزانان (الفقهاء)و (الحفاظ) حافیزەکان: یان تێك گرتنەوەی نیسبەتەکانیان، وەك (الدمشقين) دیمەشقیەکان و (المصرين) میسریەکان.

جـ.المسلسل بصفات الرّواية:پەیوەندکراو بە هۆی صیفەتی گێڕانەوەکەوە:کە صیفاتی گێڕانەوەش یان بەشێوازی دانەوە (صيغ الأداء) یان بەکاتی گێڕانەوەکەوە یان بە شوێنەکەیەوە پەیوەستە.

١.المسلسل بصيغ ألأداء:وەك فەرمودەی زنجیرەیی کە لەسەرەتای ڕیوایەتەکاندا دەڵێن(سمعت) یان (أخبرنا).

٢.المسلسل بزمان الرواية:کاتەکەی:وەك ئەو فەرمودە پێوەندەی کە بەزنجیرەیی لە ڕۆژی جەژندا ڕیوایەت کراوە.

٣.المسلسل بمكان الرّواية:شوێنەکەی:وەك فەرمودەی (مسلسل) گەلی وەڵام دانەوەی نزا لە (ملتزَم)دا، کە جێگایەکە.

٤.گرنگترینیان (أفضله):
ئەوەیانە کە پێوەند (الأتصال)ی هەیەو لە گوێ گرتنەکەیداو (درۆ :التدليس)ی تیادا نییە.
٥.لە سوودەکانی:ئەوەیە کە زۆر (ضبط)ی گێڕەرەوەکان بەسەریەوە دیارە.
٦.ئایا بوونی (تسلسل)ەکە لەسەرجەمی سەنەدەکەدا بەمەرج گیراوە؟ ئەمە بەمەرج نەگیراوە، جاری وا هەیە کە (تسلسل)ەکە لە ناوەڕاستیدا یان لە کۆتاییەوە دەپچڕێت، بەڵام لەم کاتەدا دەگوترێ: (هذا مسلسل إلى فلان).

٧.هیچ پەیوەندی یەك لەنێوان (تسلسل)و صەحیحیدا نییە؟
کەم جار فەرمودەی (مسلسل) لەو (تسلسل)ەیدا، پارێزراوە لەخەلەلو لاوازیی، هەرچەندە ئەصڵی فەرمودەکەیش صەحیح بێت، لەخەیری ئەو رێگای (تسلسل)ەی.

٨.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:
أ.(المسلسلات الكبرى)ی (إمام سيوطي) کە (٨٥) فەرمودەی گرتۆتەوە.
ب.(المناهل السلسلة في ألأحاديث المُسَلْسَلة)ی (محمد عبدالباقي ألأيوبي) کە (٢١٢) فەرمودەی گرتۆتەوە.

-٣-

گێڕانەوەی گەورەکان لە بچوکەکان
رواية الأكابر عن الأصاغر

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(ألأكابر)جەمعی (أكبر)ە،و(ألأصاغر) جەمعی (أصغر)ە، ماناکەیشی واتە: گێڕانەوەی گەورە لە بچووکەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:گێڕانەوەی کەسێکە لە کەسێکی ترەوە کە لەم کەمتر بێت لەڕووی تەمەن بێت یان پلە (الطبقة)ەوە، یان لەڕووی زانست یان لەبەر کردن (حفظ)ەوە بێت.

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە:

واتە:گێڕەرەوە کە لە کەسێکەوە شتێك بگێڕێتەوە، کە ئەو کەسە لێی کەم تەمەن تر بێت و پلەی نزم تر بێت، وە نزمی لە پلەیشدا، وەك ڕیوایەت کردنی صەحابی لە تابیعینەوەو وێنەی ئەمە.

یاخود لە کەسێکەوە شت بگێڕێتەوە کە لەڕووی زانست و لەبەرکردنەوە ئەم کەسی دووەمە – لێی کەمتر بێت، وەك گێڕانەوەی زانایەکی بیر تیژ (عالم حافظ) لە مامۆستا (شیخ)ێکەوە، هەرچەندە ئەو شێخە گەورە تر بێت لە تەمەندا، وە پێویستە ئاگادار بوون لەوەی کە تەنها گەورەیی لەتەمەنو پلەدا، واتە بەبێ هاوڕێکی لە زانستدا لەو کەسەوەی کە لێوەی شت دەگێڕێتەوە، وە لەمە تەنها خۆی بەس نییە بەوەی کە ناو بنرێت بەڕیوایەتی گەورە لە بچووك (رواية: الأكابر عن ألأصاغر)، وە ئەو نمونانەی کە دێن، ئەمە ڕوون دەکەنەوە.

٣.بەشەکانی و نمونەکانی:

دەکرێت کە گێڕانەوەی گەورە لە بچووك بۆسێ بەش دابەش بکرێت کە ئەمانەن :

أ.ئەوەیە کە گێڕەرەوە بەتەمەن تر بێت، وە پلەکەی لە پێش تر بێت لەو کەسەی کە ڕیوایەتی لێوە کردووە، (واتە ئەمە لەگەڵ زانستو لەبەر کردن دا دەبێت).

ب.ئەوەیە کە گێڕەرەوە بەڕێز تر بێت (أكبر قَدْراً) نەك بەتەمەن تر بێت لە ڕیوایەت لێکراوەوە، وەك گێڕانەوەی (حافزێکی زانا) لە مامۆستایەکی گەورەوە، بەڵام (حافظ) نەبێت، وەك: ڕیوایەتی (مالك) لە (عبدالله بن دينار)[1]ەوە.

جـ.دەبێت گێڕەرەوە بەتەمەن تر بێتو بەڕێز تر بێت لە ڕیوایەت لێکراوەوە، واتە گەورەترو زاناتر بێت لێی، وەك : گێڕانەوەوی (البرقاني) لە (الخطيب)[2]ەوە.

٤.لە گێڕانەوەکانی گەورە لە بچووك:

أ.گێڕانەوەی صەحابی لە تابيعين، وەك ڕیوایەتی (عبادلة)، واتە: (عبدالله)کان، و هی تریش لە (كعب الأحبار)ەوە.

ب.گێڕانەوەی تابيعی، لەو تابيعيانەوە کە شوێن ئەم کەوتون، واتە:تابيعی ئەمن، وەك: گێڕانەوەی (يحيى بن سعيد الأنصاري) لە (مالك)ەوە.

٥.لە سوودەکانی:

أ.بۆ ئەوەی وا گومان نەبرێت کە ئەو کەسەی ڕیوایەتەکەی لێوەکراوە، بەڕێزترو گەورەترە، لە گێڕەرەوە، چونکە ئەم گومانە زۆر دەبرێ.

ب.تاوا گومان نەبرێت، کە لە سەنەدەکەدا گۆڕانکارییەك هەیە، چونکە عادەت لەو گێڕانەوەی گەورە لە بچووکا وایە، کابرا وا دەزانێت گۆڕان تیایداکراوە.

٦.بەناو بانگترین دانراو تیایدا:

أ.کتێبی (مارواه الكبار عن الصغار و الآباء عن ألأبناء)ی (حافظ ابو يعقوب أسحاق بن ابراهيم الوَّراق) کەلە ساڵی (٤٠٣هـ) کۆچی دوایی کردووە.

---

(١) (مالك) پێشەوایەکی (حافظ)ە، و (عبدالله بن دينار) تەنها مامۆستایەکی گێڕەرەوەیە، هەرچەندە بەتەمەن تره لە (مالك).

(٢) چونکە (برقاني) بەتەمەنترە لە (خطيب)، بەڵام بەڕێز ترە لێی، چونکە شێخیەتیو مامۆستایەتیو زاناتریشە لێی.

-٤-

گێڕانەوەی باوکان لە کوڕانەوە
(رواية الآباء عن الأبناء)

١.پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لەسەنەدی فەرمودەکەدا باوکێك هەبێت کە فەرمودەکەی لە کوڕەکەیەوە گێڕابێتەوە.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەو فەرمودەیەی کە (عباس بن عبدالمطلب) لە (الفضل)ی کوڕییەوە دەیگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر (ﷺ) لە (مزدلفة) دوو نوێژی کۆکردۆتەوە.

٣.لە سوودەکانی:

تا گومان نەبرێت کە لە سەنەدەکەدا گۆڕانکاری یان هەڵە هەیە، چونکە ئەصڵ وایە کە کوڕ لە باوکەوە شت ڕیوایەت بکات، وە ئەم جۆرەو ئەو جۆرەی پێشتری بەڵگەیە لەسەر (تواضع)ی زانایان، و زانست وەرگرتنیان لەهەر کەسێکەوە بێت، هەرچەندە لەپلەو ڕێزو تەمەنیشدا ئەوان لێیان کەمتر بن.

٤.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (رواية ألآباء عن ألأبناء)ی دانراوی (خطيب البغدادي).

-٥-

گێڕانەوەی کوڕان لە باوکان
رواية الأبناء عن الآباء

١. پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لە سەنەدی فەرمودەکەدا کوڕێك هەبێت، کە فەرمودەکەی تەنها لە باوکییەوە گێڕابێتەوە، یاخود لە باوکیەوە و ئەویش لە باپیریەوە.

٢. گرنگترینیان:

گرنگ ترینی ئەم جۆرەیش ئەوەیە کە ناوی باوك یان باپیرەکە نەهێنرابێت، چونکە ئەمە پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە بۆ زانینی ناوەکەی.

٣. جۆرەکانی: دوو جۆرە:

أ. گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەتەنها باوکییەوە، (واتە: بەبێ گێڕانەوەی لە باپیرییەوە) کە ئەمە یان زۆرە.

وەك: گێڕانەوەی (أبي العشراء) لە باوکیەوە[1].

ب. گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەباوکیەوەو لە باپیریەوە، یاخود لە باوك و باپیری بەرەو ژوورتریش.

(١) کە لەناوەکەیدا و ناوی باوکیدا ڕاجیایی هەیە، بەچەند گوتەیەك، کە دیارترینیان ئەوەیە کە ناوی (أسامة بن مالك)ە.

وەك: ڕیوایەت کردنی (عمرو بن شعیب) لە باوك‌و باپیریەوە[1].

٤.لە سوودەکانی:

أ.لێکۆڵینەوەیە بۆ زانینی ناوی باوك‌و باپیر، ئەگەر ناویان ڕاستەوخۆ نەدرکێنرابوو.

ب.ڕونکردنەوەی مەبەست لەو باپیرە، کە ئایا باپیری کوڕەکە یە یان باپیری باوکیەتی.

٥.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

أ.(رواية ألأبناء عن آبائهم)ی (أبو نصر بن عبدالله بن سعيد الوائلي).

ب.(جزء من روى عن ابيه عن جده)ی، دانراوی (أبو خيثمة).

جـ.کتێبی (الوشي المعلّم في من روى عن أبيه عن جده عن النبي (ﷺ))ی، دانراوی (الحافظ العلائي).

(١) (عمرو) نەسەبەکەی بەم جۆرەیە: (عمرو بن شعيب بن محمد بن عبدالله بن عمرو بن العاص)کە باپیری (عمرو) موحەممەدە، بەڵام زانایان بە هۆی بەدواداچوون بۆیان جێگیر بووە، کە ضە میر لە (جَدِّهِ)دا، بۆ (شعيب) دەگەڕێتەوە، جا بۆیە مەبەست لە (جَدِّهِ)، (عبدالله بن عمرو)یە، کە صەحابیەکی ناسراوە.

-٦-

گێڕانەوەی (المُدَبّج و رواية الأقران)

١.پێناسەی: (الأقران):

أ.لەڕووی زمانەوە: (الأقران) کۆی (قَرِين)ە، بەمانای (هاوەڵ – مُصاحب)ەیە، هەروەك لە (قاموس)دا وایە[١].

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسانەن کە لەتەمەن و لەنێو سەنەدیشدا لێك نزیکن[٢].

٢.پێناسەی گێڕانەوەی (الأقران):

ئەوەیە کە یەکێك لە و دوو برادەرە لەوی تریانەوە شت بگێڕێتەوە وەك: گێڕانەوەی (سليمان التَّيْمي) لە (مِسْعَر بن كِدَام)ەوە، کە ئەم دوانە برادەری یەکترن، بەڵام ئەوە هەیە نازانین کە (مسعر) گێڕانەوەی لە (التَّيْمي)یەوە هەبێت.

٣.پێناسەی (المُدَبّج):

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (التدبيج)ەوە هاتووە، بەمانای (التزيين – ڕێك بوون)ەوە، (التدبيج) لە (ديباجَتَيْ الوَجْه)ەوە وەرگیراوە، بەمانای دوو کوڵمەکەی دەموچاو، وە بۆیە ناونراوەتە (مُدبج) بەهۆی یەکسانیو هاوڕێکی گێڕەرەوە(الرَاوي)و لێ گێڕدراوە (المروي عنه)، هەروەك چۆن دوو کوڵمەکە ڕێکن، ئەمانیش ڕێك بونەتەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە دوو برادەر هەریەکێکیان لەوی تریانەوە شت بگێڕێتەوە.

---

(١) ج٤/ ص٢٦٠.

(٢) نزیکیی لە سەنەددا، ئەوەیە کە دەبێت لە چەند مامۆستایەکەوە شتیان وەرگرتبێ لەیەك پلە (طبقة)ەدا.

٤.نمونەی (المدبج):

أ.لەهاوەڵاندا: وەك گێڕانەوەی (عائشة) لـە (ابـو هريـرة)و گێڕانـەوەی (أبـو هريـرة) لـە (عائشة).

ب.لـە (تابعين)دا: وەك گێڕانەوەی (الزهري) لـە (عمر بن عبدالعزيز)و گێڕانەوەی (عمر بن عبدالعزيز) لـە (الزهري)يەوە.

جـ.لەوانەی دوای تابعين دا (أتباع التابعين): وەك گێڕانەوەی (مالـك) لـە (الأوزاعـي) و گێڕانەوەی (الأوزاعي) لـە (مالك).

٥.لـە سوودەكانی:

أ.تاوا گومان نەبرێت كە لـەسەنەدەكەدا زيادە هەبێت[١]

ب.تا گومان نەبرێت، كە (عن) ەكە گۆڕدراوە بە (واو)[٢]

٦.بەناوبانگترين دانراو تيايدا:

أ.(المدبج) دانراوی (الدار قطني).

ب.(رواية الأقران)ی (ابو الشيخ ألأصبهاني).

---

(١) چونكە ئەصڵ وايە كە قوتابی لـە مامۆستاكەيەوە شت بگێڕێتەوە، جا كە لـە برادەرێكيـەوە شـتی گێڕايـەوە، ئەگـەر كەسێك لێكۆڵينەوەی لـەم بابەتە نەكردبێت وا گومان دەبات، كە ناوهێنانی ئـەو بـرادەرەی كـە شـتە كـەی لـی گێڕاوەتەوە زيادەيەو سەرڕاوەيە.

(٢) واتە: تا گوێگر يان خوێنەری ئەو سەنەدەوا گومان نـەبات، كـە ئەصـڵی ڕيوايەتەكـە، (حـدثنا فـلان (و) فـلان)ە، بكەوێتە هەڵەوە و بيكات بە (حدثنا فلان (عن) فلان)!

-٧-

باسی (السابق و اللاحق)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (السابق) ئیسمی فاعیلەو لە (السَبق)ەوە هاتووە، بەمانای (پێشکەوتوو- لە پێش - المتقدم)، وە (اللاحق)یش ئیسمی فاعیلەو لە (اللِّحاق)ەوە هاتووە، بەمانای (دواکەوتوو - المتأخر - پاش خراو)، وە مەبەست لەمە گێڕەرەوەیەکە کە زوو مردبێت و گێڕەرەوەیەکی ترە کە دواترو لەپاشتر مردبێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە لە گێڕانەوەدا لە مامۆستایەکەوە دوو کەس بەشداری بکەن، کەنێوانی مردنیان زۆر بێت.

٢.نمونەکەی:

أ.(محمد بن إسحاق السراج)[١]، کە (البخاری) و (الخفاف) بەشداریان کردووە، لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٧) ساڵ یان زیاتریشە[٢].

ب.(ألإمام مالك): کە (الزهری) و (أحمد بن إسماعيل السَّهمی) بەشداریان کردووە لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٥) ساڵە، چونکە (الزهری) لە ساڵی (١٢٤ هـ) وەفاتی کردووەو (السهمی) لە ساڵی (٢٥٩هـ) وەفاتی کردووە.

---

(١) (السراج) لە ساڵی (٢١٦ هـ) لەدایك بووەو لەساڵی (٣١٣ هـ) کۆچی دوایی کردووە، کەماوەی (٩٧) ساڵ ژیاوە.

(٢) (إمام بخاری) لە ساڵی (٢٥٦هـ) وەفاتی کردووە، وە (الحسين أحمد بن محمد الخفاف النيسابوری) لە ساڵی (٣٩٣هـ) وەفاتی کردووە، وە گوتراویشە لە (٣٩٤ هـ) دا وەفاتی کردووە، وەهەروەها گوتراویشە کە لە (٣٩٥هـ)یشدا وەفاتی کردووە.

ڕوونکردنەوەی ئەمەش ئەوەیە کە (الزهری) زۆر بە تەمەنترە، لە (مالك) چونکە لە شوێن کەوتوان (تابعین)ەو (مالك) لە شوێن کەوتەی شوێنکەوتوان (أتباع التابعین)ە، جا گێڕانەوەی (الزهری) لە (مالك)، لە بابی گێڕانەوەی گەورە لە بچووك حیسابە، وەك ڕابورد لە کاتێکا کە (السهمی) تەمەنی زۆر کەمترە لە (مالك) سەرەڕای ئەوەش کە (السهمی) زۆریش ژیاوە کە تەمەنەکەی نزیکەی سەد ساڵ گەیشتووە، بۆیەش ئەو جیاوازییە زۆرەی هەیە لەنێوان وەفاتی ئەم و وەفاتی (الزهری)دا.

بەدەستەواژەیەکی ڕوونتر، ئەو گێڕەرەوە لەپێش ترە (السابق) دەبێتە مامۆستا بۆ ئەو لێوەگێردراوە (المروي عنه)ەوە ئەو گێڕەرەوە لەدواترە (اللاحق) دەبێتە قوتابی ئەو، وە ئەو قوتابی یە بۆماوەیەکی زۆر دەژێت.

٣.لە سوودەکانی:

أ.بەڵگەیە لەسەر شیرینی سەنەدی باڵاو نزیك لە دڵدا.

ب.تاوا گومان نەبرێت کە ئەو سەنەدە لە پاشترە پچڕاوە.

٤.بەناو بانگ ترین دانراو تیایدا:

کتێبی (السابق و اللاحق)ی دانراوی (الخطیب البغدادي).

بەشی دووەم

ناسینی گێڕەرەوەکان (معرفة الرواة)

١. ناسینی هاوەڵان. (معرفة الصحابة).
٢. ناسینی شوێن کەوتوان. (معرفة التابعين).
٣. ناسینی براو خوشکەکان. (معرفة الأخوة و الأخوات).
٤. وەك یەك و جودا.. (المتفق و المفترق).
٥. باسی (المؤتلف و المختلف).
٦. باسی (المتشابه).
٧. باسی (المهمل).
٨. ناسینی شتە نادیارەکان (المبهمات).
٩. ناسینی (الوحدان).
١٠. ناسینی ئەوانەی کە بەناوو صیفاتی جیاواز ناسراون.
١١. ناسینی موفرەداتی ناوو کونیەو ناز ناو (لقب)ەکان.
١٢. ناسینی ناوی ئەوانەی کە بە کونیەکانیان ناسراون.
١٣. ناسینی ناز ناو (ألقاب)ەکان.
١٤. ناسینی ئەوانەی کە بۆلای غەیری باوکیان نیسبەت دراون.
١٥. ناسینی ئەو جۆرە نیسبەت لێدانەی کە خۆی پێچەوانەی ئەو نیسبەتەیە.
١٦. ناسینی مێژووی گێڕەرەوەکان (معرفة تواريخ الرواة).
١٧. ناسینی ئەو کەسە بڕوا پێکراوانەی زانایان و گێڕەرەوەکان کە شت تێکەڵ دەکەن.
١٨. ناسینی یاخود زانینی چینەکانی زانایان و گێڕەرەوەکان.
١٩. ناسینی ئەو گێڕەرەوە، و زانایانەی کە کۆیلە بوون.
٢٠. ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێکراوو لاوازەکان.
٢١. ناسینی نیشتمان و شاری گێڕەرەوەکان.

-١-

ناسینی هاوەڵان (معرفة الصحابة)

١ .پێناسەی هاوەڵ (الصحابي):

أ.لەڕووی زمانەوە:(الصحابة) چاو گەو بەمانای (الصُّحبة – هاوەڵێتی) دێت، وە هەر لەمەشەوە، (الصحابي و الصاحب) وەرگیراوە، کە جەمعەکەی دەبێتە (أصحاب)و (صحب) جا بەکارهێنانی (الصحابة) بەمانای (أصحاب) زۆر بووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو کەسەیە کە گەیشتبێت بە پێغەمبەر (ﷺ) بە مسوڵمانێتی و هەر لەسەر مسوڵمانێتیش مردبێت، هەرچەندە هەڵگەڕانەوە (الردة)یش بەسەریدا هاتبێ، ئەمە لەسەر گوتەی زۆر صەحیحی زانایان.

٢ .گرنگییەکەی و سودەکانی:

ناسینی هاوەڵانﷺزانستێکی گەورەو گرنگو زۆر بەسوودە، وە لەو سوودانەیش ناسینی (پەیوەست – المتصل)ەکانە، لەنێو (مرسل)ەکاندا.

٣.بە چیدا هاوەڵێتی ئەو هاوەڵانەﷺبۆ پێغەمبەر (ﷺ) دەزانرێت؟

ئەو هاوەڵێتییە بە یەکێك لەم پێنج شتە دەزانرێت، کە ئەمانەن:

أ.بەزۆر گێڕانەوە (التواتر): وەك (أبو بكر الصديق) و (عمر بن الخطاب) و دەکەسەموژدە پێدراوەکەی تر بە بەهەشت.

ب.(بەناوبانگ دەرکردن)، وەك (ضمام بن ثعلبة) و (عكاشة بن محصن).

جـ.بەهەواڵدانی هاوەڵانﷺ.

د.بەهەواڵدانی کەسێکی بڕوا پێکراوی شوێنکەوتوان (التابعين).

هـ.بە هەواڵدانی خودی ئەو کەسە ئەگەر (عادل) بوو، وە ئەو بانگەشە کردنـەی شـتێکی (ممکن) بوو[1]

٤.بەڕاستاڵ دانان (تعدیل)ی سەرجەم هاوەڵانﷺ:

هاوەڵانﷺهەموویان عادلن، ئیتر چونیەکە ئەوانەیان بێت کە تووشی فیتنـەی شـەڕ بـوبن یان نا..، ئەمەش بە کـۆڕا(إجمـاع) ی ئەوانـەی کـە قـسەیان بەبەڵگـە دەکرێـت و مانـای (عدل)ی هاوەڵانﷺ،واتە: دوور بونیان لەوەی کە بەتایبەتی درۆ بکـەن لەگێڕانـەوەدا، و لادان و لاڕێیـی تێـدا بکـەن، بـەکردنی کارگـەلێك کـە ببێتـە هـۆی ئـەوەی کـە ئـەو گێڕانەوەیـەیان لـێ وە رنـەگیرێت، جـا لەسـەر ئـەنجامی ئەمـەدا وەرگرتنـی سـەرجەم گێڕانەوەکانیان بەبـێ لێکۆڵینـەوەو خۆمانـدوو کـردن دەربـارەی بـە(عـادل) بونیـان، بـۆ ئەوانەیان کە تێکەڵ بە فیتنە بوون، ئەوە بە (إجتهاد) بۆیان لێـك دەدرێتـەوەو لەسەریـشی بەپاداشتن، ئەمەش وەك چاك گومـان بـردن (حـسن الظـن)یـك پێیـان، چـونکە ئـەم پێـرە هەڵگری شەریعەت بوون و لـە چاکترینی سەدەکاندا بوون.

٥.ئەوانەیان کە زۆرترین فەرمودەیان هەیە:

خاوەنی گێڕانەوە زۆرەکان (المُکْثِرین) شەش کەسن، یەك لـەدوای یەك ئەمانەن:

أ.(ابو هریرة) کە (٥٣٧٤) فەرمودەی گێڕاوەتەوە، وزیاتر لـە سـێ سـەد کەس شتیان لـێ گێڕاوەتەوە.

ب.(إبن عمر) کە (٢٦٣٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

---

(١) ئەمەش وەك ئەوەی کە بانگەشەی هاوەڵێتی (الصحبة) بکات، پێش سەد ساڵ لـە وەفـاتی پێغەمبـەر(ﷺ) ، بـەڵام ئەگەر بانگەشەی ئەمەی کرد بۆ زەمەنێکی دواتر ئەوە ئەو قسەیەی وەرناگیرێ، وەك، (رتن الهندي) کە ئەم کابرایە بانگەشەی هاوەڵێتی کرد دوای شەش سەد ساڵ لە هیجرەت کە ئەم کابرایە لە ڕاستیدا کابرایـەکی (دجـال) بـوو، هەروەك (إمام الذهبی) وا دەربارەی دەفەرموێت لـە (المیزان)دا ج٢/ ص٤٥.

جـ.(أنس بن مالك) كه (٢٢٨٦) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.
د.(عائشة)ی دایکی باوەڕداران كه (٢٢١٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.
هـ.(إبن عباس) كه (١٦٦٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.
و.(جابر بن عبدالله) كه (١٥٤٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

٦.ئەوەیان كه زۆرترین فەتوای هەبووە:

وە ئەوەیان كه زۆرترین فەتوای لێ گێڕدراوەتەوە (إبن عباس)ە، و پاشان گەورە زاناكانی تری هاوەڵانﷺكه هەر شەش كەسن، وەك (مسروق) دەڵێت: (زانستی هاوەڵانﷺلە شەش كەسدا كۆتایی هاتووەو كۆبوەتەوە)، (عمر) و (علی) و (أبی بن كعب) و (زید بن ثابت) و (أبي درداء) و (إبن مسعود) و پاشانیش زانستی ئەم شەش كەسەیش لەلای (علی) و (عبدالله بن مسعود) كۆبۆتەوە.

٧.عەبدوڵڵاكان كێن؟.

مەبەست لە (العبادلة) لە ئەصڵدا، (عبدالله) ناوەكانی نێو هاوەڵانﷺ، كە ژمارەیان دەگاتە نزیكەی سێ سەد هاوەڵ، بەڵام مەبەست پێیان لێرەدا چوار كەسە لە هاوەڵان كە هەموویان ناویان (عبدالله)یە، و ئەمانەن:

أ.عبدالله بن عمر.
ب.عبدالله بن عباس.
جـ.عبدالله بن الزبير.
د.عبدالله بن عمرو بن العاص.

وە جیاكەرەوە (المیّزة)ەی ئەمانە ئەوەیە كە لە زانایانی صەحابی بوون، ئەوانەی كە مردنیان دوا كەوتووە، تا كاتێك كه خەڵكی پێویستیان كەوتووە بە زانستەكانیان ئەم چوار كەسە ئەو جیاكەرەوە و ناوبانگەیان هەیە، جا كه كۆبونەوە لەسەر شتێك لەسەر فەتوایەك دەگوترێ ئەوە گوتەو فەرمایشتی (عبادلة)ەیە.

٨.ژمارەی هاوەڵانﷺ:

سەر ژمێرییەکی ورد نییە بۆ ژمارەی هاوەڵانﷺ، بەڵام ئەوە هەیە فەرمایشت گەلێکی ئەهلی عیلم هەن، کە لێیانەوە دەفامرێتەوە، کە ژمارەیان لەسەد هەزار (١٠٠٠٠٠) صەحابی زیاتر بوون.

کە دیارترینی ئەم گوتانە گوتەی (أبي زُرعة الرازي)یە، کە دەفەرموێت: (پێغەمبەر (ﷺ) گیانی کێشرا لەناو سەدو چوارده هەزار هاوەڵدا کە شتیان لێ دەگێڕایەوەو شتیان لێوەدەبیست)[1].

٩.ژمارەی چینەکان (طبقات)ی هاوەڵانﷺ:

جیاوازی هەیە، لە ژمارەی چینەکاندا، هەندێکیان لە زانایان بە گوێرەی زوو موسڵمان بونیان یاخود زوو کۆچ کردنیان یاخود بینینی ڕوداوە گرنگەکان، ڕیزبەندی چینەکانیان کردووە.

هەندێکیان بەگوێرەی شتی تر ڕیزبەندی چینەکانیان کردووە، هەریەکەو بەگوێرەی ئیجتیهادی خۆیان دابەشیان کردوون:

أ.(إبن سعد) بۆ پێنج چین دابەشی کردوون.

ب.(حاکم) بۆ دوانزە چین دابەشی کردوون.

١٠.بەڕێزترینی هاوەڵانﷺ:

بەشێوەیەکی گشتی بەڕێزترینیان (أبوبکر الصدیق)ە، پاشان (إمام عمر)ە، (رضي الله عنهما) ئەمە بە کۆڕای ئەهلی سوننەت، پاشان (إمام عثمان) و پاشان (إمام علی) ئەمەش لەسەر گوتەی جەماوەری ئەهلی سوننەت، پاشان تەواوی دەکەسەکە، پاشان ئەوانەی غەزوەی (بدر) و پاشان ئەوانەی غەزوەی (أحد) و پاشان کۆمەڵی (بیعة الرضوان)ن.

---

(١) التقریب مع التدریب، ج٢/ ص٢٢٠.

١١.ئەوەیان کە یەکەم کەس مسوڵمان بووە:

أ.لەنێو پیاوە ئازادەکاندا، (أبوبكر الصديق)ـە ﷺ.

ب.لەنێو منداڵاندا: (علي بن ابي طالب)ـە ﷺ.

جـ.لەنێو ئافرەتاندا: (خديجة)ی دایکی بڕواداران ﷺ.

د.لەنێو گزیرەکاندا (زيد بن ثابت)ـە ﷺ.

هـ.لەنێو کۆیلەکاندا: (بلال بن رباح)ـە ﷺ.

١٢.ئەو هاوەڵەی کە کۆتا کەسی هاوەڵان بوو و وەفاتی کردبێ:

(أبو الطفيل عامر بن واثلة الليثي)یە، کە لە ساڵی (١٠٠) سەد لە مەککەی موکەڕڕەمە وەفاتی فەرمووە، وە گووتراویشە لە سەد بەدواوە بووە، و پاشان ئەوە کە لە پێش ئەمەوە بووە لە مردندا (انس بن مالك)ە، کە لە ساڵی (٩٣) نەوەدو سێ لە (بەصرە) وەفاتی فەرمووە.

١٣.بەناو بانگترینی کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(ألأصابة في تمييز الصحابة) ی (إبن حجر العسقلاني).

ب.(أسد الغابة في معرفة الصحابة)ی (علي بن محمد الجَزَري) کە بە (ابن ألأثير) ناسراوە.

جـ.(ألأستيعاب في أسماء ألأصحاب) دانراوی (إبن عبدالبر).

-٢-

ناسینی شوێنکەوتوان

١.پێناسەی شوێنکەوتە (التابعي):

أ.لەڕووی زمانەوە: (التابعون) کۆی (تابعی)یان (تابع)ە: وە (التابع) ئیسمی فاعیلەو لە (تَبِعَهُ)ەوە هاتووە، واتە: لە دوایەوە ڕۆیشت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسەیە کە گەیشتبێت بەصەحابییەك و بەمسوڵمانێتی و هەر لەسەر مسوڵمانێتیش مردبێت، وەگوتراویشە ئەوەیە کە ڕەفیقایەتی صەحابی کردبێت.

٢.لە سوودەکانی:

جیاکردنەوەی (مرسل) ە، لە (مُتَّصِلْ).

٣.چینەکانی (تابعین):

ڕا جیایی هەیە لەسەر ژمارەی چینەکانیان، زانایان هەریەکەو بەگوێرەی تێڕوانینی خۆی دابەشی کردوون:

أ.(مسلم) کردوونی بە سێ چینەوە.

ب.(إبن سعد) کردوونی بە چوار چین.

جـ.(الحاکم) کردوونی بە پانزە چین، کە یەکەم چینیان ئەوەیە کە بە دەهاوەڵە کە گەیشتبن.

٤.باسی (المُخَضْرَمُون):

تاکەکەی (مُخَضْرَم) و (المُخَضْرَم)ە: ئەو کەسەیە کە سەردەمی نەفامی (الجاهلیة)ەی بینیبێ، و سەردەمی پێغەمبەریشی (ﷺ) دیبێ، وە مسوڵمان بوبێت، بەڵام خودی پێغەمبەری (ﷺ) نەدیبێ، وە لەسەر گوتەی صەحیح (المُخَضْرَمُون) لەسەر (تابعین) حیسابن، وە ژمارەی موخەزرەمەکان نزیکەی بیست (٢٠) کەسن، هەروەك (إمام مسلم) ژماردوونی، بەڵام گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە کە لەو ژمارەیە زۆر ترن، و لەوانە (أبو

عثمان النهدي) و (ألأسود بن يزيد النخعي).

٥.حەوت شەرعزانەکە (الفقهاء السبعة):

لە کەسە گەورەکانی (تابعین) حەوت شەرعزانەکەن، کە لە گەورە زانایانی (تابعین)ن، وە هەموویان لە خەڵکانی مەدینەن کە ئەمانەن: (سعيد بن المسيب، و القاسم بن محمد، و عروة بن الزبير، و خارجة بن زيد، و أبو سلمة بن عبدالرحمن، و عبيد الله بن عبدالله بن عتبة، و سليمان بن يسار)[١].

٦.بەرێز ترینی (تابعین):

چەند گوتەیەکی زانایان هەیە لەمەڕ بەرێز ترینیان، بەڵام گوتەی مەشهور لەسەر ئەوەیە کە بەرێز ترینیان (سعيد بن المسيب)ە، (أبو عبدالله بن محمد بن خفيف الشيرازى) دەڵێت:

أ.خەڵکی مەدینە گوتویانە: بەرێز ترینی (تابعین)، (سعيد بن المسيب)ە.

ب.خەڵکی (کوفە) دەڵێن: (أوس القَرْني)یە.

جـ.خەڵکی (بصرة)دەڵێن: (الحسن البصرى)یە.

٧.بەرێز ترینی ئافرەتی شوێنکەوتوان (التابعيات):

(أبو بكر بن ابو داود) دەڵێت: (حفصة بنت سيرين) و (عمرة بنت عبدالرحمن) گەورەی ئافرەتانی (تابعین)ن، و لەدوای ئەمانەوە (أم الدرداء)[٢]دێت.

٨.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (معرفة التابعين)ی (أبو المطرف بن فطيس الأندلسي)[٣]یە.

---

(١) (إبن المبارك)، (سالم بن عبدالله بن عمر)ی لە جیاتی (ابو سلمة) داناوە، وە (أبو الزناد) لە جیاتی (ابو سلمة)و (سالم) (ابو بكر بن عبدالرحمن) ی داناوە.

(٢) ئەم (أم الدرداء)ە، (ام الدرداء)ی بچوکە,کەناوەکەی (هجيمة)یان (جهيمة)ەیە، هاوسەری (أبو الدرداء) بووە، (أم الدرداء)ی گەورە دیسانەوە خێزانی (أبو الدرداء) بووە، ناوی (حيرة) بووە، بەڵام صەحابییە بووە.

(٣) بڕوانە (الرسالة المستطرفة) ص١٠٥.

-٣-

ناسینی براو خوشکەکان (معرفة الأخوة و الأخوات)

١.ڕێخۆشکردن:

ئەم زانستە، یەکێکە لەو زانستە زانراوانەی ئەهلی فەرمودە، کە بایەخیان پێداوە و کتێبی سەربەخۆیشیان تیادا داناوە، کە ئەویش زانینی براو خوشکەکانە، لەو گێڕەرەوانە، و لە سەرجەم چینەکاندا، وە بەسەربەخۆ ڕاگرتنی ئەم جۆرە لە لێکۆڵینەوەو کتێب داناندا، بەڵگەیە لەسەر بایەخدانی زانایانی فەرمودە بە گێڕەرەوەکان (الرواة)،وە ناسینی ڕەچەڵەکیان و براو خوشکەکانیان و .....هتد، هەروەك لە جۆرەکانی دواییدا دێت.

٢.لە سوودەکانی:

بۆ ئەوەیە کە وا گومان نەبرێت بە دوو کەس کە ناوی باوکیان یەك بوو ئیتر بران، وەك (عبدالله بن دینار)و (عمرو بن دینار) کە بۆ کەسێك نەزانێت، وا گومان دەبات کە بران، کەچی برایش نین، هەرچەندە ناوی باوکیشیان یەکێکە.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی دوکەس: لە هاوەڵاندا رضی الله عنهم وەك (عمر)و (زید) کە کوڕی (خطاب)ن..

ب.نمونەی سێ کەس: لە هاوەڵاندا رضی الله عنهم (علی و جعفر و عقیل) کە کوڕی (ابو طالب)ن.

جـ.نمونەی چوار کەس: لە (تابعی تابعین)دا، (سهیل و عبدالله و محمد و صالح) ی کوڕانی (ابو صالح).

د.نمونەی پێنج کەس: لە (تابعی تابعین)دا، وەك: (سفیان و آدم و عمران و محمد و إبراهیم)ی کوڕانی (عُیینة).

هـ.غونەی شەش کەس: لە (تابعین) دا، وەك: (محمد و أنس و يحيى و مَعْبَد و حفصة و كريمة)ی كوڕانی (سيرين).
و.غونەی حەوت کەس: لە هاوەڵانداﷺ: (النعمان و معقل و عقيل و سويد و سنان و عبدالرحمن و عبدالله)ی كوڕانی (مُقَرِّن).
كە ئەم حەوت كەسە هەموویان صەحابین، و هیجرەتیشیان فەرمووە، وە هیچ كەسیش لەم پلە بەرزی و ڕێزەدا بەشداری نەكردوون، وە گوتراویشە كە هەموویان لە غەزوەی (خندق)دا ئامادەبوون[1].

٤.بەناوبانگ ترین كتێب تیایدا:
أ.كتێبی (ألأخوة) دانراوی (أبو المطرف بن فطيس ألأندلسي).
ب.كتێبی (ألأخوة)ی (أبو العباس السراج)[2].

١ واتە: حەوت برا لە هاوەڵانداﷺ، كە هەموشیان هیجرەتیان كردبێت، جگە لەم حەوت برایە زیاتر نەبووە.
(٢) (السراج) ئاماژەیە بۆ پیشەی چرا دروست كردن، كە لە باپیرانیدا كردوویانە، كە ناوی (ابو العباس محمد بن إسحاق بن إبراهيم الثقفي)یە، با پیریان فەرموودەناس (محدث)ی سەردەمی خۆی بووە لە (نیسابور) دا، كە هەردوو مامۆستایان (بوخاری و مسلم) ڕیوایەتیان لێوە كردووەو لەساڵی (٣١٣ هـ) دا كۆچی دوایی كردووە.

-٤-

باسی (المُتَّفِقُ و المُفْتَرِقُ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (المتفق – ڕێك) ئیسمی فاعیلەو لە (ألأتفاق)ەوە هاتووە و(المفترق – جودا)یش ئیسمی فاعیلەو لە (ألأفتراق)ەوە هاتووە، کە دژی (ألأتفاق)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناوی گێڕەرەوەکان و ناوی باوکیان و بەرەو ژوورتریش وەك یەك بێت لەڕووی نوسینیش و دەربڕینیشەوە (خطاً و لفظاً) بەڵام کەسەکان جودان، وە هەر لەمەشە ئەگەر ناوی گێڕەرەوەکانو کونیەکانیان یان ناوی گێڕەرەوەکان و نیسبەت لێدانیان .....هتد، وەك یەك بێت[1].

٢.نمونە:

أ.خلیل بن احمد: کە شەش کەس ئەم ناوەیان هەبووە، کە یەکەمیان مامۆستای (سیبویە) بووە.

ب.(احمد بن جعفر بن حمدان):کە چوار کەس ئەم ناوەیان هەبووە، لەیەك سەردەمیشدا.

جـ.(عمر بن الخطاب) کە شەش کەس بوون[2].

٣.گرنگییەکەیو سودەکانی:

زانینی ئەم جۆرە زۆر گرنگە: کەسانێکی زۆر لە گەورە زانایان بەهۆی نەزانینی ئەم

---

(١) هاوڕێك بوون لە تەنها ناوێکدا کێشەتیایدا کەمو دەگمەنە، وە ناساندنی لێرەدا بۆ ئەوەیەکە بە زۆری سەری کێشەکانن، ئەمەش لە کتێبە درێژەکاندا (المطولات) دا باس دەکرێت، کە ئەمەش لە جۆری (مهمل) نزیکترە.

(٢) ئەمە لەلای من –د. محمود الطحان– نامۆ (غریب) ترین نمونەیە کە بینومە لە کتێبی (المتفق و المفترق) ی (الخطیب)دا، وە زۆرترین ژمارەیەك کە گێڕەرەوەکان لەناودا وەك یەك بووبن لەو کتێبەدا حەڤدە کەسییە.

بابەتەوە هەڵخلیسکاون، لە سوودەکانی:

أ. گومان نەبردن بەوانەی کە ناوەکانیان یەکێکە-بەوەی کە یەك کەسیانە- لە کاتێکدا کە کۆمەڵێکن کە ئەمەش پێچەوانەی (المهمل)ە، کە ئەمە ترسی ئەوەی لێ دەکرێ، کە ئەو تەنها کەسە دوانن[1].

ب. جیاکردنەوەی ئەوانەی کە ناوەکانیان وەك یەکە، چونکە جاری وا هەیە یەکێکیان متمانە پێکراو (ثقة)ەیەو، ئەوی تریان لاواز (ضعیف)ە، جا ئەوەی کە (صحیح)ە بە (ضعیف) دەردەکرێو بە پێچەوانەشەوە - ئەگەر ئەم زانستە نەزانرێ.

٤. کەی زانینی -ئەم زانستە- چاك و جوانە؟

زانینەکەی کاتێك چاکە، کە دوو گێڕەرەوە یان چەندگێڕەرەوەیەك لەناوێکدا وەك یەکبن، وەلە یەك سەردەمیشدا بووبن، وەلە هەندێ مامۆستادا یەك بوبن، وە لە هەندێ لەو کەسانەشدا کە شتیان لێ گێڕاونەتەوە هەریەك بوبن، بەڵام ئەگەر لە چەند سەردەمێکی جیاوازدا بووبن، ئەوە کێشە لەناوە کانیان دا نییە.

٥. بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

أ. کتێبی (ألمتفق و المفترق)ی (الخطیب البغدادي) یە، کە کتێبێکی پڕ بایەخو بەنرخە[2].

ب. کتێبی (ألأنساب المتفقة)ی (حافظ محمد بن طاهر) کە لەساڵی (٥٠٧ هـ) کۆچی دوایی کردووە، کە ئەم کتێبە بۆ جۆرێکی تایبەت لە (المتفق) دانراوە.

---

(١) شرح النخبة، ص٦٨.

(٢) نوسخەیەکی دەست خەتی (ناکاملی) ئەم کتێبە لە (ئەستەمبول) هەیە لە کتێبخانەی (أسعد افندی)دا ژمارە (٢٠٩٧) لە دووتوێی (٢٣٩) لاپەڕەدا کەلە سەرەتای بەشی دەیەمەوەیە تاکۆتایی بەشی هەژدەهەم کە کۆتایە کەیە، وە بەشێکیشی لەلای (الشیخ عبدالله بن حمید) هەیە، کە لەسەرەتای بەشی سێیەمەوە یە تا کۆتایی بەشی نۆیەم.

-٥-

باسی (المؤتلف و المختلف)

١.پێناسەکەی:

ا.لە ڕووی زمانەوە: (المؤتلف) ئیسمی فاعیلەو لە (الأئتلاف) ەوە هاتووە، کە مانای (کۆبونەو پێك گەیشتن)ی هەیە، کە دژی (النُّفرة) لێك ترازاوو لێك دور کەوتنەوەیە، وە (المختلف) ئیسمی فاعیلەو لە (ألأختلاف)ەوە هاتووە، کە دژی (الأتفاق – ڕێکبوون)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناو گەلێك یان چەند ناز ناو (القاب)و چەند کونیەو چەند ڕەچەڵەك (أنساب)ێك، وەك یەك بن ئەمەلەڕووی نوسینەوە،بەڵام لە ڕووی دەربڕین (لفظ)ەوە جیاوازبن[1].

٢.نمونەکەی:

أ.(سَلام) و (سَلاَّم) کە یەکەمیان بەبێ شەددە لەسەر لامەکە، و دووەمیان بەشەددەوە.

ب.(مِسیْوَر) و (مُسَوَّر) یەکەمیان بە کەسرەی میمەکە و سکونی سینەکەو تەخفیفی واوەکە، وە دووەمیان بە زەمەی میمەکەو فەتحەی سینەکەو شەددەی واوەکە.

ج.(البَزَّاز) و (البَزَّار) کەیەکەمیان کۆتاییەکەی (زاء)ە، و دووەمیان کۆتاییەکەی (راء)ە.

د.(التَّوْري) و (التَّوَّزي)، کە یەکەمیان بە پیتی (ثاء) و (راء) و دووەمیان بە پیتی (تاء) و (زاء)ە.

٣.ئایا ئەمە یاسا (ضابط)ێکی هەیە؟

أ.زۆر تر یاسایەکی یەکلاکەرەوەی نییە، چونکە شتێکی بڵاوبوو، و زۆرە، بەڵکو

(١) ئیتر چونیەکە جیاوازیەکە تەنها لە لەفزدا بێت، یان لە شێواز (شکل)دا.

بەلەبەرکردن (حفظ) پشت ڕاست دەکرێتەوە و هەرناوەو بەو موفرەداتەی کە لەسەریەتی دەزانرێت.

ب.وە هەیانە کە (ضابط)ێکی هەیەو ئەمەش دووبەشە:

١.ئەوەی کە یاسایەکی تایبەتی هەیە، بەنیسبەت کتێبێکی تایبەت وەیان کۆمەڵە کتێبێکی تایبەتەوە، وەك ئەوەی کە بڵێیت: هەر (یَسار) ناوێك لە دوو کتێبە صەحیحەکەو (الموطأ) دا هات، ئەوە بە (یاء)ی دونوختەو پاشان (سین)ی بێ نوختەیە، تەنها (محمد بن بَشار) نەبێت، کە بە (باء)ی یەك نوختەو پاشان (سین)ی موعجەمە، واتە: نوختە دار دەبێت.

٢.ئەوەی کە بە شێوەیەکی گشتی یاسایەکی هەیە:

واتە: بەنیسبەت کتێبێکەوە یان کۆمەڵە کتێبێکی تایبەتە وە نەبێت، وەك ئەوەی کە بڵێیت: (سَلاّم) کە هەموویان شەددە دارن، تەنها پێنج کەس نەبێت، پاشان ئەو پێنج کەسە دیاری دەکەین و -لەبیردا دەیچەسپێنین.

٤.گرنگییەکەی و سودەکانی:

زانینی ئەم جۆرە لە زانستە گرنگەکانی پیاوانە،(علم الرَجال) تا ئەوەی کە (علي إبن المديني) وتوویەتی (توندترین (تصحیف) شێواندنی نوختە دەکەوێتە ناوەوە (ألأسماء)، چونکە ئەمە شتێکە (قیاس)ی بۆناکرێت، وە لە پێش و دوایەوە شتێك نییە، کە ببێتە بەڵگە لەسەری[1]

وە سودەکەیشی لە دووری لە هەڵەو تێ نەکەوتن دا خۆی دەبینێتەوە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(المؤتلف و المختلف)ی (عبدالغني بن سعيد).

ب.(الأكمال)ی (إبن ماكولا) لەگەڵ پاشکۆیەکدا کە هی (ابو بكر بن نُقْطة)یە.

---

(١) النخبة ص٦٨

-٦-

لێك چوو (المتشابه)[1]

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمیٰ فاعیلەو لە (المتشابه)ەوە هاتووە، بەمانای لێکچوون (التماثل – هاو وێنە) دێت، وە مەبەست لە (ألمتشابه) لێرەدا (الملتبس)ـە، وە هەر لەمەشـەوە (المـشابه من القرآن) وەرگیراوە، واتە: ئەو ئایەتانەی کە لەیەك دەچن و ـ مانا ئالۆزن–

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناوی گێڕەرەوەکـان لـەڕوی دەربـڕین (لفـظ)و نوسـین (خط)ـەوە، لەیەك بچن، بـەلاّم نـاوی باوکـە کانیـان لـەڕوی لـەفزەوە جـودابن، بـەلاّم لەڕووی نوسینەوە وەك یەك بن یان بە پێچەوانەوە[2]

٢.نمونەکەی:

أ.(محّمد بن عُقَیل)بە زەممەی عەینەکەو (محّمـد بـن عَقیـل) بەفەتحـەی عەینەکـە، کـە نـاوی گێڕەرەوەکان یەکە، و ناوی باوکەکانیان جیایە.

ب.(شُریح بن النعمـان) و (سُـرَیح بـن النعمـان) کـەناوی گێڕەرەوەکـان جیـا یـەو نـاوی باوکەکانیان یەکە.

٣.سودەکەی:

سودەکەی لە (ضبط)کردنی ناوی گێڕەرەوەکـان و لێـك نەچـوونیان لـە دەربـڕین دا، و نەکەوتنە نێو (تصحیف) و ڕوودانی وەهمدا خۆی دەبینێتەوە.

---

(١) ئەم جۆرە لە دوو جۆرەکەی پێشوو لە (المتفق و المفترق) و (المؤتلف و المختلف) پێك دێت.

(٢) وەك ئەوەی کە ناوی گێڕەرەوەکـان لـەڕووی دەربڕینـەوە جیـابن، بـەلاّم نـاوی باوکـەکانیان لـەڕوی نووسـین و دەربڕینیشەوە وەك یەك بن.

٤.چەند جۆرێکی تری (المتشابه):

لێرەدا چەند جۆرێکی تری (متشابه) هەیە، کەمن گرنگترینیان باس دەکەم، لەوانە:

أ.ئەوەیە کە وەك یەك بوون، لە ناوو ناوی باوکدا هەبێت، تەنها لەوشەیەك یان دوو ووشەدا نەبێت، وەك: (محمد بن حُنَيْنْ) و (محمد بن جُبَيْر).

ب.یان ئەوەیە کە لێکچوونەکەی لەناوو ناوی باوکدا لە ڕووی نوسینو دەربڕینەوە بێت، بەڵام جیاوازییەکەی لە پێش و دواکردن (التقديم و التأخير) دا بێت.

١.یان لە هەردوو ناوەکەدا بە گشتی، وەك (ألأسود بن يزيد) و (يزيد بن ألأسود)[١].

٢.یاخود -پێش و دواکە- لە هەندێ پیت دا بێت، وەك (ايوب بن سَيار) و (ايوب بن يَسار).

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(تلخيص المتشابه في الرسم) و (حماية ما أشكل منه عن بَوادر التصحيف و الوهم)ی دانراوی (خطيب البغدادي).

ب.(تالي التلخيص) کە دیسانەوە دانراوی (خطيب)ە، کە وەك تەواوکاری یان پاشکۆیەك وایە بۆ کتێبی پێشوو، کە دوو کتێبی پڕ بایەخن، و وێنەی ئەمانە لەم بابەتەوە دانەنراوە[٢].

---

(١) ئەم جۆرە هەندێ لە زانایان بە (المشتبه المقلوب) ناوزەدیان کردووە، کە ئەمەیان هەڵەکە، لێك چوونە کە لە بیردا ڕوودەدات، نەك لە نووسین دا، وە جاری وا هەیە لەلای هەندێ گێرەرەوەناوەکەی لە بەرچاویا دەگۆڕێت، وە (خطيب) لەم جۆرەدا کتێبێکی داناوە، ناوی ناوەتە (رافع الأرتياب في المقلوب من الأسماء و الأنساب).

٢ دوو نوسخەی تەواویان لە (دار الكتب المصرية) دەست دەکەوێت، و وێنەی فۆتۆ کۆپی یان لای من -د. محمود الطحان- هەیە.

-٧-

وەلانراو (المُهْمَل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (ألأهمال)ەوە هاتووە، بەمانای (وەلانان – الترك)، وەك ئەوەی کە گێرەرەوە ناوەکەی وەلا نابێت و بەبێ ئەوەی شتێکی باس کردبێت کە لە غەیری خۆی جیای بکاتەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەمەیە کە گێرەرەوەکە لە دووکەسی هاو ناوەوە –تەنها لەناودا یەك بن– شت بگێڕێتەوە، یاخود لەناوی باوکیشدا هەریەك بن و ...هتد، بەڵام جیای نەکاتەوەو تایبەتمەندی هەریەکەیان نەڵێت.

٢.ئەم (أهمال) بوونە، کەی زیان دەگەیەنێت؟

ئەگەر یەکێکیان متمانە پێکراو (ثقة)و ئەوی تریان لاواز (ضعیف) بوو، چونکە نازانین کابرای لێ گێڕدراوە (المروي عنه)، لێرەدا کامیانە لەوانەیە لاوازەکە بێت و ئیتر فەرمودە کە لاواز بکات، بەڵام ئەگەر هەردوکیان متمانە پێکراو (ثقة) بوون، ئەوە ئەو ئیهمالە زیان ناگەیەنێت بەصەحیحی فەرمودەکە، چونکە لێ گێڕدراوە (المروی عنه) هەرکامیان بێت، هەر فەرمودەکە صەحیحە.

٣.نمونەکەی:

أ.ئەگەر هەردووکیان (ثقة) متمانە پێکراو بن، وەك ئەوەی کە (بخاری) تێی کەوتووە کە لە (أحمد)ـەوە، کە هیچ نیسبەتێکی لێ نەداوە، ئەویش لە (إبن وهب) ڕیوایەتی کردووە، جا ئەمەیان (أحمد بن صالح) یان (أحمد بن عیسی) یە، کە هەردووکیان (ثقة)ن.

ب.ئەگەر یەکێکیان متمانە پێکراو بێت و ئەوی تریان لاواز بێت،(سلیمان بن داود)و (سلیمان بن داود) ئەگەر (الخَولاني) بوو، ئەوە متمانە پێکراوەو ئەگەر (یَمامي) بوو، ئەوە لاوازە.

٤.جیاوازی نێوان (مهمل) و (مبهم):

جیاوازیان ئەوەیە (مُهْمَـل) ناوەکـەی درکێنـراوە، بـەڵام دیـاری کردنەکـەی لێکـچوونی تیادایە، بەڵام (مبهَم) ناوەکەی نەدرکێنراوە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المُكْمَل في بيان المُهمَل)ە، کە دانراوی (خطیب)ە، ڕەحمەتی خودای لـێ بێت.

-٨-

زانینی (المُبْهَمات)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:(المبهمات) (جەمعی) (مُبْهَم)ـە، کە ئیسمی مەفعولەو لە (ألأبهام – نادیاری)یە وە، هاتووە، کە دژی (الإيضاح : ڕوونی)یە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسەیە کە ناوەکەی لە مەتنەکـەدا یـاخود لـە سـەنەدەکەدا، ناڕوون و نادیار بێت لە نێو ئەو گێڕەرەوانەدا، یاخود لـەنێو ئەوانـەدا کـە پەیوەنـدیان بـە گێڕانەوەکەوە هەیە.

٢.لە سودەکانی لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە:

أ.ئەگەر نادیارییەکە لە سەنەددا بوو: ناسینی گێڕەرەوەکەیـە، ئەگـەر متمانـە پێکـراو یـان لاواز بێت، ئەمەش بۆ حوکم دان بەسەر صەحیحی یان لاوازی فەرمودەکەدا.

ب.ئەگەر لە مەتندا بوو: سوودی زۆری هەیە، لە دیارترینیان ناسینی خاوەنی چیرۆکەکەیە، یان ناسینی پرسیارکەرەکەیە، تا ئەگەر لە فەرمودە کەدا نیشانە (مناقب)ێکی هەبێت، ئەوا ئیتر فە ضلە کەییمان بۆ دەردەکەوێت، وە ئەگەر بە پێچەوانەی ئەمەوە بوو،

بەهۆی ناسینەکەیەوە پارێزراو دەبین لە گومان بردنی لە غەیری ئەو کەسە لەنێو هاوەڵە بەڕێزەکاندا رضي الله عنهم .

٣.چۆن (مُبْهَم) دەناسرێت؟

بە یەکێك لەم دوو شتانە دەناسرێت:

أ.بە هاتنی لە هەندێ لە گێڕانەوەی تردا، بە ناوهێنراوی، واتە: ناوەکەی هاتبێت.

ب.بە هاتنی دەقی گوتەی زانایانی ژیان ناس (السِّیْر) لەسەری بە زۆری.

٤.بەشەکانی:

(المُبْهَم) بە گوێرەی زۆرو کەمی نادیاری (أبهام)ەکەی دابەش دەبێت بۆ چوار بەش، کە لە توندترینی (ابهام) یانەوە دەست پێ دەکەم.

أ.پیاو یان ژن: وەك فەرمودەکەی (إبن عباس): (أنّ (رجلاً) قال: یارسول الله الحج کلّ عام؟ واتە: کە پیاوێك وتی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) حەج بۆ هەموو ساڵێکە، دەبێ بیکەیت؟ کە ئەو پیاوە (اقرع بن حابس) بوو.

ب.کوڕ یان کچ: کە براو خوشك و برازاو خوشکەزا چ کوڕ یان کچ دەگرێتەوە، وەك فەرموودەکەی (أم عطیة) دەربارەی شۆردنی کچەکەی پێغەمبەر (ﷺ) بە ئاوو سابوون (سِدْر) کە ئەو کچە زەینەب رضي الله عنها بوو.

ج.مامو پور: کە خاڵ و پوری دایکیو کوڕو کچی مام (ئامۆزا)و کوڕ، وکچی خاڵ (خاڵۆزا) و کوڕو کچی پوری دایکی (پورزاش) دەگرێتەوە، وەك فەرمودەکەی (رافع بن خديجة) عن (عّمه) في النهي عن المخابرة)، کە ئەو مامەیەی ناوی (ظُهير بن رافع) بووە، وەك فەرمودەی پورەکەی (جابر) پوری باوکی، گریا بۆ باوکی کە لە غەزوەی ئوحودا شەهید بوو، کە ناوی ئەو پورەی (فاطمة بنت عمرو) بوو.

د.مێردو ژن: وەك فەرمودەکەی دوو کتێبە صەحیحەکە دەربارەی وەفاتی (زوج: مێردەکەی "سُبَيْعة") کە ناوی مێردەکەی(سعد بن خولة) بوو، وەك فەرمودەی (ژنەکەی)

(عبدالرحمن بن الزبير) كه لـه ژێر نيكاحى (رفاعة القرظي) دا بوو ئيتر تەلاقى دا، كه نـاوى (تميمة بنت وهب) بوو.

٥.بەناو بانگترين كتێب تيايدا:

ژمارەيەك لـه زانايان لـەم جۆرەدا كتێبيان داناوە، لـەوانە (عبدالغنى بن سـعيد) و (الخطيـب) و (النواوى)، كه جوانترين و كۆكەرەوە ترينيان، كتێبـى (المُـسْتَفاد مـن مُبهمـات المـتن و ألإسناد) ى (ولـي الدين العراقي)يە.

-٩-

ناسينى (الوُحْدان)

١.پێناسەكەى :

أ.لـەڕووى زمانەوە: (الوُحدان) بە زەممەى واوەكە كۆى (واحد)ە، واتە: يەكەكان .

ب.لـەڕووى زاراوەوە: ئـەو گێڕەرەوانـەن كـە تـەنها يـەك گێـڕەرەوە لێيانـەوە ڕيوايـەتى كردووە.

٢.سوودەكەى:

ناسينى كەسى ناديارە، وەگێڕانەوەكەيشى بەرپەرچ ئەدرێتەوە، ئەگەر صەحابى نەبێت.

٣.نمونەكەى:

أ.لـەنێو صەحابيدا (عروة بـن مُـضرس) كـە تـەنها (الـشعبى) شـتى لـێ گێڕاوەتـەوە، وە (المُسَيب بن حَزْن) كه تەنها (سعيد)ى كوڕى شتى لـێ گێڕاوەتەوە.

ب.لـەنێو (تابعين)دا: (ابو العُشراء) كه تەنها (حماد بن سلمة) شتى لـێ گێڕاوەتەوە.

٤.ئايا بوخارىو وموسليم لـه كتێبه صەحيحەكانياندا ڕيوايەتى (الوُحدان) يان هێناوە؟

أ.(حاكم) لـه (المَـدخَل)دا باسـى كـردووە، كـه ئـەو دوو پيـاوە، لـەم جـۆرە ڕيوايەتـەيان

نەهێناوە.

ب.بەڵام جەماوەری فەرمودە ناسان وتویانە، کە لە دوو کتێبە صەحیحەکەدا، فەرمودەی زۆری (الوُحدان) هەن، بەڵام هی صەحابین لەوانە:

١.فەرمودەی (المُسَیَّبْ) دەربارەی مردنی (أبو طالب) کە (الشیخان) بوخاریو موسلیم هێناویانە .

٢.فەرمودەی (قیس بن ابی حازم) لە (مِرداس ألأسلمي) کە (یذهب الصالحون ألأول فالأول – واتە: پیاو چاکان یەك بەدوای یەکا ئەچن)، کە جگە لە (قیس) کەس لە (مرداس)ی نەگێڕاوەتەوە، کە ئەم فەرمودەیە (بخاری) هێناویەتی.

٥.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المنفردات و الوُحدان)ی (إمام مسلم)ە.

-١٠-

ناسینی ئەوانەی کە بەناوو صیفاتی جیاجیا ناسراون.

١.پێناسەکەی:

ئەو گێڕەرەوەیە کە بە چەند ناوو ناز ناوو کونیەیەکی[1] جیاجیا وەصف کرابێت، ئیتر لە کەسێك بێت یان لە کۆمەڵێك.

٢.نمونەکەی:

(محمد بن السائب الكلبي) کە هەندێکیان بە (ابا النضر)، وە هەندێکیان بە (حماد بن السائب) و هەندێکیشیان بە (ابو سعيد) ناویان بردووە.

٣.لە سودەکانی:

أ.تێکەڵ نەبوونی ناوەکانی کەسێك، وە گومان نەبردن بەوەی کە ئەوە کۆمەڵە کەسێك بن.

ب.ئاشکراکردنی بەدەمەوە هەڵبەستنی مامۆستاکان (تدليس الشيوخ) واتە: بەهۆیەوە ئەم کارە پوچەڵ دەکرێتەوە.

٤.زۆر بەکارهێنانی ئەم کارە لەناو هێنانی مامۆستاکانیدا لەلایەن (خطيب)ەوە:

لە کتێبەکانی یەوە دەگێڕدرێتەوە، بۆ نمونە:(عن أبي القاسم الأزهري) و (عن عبيدالله بن أبي الفتح الفارسي)و (عن عبيد الله بن أحمد بن عثمان الصيرفي) کە هەموویان یەکێکن.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(إيضاح ألأشكال) ی (حافظ عبدالغني بن سعيد).

ب.(مُوضِح أوهام الجمع و التفريق). دانراوی (الخطيب البغدادي).

---

(١) کونیە: لە عەرەبیدا ئەو ناوەیە کە بە (ابو) یان (ام) یان (أبن) دەست پێ بکات، وەك: (أبو بصير، ابو وائل، ابو مصعب، ابو عبدالله، أم درداء، أم بنان، أبن عمر، أبن آدم، و .....هتد).

-١١-

ناسینی موفرەداتی ناوو کونیەو ناز ناوەکان

١.مەبەست لە (المفردات):

ئەوەیە کە بۆ کەسێك لە هاوەڵانﷺیاخود گێڕەرەوەکان بە گشتی یان یەکێك لە زانایان، ناوێك یان کونیەیەك یان ناز ناوێك (لقب)ێکی هەبێت، کە کەس لە گێڕەرەوە یان زاناکان نەی بێت، وە زۆر جار ئەو موفرەداتانە ناو گەلێکی نامۆی وان کە دەربڕینیان گران بێت.

٢.سوودی زانینەکەی:

نەکەوتنە نێو (تصحیف – شێواندنی نوختە)و گۆڕانو لادان (التحریف)ە، لە ناو ئەو موفرەداتە نامۆیانەدا.

٣.نمونەکەی:

أ.لە ناوەکاندا:

١.لە نێو هاوەڵانداﷺ: (أجمد بن عُجبان) وەك (سفیان) یان (علیان) و (سندر) لەسەر وەزنی (جعفر).

٢.لە غەیری هاوەڵانﷺ: (أوسط بن عمرو) (ضریب إبن نُقیر بن سمیر)ەیە.

ب.لە کونیەدا:

١.لە هاوەڵانداﷺ: (أبو الحمراء) کە گزیری پێغەمبەر (ﷺ) بوو، کە ناوی (هلال بن الحارث) ە.

٢.لە غەیری هاوەڵان: (أبو العُبیدین) کە ناوی (معاویة أبن سبرة)یە.

ج.بە نازناو (القاب)دا:

١.لەنێو هاوەڵانداﷺ: (سفینة)ی گزیری (مولی) پێغەمبەری خودا (ﷺ)، کە ناوی

(مهران) بوو.

٢.لـه غەیری هاوەڵان: (مَنْدَلْ) كه ناوی (عمرو بن علی الغزی الكوفی)یه.

٤.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

(الحافظ أحمد بن هارون البرديجي) لـه كتێبێكی سەربەخۆدا –ئەم بابەتـەی– نووسـیوه، كـه ناوی ناوه (ألأسماء المفردة)، وه هەروەها لـه كۆتایی زۆربەی ئەو كتێبانـەدا كـه لـه بابـەتی ژیان نامەی گێڕەرەوان (تراجم الرواة) دا نوسراوه هەیه، وەك كتێبی (تقريب التهـذيب)ی (إبن حجر).

-١٢-

(زانینی ناوی ئەو كەسانەی كه به كونیەكانیان ناسراون)

١.مەبەست لـه م باسه:

مەبەست لـەم باسه ئەوەیه كه بەدوادا گەڕان بكەین بۆ ئەو ناوانـەی كـه بـه كونیـەكانیان زیاتر ناسراون، تا سەرجەم ئەو ناوه نادیارانەی كه هەیانه بیانزانین.

٢.لـه سوودەكانی:

سوودی زانینی ئەم بابەته ئەوەیه كەوا گومان نەبرێت كه ئەو تەنها كەسه دوانن، چـونكه چەند ناوو كونیەیەكی هەیه، چونكه جاری وا هەیه كه ئـەو كەسـه بـەناوه نادیـاره (غـیر مشهور)ەكەی باس دەكرێتو جاری وا هەیه بـەو كونیەیـەی كـه پێـی ناسـراوه، ئەگـەر كەسێك ئەم بابەته نەزانێت كارەكەی لـێ تێكەڵ دەبێـت و دەشـێوێت و وادەزانێـت كـه دووكەسن، كەچی یەك كەسیشه.

٣.ڕێبازی کتێب دانان تیایدا:

دانەری کتێبی (کونیەکان) کتێبەکەی (باب، باب) دەکات، بە گوێرەی ڕێکخستنی پیتەکان (حروف المعجم) بۆ کونیەکان و پاشان ناوی خاوەنەکانیان دەهێنێت، بۆنمونە: لەبابی (الهمزة) دا ناوی (أبا إسحاق) دەهێنێت، و ناوەکەیشی دەهێنێت، وە لە بابی (الباء) دا (أبا بشر) دەهێنێت، و ناوو کونیەکەیشی دەهێنێت.

٤.بەشەکان و نمونەی خاوەن کونیەکان:

أ.ئەو کەسەی کە ناوەکە و کونیەکەی یەکێکن و هیچ ناوێکی تری نەبێت، وەك: (أبو بلال ألأشعري) کە ناوەکەیو کونیەکەی هەریەکێکن.

ب.ئەو کەسەی کە بە کونیەکەی ناسراوە: وە نەزانراوە کە ئایا ناوی هەیە یان نا..؟ وەك (أبي أناس)ی صەحابی.

جـ.ئەوەی کەکونیەکەی بوەتە نازناو (لقب) بۆی، وە ناوو کونیەی تریشی هەیە، وەك (أبو تراب) کە ناز ناوی (علی) کوڕی (أبو طالب)ە، وە کونیەکەیشی (أبو الحسن)ە.

د.ئەو کەسەی کە دووکونیە زیاتری هەبێت:

وەك: (إبن جريج) کە کونیەی (أبو الوليد) و (أبو الخالد)ی، هەیە.

هـ.ئەو کەسەی کە جیاوازی هەیە لە کونیەکانیدا، وەك (أُسامة بن زيد) کە ووتراوە،(أبو محمد) کونیەکەیەتی، وە گوتراویشە (ابو عبدالله)، وە گوتراویشە (أبو خارجة) کونیەکەیەتی.

و.ئەو کەسەی کە کونیەکەی ناسراوە، بەڵام لە ناوەکەیدا جیاوازی (إختلاف) هەیە: وەك (أبو هريرة) کە جیاوازی هەیە لەناوی خۆی و باوکیدا، بەسی(٣٠) گوتە[1].

کە مەشهور ترینیان ئەوەیە کە (عبدالرحمن بن صخر)ە.

---

(١) سی(٣٠)نەك سێ!

ز.ئەوەی کە لەناوو کونیەکەیشیدا جیاوازی هەیە: وەك (سفينة) کە گوتراوە ناوی (عمير)ە، گوتراویشە ناوی (صالح)ە، وە گوتراویشە ناوی (مهران)ە، وە کونیەکەی گوتراوە کە (أبو عبدالرحمن)ە، گوتراویشە (أبو البحترى)یە.

ح.ئەوەی کە بە ناوو کونیەکەی ناسراوە، وە بەهەردووکیان پێکەوە ناسراوە: وەك (أبو عبدالله)کان، بۆ (سفيان الثوري) و (مالك) و (محمد بن أدريس الشافعى) و (أحمد بن حنبل) و (أبو حنيفة النعمان بن ثابت).

گ.ئەوەی کە بە کونیەکەی مەشهورە، بەڵام ناوەکەیشی زانراوە: وەك (أبو أدريس الخولاني) کە ناوی (عائذ الله)یە.

ی.ئەو کەسەی کە بەناوەکەی ناسراوە، بەڵام کونیەکەیشی زانراوە، وەك (طلحة بن عبيد الله التيمي)، وە (عبدالرحمن بن عوف)، وە (الحسن بن علي بن أبي طالب) کە کونیەی هەموویان (ابو محمد)ە.

٥.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

زانایان دەربارەی (کونیەکانیان) کتێبی زۆریان داناوە، لەوانەی کە کتێبیان داناوە: (علي بن المديني، مسلم، النسائي) وە لە ناسراو ترینی ئەو کتێبانە بە چاپکراوی ئەمەیە:

أ.کتێبی (الكنى و ألأسماء) دانراوی (أبو بشر محمد بن أحمد الدولابي) کە لە ساڵی (٣١٠ هـ) کۆچی دوایی کردووە.

-١٣-

ناسینی نازناوەکان (الألقاب)

١.پێناسە زمانەوانیەکەی:

(الألقاب – نازناوەکان) کۆی (نازناو – لقب)ە، (اللقب) ئەو وەصفەیە کە تیایدا بەرزی و نزمیەك هەست پێ دەکرێت، وە بەڵگەیە لەسەر پیادا هەڵدان (مدح)، یان سەر زەنشتکاری (الذم).

٢.مەبەست لەم باسە:

بریتی یە لە بەدوادا گەڕانو توێژینەوەی ناز ناوی فەرموودە ناس و گێڕەرەوەکانی فەرموودە، ئەمەش بۆناسینیان و (ضبط) کردنیان.

٣.سوودەکەی:

سودی زانینی نازناوەکان دوو شتە کە ئەمانەن:

أ.گومان نەبوون بەو ناز ناوانە کە ئەوانە چەند ناوێکن، وە دانانی ئەو کەسەی کە جارێك بەناوێکەوە باس دەکرێت، وە جارێك بە نازناوەکەی کەدووکەس بن، کەچی ئەوە تەنها کەسێکە.

ب.زانینی هۆکاری ناوزەدکردنی ئەو ڕاوییە بەو نازناوە، جا بۆیە مەبەستی حەقیقی لەو نازناوە دەزانرێت، چونکە زۆر جار ئەو نازناوە پێچەوانەی مانا دیارەکەیەتی.

٤.بەشەکانی:

نازناوەکان دووبەشن، کە ئەمانەن:

أ.دروست نییە، بەکاری بێنی، کە ئەوەیە کە کابرای نازناو بۆدانراو پێی نا خۆش بێت.

ب.دروستە کابرای پێ بناسێنیو بەکاری بهێنی، ئەوەیە کە کەسی نازناو بۆدانراو پێی ناخۆش نەبێت.

٥.نمونەکانی:

أ.(**الضال – گومڕا**): کە نازناوی (معاوية بن عبدالكريم الضالّ) بوو،کە ئەم لەقەبەی بۆ دانراوە، چونکە لە ڕێگای مەککەدا ڕێگای لێ وون بوو بوو.

ب.(**الضعيف – لاواز**): کە ناز ناوی (عبدالله بن محمد الضعيف) بوو، کە ئەم نازناوەی بۆ دانرا، لەبەر ئەوەی کە لەلاشەدا (ضعيف – لاواز) بوو، نەك لە فەرمودەدا (عبد الغنى أبن سعيد) دەڵێت: دوو پیاوی خاوەن شکۆ، کە دوو نازناوی بێتامیان هەیە، کە (ضال) و (ضعيف)ن، کە مەبەستی ئەو دوو کەسەیە.

جـ.(**غُنْدر – ئاژاوەچی**): کە مانای کەسی ئاژاوە گێڕی هەیە لە زمانی حیجازدا، کە نازناوی (محمد بن جعفر البصري)یە، هاوڕێی (شعبة)یە، وە هۆی ناوزەدکردنی بەم لەقەبە، ئەوەیە کە (إبن جريج) هاتە (بصرة)، جا لە (حەسەنی بەصری)یەوە فەرمودەیەکی گێڕایەوە جا ئینکاری لێکرد، و دەستیان دایە پشێوی نانەوە، جا (محمد بن جعفر) زیاتر ئاژاوەکەی لەسەر گێڕا، ئیتر(إبن جريج)یش ووتی: (أسكت يا غندر– بێدەنگ بە ئاژاوەچی).

د.(**غُنْجار – کوڵم سوور**): کە نازناوی (عيسى بن موسى التيمى) بوو، کە بەهۆی سووری کوڵمیەوە نازناوی (غنجار)ی بەسەردا درا.

هـ.(**صاعقة – تریشقە**): کە ناز ناوی (محمد بن إبراهيم الحافظ) بوو، کە (بخاری) شتی لێوە گێڕاوەتەوە، وە بەهۆی بەهێزی، هێزی لەبەر کردنو بیری ئەم نازناوەی بۆدانراوە.

و.(**مشكدانة – دەنکی میسك یان قاپی میسك**): کە نازناوی (عبدالله بن عمر ألأموي) بوو، کە ماناکەی بەفارسی دەنکی میسك یان قاپی میسکە.

ز–(**مُطَيِّن – کووڕە**): کە نازناوی (أبو جعفر الحضرمي)یە، کە کاتێ بچووك بووە، کە

لەگەڵ منداڵان یاری کردووە لەناو ئاودا پشتیان شکاندووە، و کووڕیان کردووە، جا (أبو نعیم) وتویەتی: ئەی (مطین) بۆ لە مەجلیسی زانستدا ئامادە نابێت، ئیتر ئەو نازناوەی بەسەردا بڕا.

٦.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کۆمەڵێك لە زانایانی دێرین و دواینە لەم جۆرەدا کتێبیان داناوە، کە چاکترینو کورترینیان کتێبی (نزهة الألباب)ی (حافظ إبن حجر)ە.

-١٤-

ناسینی ئەوانەی کە بۆلای غەیری باوکیان نیسبەت دراون

١.مەبەست لەم باسە:

ناسینی ئەوانەیە کە بەنیسبەت لێدانەکەی بۆ لای غەیری باوکی ناسراوە، ئیتر نزیك بێت، وەك (دایك و باپیر) یان (نامۆ – غریب) بێت، وەك بۆلای پەروەردەکەرەکەی یان،،، هتدو پاشان زانینی ناوی باوکەکەی.

٢.سوودەکەی:

جلەوگیری کردن لەوەی کە لە کاتی نیسبەت لێدانیاندا بۆلای باوکیان –لەخوێنەر بشێوێت– و واگومان بەرێت، کە ئەوانە جیاوازن و چەند کەسێکن.

٣.بەشەکانی و نمونە بۆی:

أ.بۆ ئەوەی کە بۆلای دایکی نیسبەت دراوە: وەك (معاذ) و (معوذ) و (عود بنو عفراء) و باوکیان (حارث)ـە، وەك (بلال بن حمامة) کە (رباح) باوکیەتی، وە (محمد بن الحنفية) کە

(علي بن ابو طالب) باوكيەتی.

ب.بۆ ئەوەی كە بۆلای باپیری نیسبەت دراوە:

ئیتر باپیرەكە بەرز یان نزم –دوور یان نزیك– بێت، وەك (یعلی بن منية) كە (منية) دایكی باوكیەتی، وە (أمية) باوكیەتی، وە (بشير بن الخصاصية) كە (خصاصية) دایكی دایكی دایكی یەتی، وە (معبد) باوكیەتی.

جـ.ئەوەی كە بۆلای باپیری نیسبەتی لێ دراوە:وەك (أبو عبيدة بن الجراح) كە ناوەكەی (عامر بن عبدالله بن الجراح)ە، (أحمد بن حنبل) كە خۆی (أحمد بن محمد بن حنبل)ە.

د.ئەو كەسەی كە نیسبەتی لێ دراوە بۆ لای كەسێكی بێگانە بەهۆی هۆكارێكەوە:وەك (المقداد بن عمرو الكندی) كە پێی ئەوترێ، (المقداد بن ألأسود)، چونكە لە ژێر سانسۆر (حجْر)ی (أسود بن عبد يغوث) دا بوو، وە ئەو گەورەی كردبوو.

٤.بەناو بانگترین كتێب تایبدا:

كتێبێكی تایبەت لەم بابەتەدا پێ نازانم! بەڵام كتێبەكانی ژیان نامەكان (التراجم) بەگشتی ڕەچەڵەك (النسب)ی هەموو گێڕەرەوەیەكی تیادایە، بەتایبەتی كتێبە فراوانەكانی (التراجم).

-١٥-

ناسینی ئەو نیسبەت لێدانانەی کە پێچەوانەی ڕووکەشی نیسبەت لێدانەکانن

١.ڕێخۆشکردن:

لێرەدا ژمارەیەك گێڕەرەوە هەن کە نیسبەتیان لـێ دراوە بۆ جێگایەك یان بۆ غەزایەك یـان بۆ عەشیرەتێك یان بۆ لای پیشەیەك، بەڵام ڕووکەشی ئەوەی کەلە بیردا دەردەکەوێت لەو نەسەبانەوە ئەوەیە کە ئەو نیسبەتانە وانین، وە مەبەست نین، کە لە واقیعـدا کـە نیـسبەت دراون بۆ ئەو شتانە لەبەر شتێکی ڕۆتینی (عارض) یێك بووە، کە بەهۆی ڕۆشتنیان بۆ ئـەو جێگایە یان دانیشتنێکیان لەگەڵ ئەو پیشە کارانەداو ...هتد، بووە.

٢.سودی ئەم باسە:

سودی ئەم باسە زانینی ئەوەیە کە ئەو نیسبەت لێدانانە حەقیقی نین، بەڵکو ئـەو نیـسبەت لێدانە بۆ ئەو کەسانە (عارض)یێك بوون، وە هەروەها سودەکەیشی ناسینی ئـەو عـاریزە و هۆکارەکەیەتی، کە بە هۆیەوە ئەو نیسبەتەی لێدراوە.

٣.نمونەکەی:

أ.(أبو مسعود البَدري):کە غەزای (بدر)ی نەدیوە، بەڵکو چۆتە ئەو جێگایە،بۆیە نیـسبەتی لێدراوە بۆی.

ب.(يزيد الفقير): کە پشت کوورِ نەبووە و بەڵکو زنجیرە پشتی ئازاری گەیشتۆتێ.

جـ.(خالد الحَذّاء): کە پێلاو دروستکەر نەبووە، بەڵکو لەگـەڵ پـێلاو دروسـت کەرانـدا دانیشتووە.

٤.بەناوبانگترین کتێب لەسەر ڕەچەڵەکەکان (ألأنساب):

کتێبی (الأنساب)ی (السمعانی)، که (إبن ألأثیر) لـه کتێبێکـدا پـوختی کردووه،ونـاوی ناوەته (اللباب في تهذیب ألأنساب)، وه (سیوطي) ئەم پوختەکراوەی لـه کتێبێکـدا پوخـت کردۆتەوه که ناوی ناوەته (لب اللباب).

-١٦-

زانینی مێژووی گێڕەرەوەکان
معرفة تواریخ الرواة

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوه: (تواریخ) کۆی (تـأریخ – مێـژوو)وه، کـه چـاوگی (أ رَّ خ)ەیـه، کـه دەربڕینی ئەو هەمزەیه تیایدا، به ئاسانی خوێنراوەتەوه.

ب.لەڕووی زاراوەوه:بریتییه لـه زانینی ئەو کاتەی که به هۆیەوه چۆنیەتی (ضبط)کردنـی، کاتی لەدایکبوون (موالید)و کاتی مردنو ڕووداوەکان و ...هتد، دەزانرێت.

٢.مەبەست لـه –مێژوو– لێرەدا:

بریتییه لـه: زانینی مێژووی لەدایك بوون و گوێ لـێ گرتنی ئەو کەسانه لەمامۆستاکان، و گەیشتنیان به هەندێ لـه شارەکانو مردنیانه.

٣.گرنگیەکەی و سوودەکانی:

ئەمه هونەرێکی گرنگه،(سفیان الثوري) دەڵێت:کـه گێڕەرەوەکـان درۆیـان خـسته کـار، ئێمەش مێژوومان بۆ بـەکارهێنان، وه لـه سـودەکانی زانینـی ڕشـته پەیوەسـتەکان (إسـناد المتصل) و ڕشته پچڕاوەکان (منقطع)ەکانه.

وه کۆمەڵێك بانگەشەی ئەوەیان کردووه، که لـه کۆمەڵێکی تـرەوه، شـتیان گێڕاوەتـەوه، ئـەوا سـەیری مێـژوو دەکرێـت، جـا ئـەوه دەردەکـەوێت کـه ئەوانـه بانگەشـەی ئـەو

گێڕانەوەیەیان کردووە لە مێژوویەکدا، ئەوانی تر لەو مێژووەدا، چەند ساڵ بووە مردوون!

٤.چەند نمونەیەك لە مێژووە:

أ.گوتەی ساغ لەسەر تەمەنی پێغەمبەر (ﷺ) و (أبوبکر)و (عمر)و هاوەڵانی ئەوەیە کە (٦٣) ساڵ بووە.

١.کە پێغەمبەر (ﷺ) لە چێشتەنگای ڕۆژی دووشەممە دوانزەی (ربیع ألأول) دا لە ساڵی (١١هـ) کۆچی دوایی کردووە.

٢.وە (أبو بکر) ﷺلە مانگی (جمادي ألأولى) ساڵی (١٣هـ) ڕۆحی کێشراوە.

٣.وە (إمام عمر) ﷺلە مانگی (ذي الحجة)ـە، ساڵی (٢٣ هـ) شەهید کراوە.

٤.وە (إمام عثمان) ﷺلە مانگی (ذي الحجة)ی ساڵی (٣٥هـ) شەهید کراوە، کە تەمەنی (٨٢) ساڵ بووە، وە گوتراویشە کە تەمەنی (٩٠) ساڵ بووە.

٥. (إمام علی) ﷺلە مانگی (رمضان)ی ساڵی (٤٠هـ) دا، شەهید کراوە، کە تەمەنی (٦٣) ساڵ بووە.

ب.ئەو دوو هاوەڵەی کە شەست ساڵ لە دەوری نەفامیو شەست ساڵ لە ئیسلامەتیدا ژیاون و لە (مدینة)دا ساڵی (٥٤هـ) وەفاتیان کردووە، ئەمانەن:

١.حکیم بن حزام.

٢.حسان بن ثابت.

ج.خاوەنی ئەو مەزهەبانەی کە پەیڕەویان لێوە کراوە:

ناو	ساڵی لەدایکبوون	ساڵی کۆچ کردنیان
١.النعمان بن ثابت (أبو حنيفة)	٨٠	١٥٠
٢.مالك بن أنس	٩٣	١٧٩
٣.محمد بن ادريس الشافعي.	١٥٠	٢٠٤
٤.أحمد بن حنبل	١٦٤	٢٤١

د.خاوەنی کتێبە بڕوا پێکراوەکانی فەرمودە

ناو	ساڵی لەدایکبوون	ساڵی کۆچ کردنیان
١.محمد بن أسماعيل البخاري	١٩٤	٢٥٦
٢.مسلم بن الحجاج النيسابوري	٢٠٤	٢٦١
٣.ابو داود السجستاني	٢٠٢	٢٧٥
٤.أبو عيسى الترمذي[1].	٢٠٩	٢٧٩
٥. أحمد بن شعيب النسائي.	٢١٤	٣٠٣
٦.(إبن ماجة) القزويني	٢٠٧	٢٧٥

هـ.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.کتێبی (الوفيات) ی (أبن زُبْر محمد بن عبيدالله الربعي) کە فەرمودە ناسی (دمشق) بووە، کە لە ساڵی (٣٧٩ هـ) دا کۆچی دوایی کردووە، کە بە گوێرەی ساڵەکان ڕێکی خستووە.

ب.چەند پاشکۆیەك لەسەر ئەو کتێبەی پێشووە کە پاشکۆکان هی (کتانی) و پاشان (ألأكفاني) و پاشان (العراقي) و ...هتد...ن.

(١) لەسەر ساڵی لەدایك بوونی جیاوازی هەیە، وە زۆرینەی مێژوو نووسان ئەو ساڵەی کە تیایدا لە دایك بووە، دیاری یان نەکردووە، بەڵکو ئەوەیان باس کردووە کە لە دایك بونەکەی لەبەشی یەکەمی سەدەی سێیەمدا بووە، بەڵام هەندێ لە زانایانی دواین باسی ئەوەیان کردووە، لە ساڵی (٢٠٩ هـ) دا لە دایك بووە، لەوانە ڕاڤیاری (الشمائل)، (محمد بن قاسم جسوس)ە، لە ج١/ ص٤.

-١٧-

ناسینی ئەو کەسە بڕوا پێکراوانەی کە شت تێکەڵ دەکەن

١.پێناسەی تێکەڵ کردن (ألإختلاط):

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: واتە: خراپ بوونی عەقڵ، کە دەوترێ (أختلط فلان) واتە: عەقڵ خراپ بووەو -شێواوە – هەروەك لە (قاموس)دا وایە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: خراپ بوونی عەقڵە، یان بێ یاسایی و شێوان لە قسەکانیدا هەیە، بەهۆی پیری یان کوێری یان سوتانی کتێب یان.....هتد.

٢.جۆرەکانی (المختلطین)، ئەوانەی تێکەڵ دەکەن:

أ.ئەوەی شت تێکەڵ دەکات، بەهۆی -پیریەوە- (الخَرَف)، وەك (عطاء بن السائب الثقفي الكوفي).

ب.ئەوەی کە بەهۆی کوێر بوونیەوە شت تێکەڵ دەکات و شێواوە، وەك (عبدالرزاق بن همام الصنعاني) کە دوای ئەوەی کوێر بوو، شتی بەسەردا دەخوێنرایەوە، ئیتر ئەویش بەسەر خەڵکیدا دەیخوێندەوە.

ج.ئەوەی کە بەهۆی هۆکاری ترەوە شت تێکەڵ دەکات، وەك سوتانی کتێبەکانی، وەك (عبدالله بن لهية المصري).

٣.حوکمی گێڕانەوەکانی کەسی شێواو (مختلط):

أ.ئەوەی کە لە پێش ئەو شێوانەدا گێڕاویەتیەوە لێی وەردەگیرێت.

ب.بەڵام ئەوەی کە لە دوای ئەو شت تێکەڵ کردنە گێڕاویەتیەوە لێی وەرناگیرێت، هەروەها ئەوەی کە گومانی تیایە کە ئایا پێش تێکەڵ کردنە کە گێڕاویەتیەوە یان لەدوای

تێکەڵ کردنەکە، هەر لێی وەرناگیرێ.

٤.گرنگیەکەی و سوودەکانی:

ئەمە هونەرێکی زۆر گرنگە، سوودەکەی لە جیاکردنەوەی فەرمودەی کەسانی بڕوا پێکراودایە، ئەوانەی کە لە دوای ئەم دەردی تێکەڵ کردنە شتیان وتوە، تا پەرچ بدرێتەوە، و لێیان وەرنەگیرێت.

٥.ئایا دوو شێخەکە -بخاری و مسلم- لە کتێبە صەحیحەکانیاندا شتیان لەو کەسە متمانە پێکراوانەوە هێناوە، کە توشی تێکەڵ کردن هاتوون؟

بەڵێ، بەڵام ئەوانەیان هێناون کەزانراوە، کە لە پێش ئەم تێکەڵ کردنە گێڕاویانەتەوە.

٦.بەناو بانگترین دانراوتیایدا:

ژمارەیەك لە زانایان کتێبیان تیایدا داناوە، وەك (العلائي) و (الحازمي)، وە لەو کتێبانەش کتێبی (ألأغتباط بمن رُمي بالإختلاط)، دانراوی (حافظ إبراهيم إبن محمد) کچە زای (إبن العجمی) کە لە ساڵی (٨٤١ هـ) دا، کۆچی دوایی کردووە.

-١٨-

ناسینی چینەکانی زانایان و گێڕەرەوەکان

١.پێناسەی چین (الطبقة):

أ.لەڕووی زمانەوە: واتە: کۆمەڵێکی لێك چوو، (القوم المتشابهون).

ب.لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە کۆمەڵێ کەس کە لە تەمەن و (أسناد)دا لێك نزیکن، یاخود تەنها لە (أسناد) دا لێك نزیکن[1].

(١) تدريب الرّاوي ج٢/ ص٣٨١.

مانای نزیکی لە (أسناد)دا، ئەوەیە کە مامۆستاکانی ئەو کەسەو کەسەکەی تریەك بن، یاخود مامۆستا (شێخ)ـە کانیان، لێك نزیك بن.

٢.لە سوودەکانی زانینی ئەم بابەتە:

أ.پارێزراو بوون لە وەی کە کەسانێکی لێك چوو لەناوو کونیەو...هتد، تێکەڵ بن، چونکە جاری وا هەیە دووناو لە لەفزدا لێك دەچن، جا وا گومان دەبرێت بە یەکێك کە ئەوی تریان بێت، جا بە زانینی چینەکانیان ئەم جیاکاری یە دەزانرێت.

ب.سوودێکی تری، وەستانە لەسەر حەقیقەتی مەبەست لە (عنعنة)، واتە: عن فلان عن فلان...

٢.جاری واهەیە کە دوو گێڕەرەوە، بەگوێرەی تێڕوانینێك سەربە چینێکن و بە گوێرەی تێڕوانین (ألأعتبار)یکی تر سەر بەچینێکی ترن ،

وەك (أنس بن مالك) و هاوڕێنەکانی لە کەسە تەمەن کەمەکانی هاوەڵانﷺ، ئەمانە لەگەڵ دەیانی تردا سەر بە چینێکن بەگوێرەی ئەوەی کە لە هاوەڵانن، و لەسەرووی ئەمەیشەوە هاوەڵانﷺ هەموویان چینێکن، وە بە گوێرەی زووهاتنە نێو ئیسلامەوە، هاوەڵانﷺ دەبنە (١٠) دە تا....ئەوەندە...چین، هەروەك لە باسی ناسینی هاوەڵاندا ﷺڕابورد، جا (أنس بن مالك) و هاوڕێنەکانی لەم چینە نابن.

٤.چی لەسەر ئەو کەسە پێویستە کە تێڕامان لەم بابەتەدا دەکات؟

لەسەر ئەو کەسەی کە لە زانستی چینەکاندا تێڕامان دەکات، پێویستە زانا بێت بەسالی لەدایك بوونو مردنیان، و ئەو کەسانەی ئەمان کە شتیان لێوە ڕیوایەت کردوونو ئەوانەی کە شتیان لەمان ڕیوایەت کردووە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.کتێبی (الطبقات الكبرى)ی (إبن سعد).

ب.کتێبی (طبقات القرّاء)ی (ابي عمرو الداني).

جـ.كتێبی (طبقات الشافعية الكبرى)ی (عبدالوهاب السبكي).
د.(تذكرة الحفاظ)ی (إمام الذهبي).

-١٩-

ناسینی گێڕەرەوە زانا کۆیلەکان

١.پێناسەی کۆیلە و گزیر (الموالي):

أ.لەڕووی زمانەوە:(الموالی)کۆی(مولی)یە، وە(ألمولی)لە وشە دژەکانە، کە بۆ مولکدار (مالك) و بەندە (العبد) و بەندە ئازادکەر (المُعتِق) و بەندەی ئازادکراو (المعتَق)بەکاردێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسە یە کە لە ژێر سانسۆر دا بێت (المحالَف) یاخود بەندەی ئازاد کراو بێت، یاخود ئەوکەسەی کە لەسەر دەستی کەسانی تر مسوڵمان بووە.

٢.جۆرەکانی (الموالی):

واتە: ئەو پەیوەندییەی کە بەهۆی کۆیلە ئازاد کردنەوە پەیدا دەبێت.

جۆرەکانی کۆیلە:

أ.کۆیلەیی بەهۆی پەیمان نامەوە، (مولی الحِلف)، وەك (ألإمام مالك بن أنس ألأصبحي التيمي) کە لە پشتدا (ألأصبحي)یە، بەڵام (التيمی) بونەکەی بەهۆی پەیمانێکەوە بووە، چونکە هۆزی (أصبح)یەکان بوونە کۆیلەی (تيم)ە، قورەیشیەکان بە پەیمان.

ب.کۆیلەی ئازادکراو، واتە: بە کۆیلەی ئەو کەسە دراوەتە قەڵەم چونکە ئازادی کردووە، (مولی العتاقة)، وەك (أبو البختري الطائي التابعي) کە ناوی (سعيد بن فيروز) ە، کە کۆیلەی (طيئ)بووە، چونکە گەورەکەی لە (طيئ) یەکان بووە، کە ئازادی کردووە.

ج.کۆیلەی ئیسلامەتی، واتە: بەکۆیلەی ئەو کەسە ناوزەد کراوە، چونکە خۆی یان باو باپیرانی لەسەر دەستی ئەو کەسە ئیسلام بوون، وەك:(محمد بن إسماعيل البخاری الجعفی)، چونکە باپیری کە(موغیر)ەیە، ئاگر پەرست بووە، وە لەسەر دەستی (اليمان بن أخنس

الجعفی) مسوڵمان بووە، ئیتر نیسبەتی بۆلای ئەم (الجعفی)یە دراوە.

٣.لە سودەکانی:

بێخەم بوون لە تێکەڵ کاری و لێك چوون (اللبس)و ناسینی کەسی نیسبەت لێدراوە بۆ هۆزەکەی، ئیتر بەڕەچەڵەك بێت، یان بە هۆی (مولاء) بونەوە، وە هەر لەمە شەوە کە جیاکردنەوەی نیسبەت لێدراو بۆ هۆزو کۆیلایەتییە، ئەو کەسانەی کە لەناو دا لەنێو ئەو هۆزەدا بەڕەچەڵەك یەکێکن –و ناوەکانیان یەکە– دەزانرێت.

٤.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

لەم بابەتەوە (ابو عمر الكندي) کتێبی داناوە، بەڵام تەنها بەنیسبەت لێدانی میسرییەکانەوەیە.

-٢٠-

ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێکراوەکان لەنێو لاوازەکاندا
معرفة الثقات الضعفاء من الرواة

١.پێناسەی متمانە (ثقة) و لاوازێتی (الضعيف):

أ.لەڕووی زمانەوە: (الثقة): واتە: (المؤتمن) کەسی ئەمین و متمانەدار، وە: (الضعيف – لاوازە) دژی (القوي – بەهێزە)، وە (الضعف – لاوازی) دەبێت، کە بەجەستەیی بێت یان مەعنەوی بێت.

ب.لە ڕووی زاراوەوە: (الثقة) متمانەدار، بریتییە لە کەسێتی ڕاستاڵ (عادل)ی (ضابط)، وە (الضعيف) لاواز (ناوێکی گشتییە هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە تانە لە هێزی لەبەر کردن (ضبط)و ڕاستاڵ (عدل)ەکەی درابێت.

٢.سوودەكەی و گرنگی یەكەی:

ئەمە لە شكۆدارترینی جۆرەكانی زانستی فەرمودەیە، چونكە بەو هۆیەوە فەرمودەی صەحیحو زەعیف دەناسرێت.

٣.بەناوبانگترین كتێب تیایدا و لە جۆرەكانیشیدا:

أ.ئەو كتێبانەی كە بەسەر بەخۆیی لە متمانەدارەكان، (الثقات) دانراوە، وەك كتێبی (الثقات)ی (إبن حبان) و كتێبی (الثقات)ی(العجلي).

ب.ئەو كتێبە سەر بەخۆیانەی كە بەتەنها لە لاوازەكان (الضعفاء) دانراون: كە زۆر زۆرن، وەك كتێبی (الضعفاء)ی (إمام بخاری)و (نسائی)و (عقیلی)و (دار قطني) لەوانەش كتێبی (الكامل في الضعفاء)ی (إبن عدی) و كتێبی (المغني في الضعفاء) ی (الذهبی).

جـ.ئەو كتێبانەی كە بەهاوبەشی لەنێوان متمانە پێكراوان و لاوازەكان (الثقات و الضعفاء)دا دانراون، كە ئەمانیش دیسانەوە زۆرن، لەوانە كتێبی (تأریخ البخاری الكبیر) و لەوانە كتێبی (الجرح و التعدیل)ی)إبن ابی حاتم، كە كتێب گەلێكی گشتین بۆ گێڕەرەوەكان،

وە هەیانە كتێب گەلێكی تایبەتن، بە هەندێ لە كتێبەكانی فەرموده، وەك كتێبی (الكمال في أسماء الرجال)ی (عبدالغني المقدسي) كە چەندەها پوختەكردن (تهذیبات)ی بۆ كراوە، لەلایەن (المزي) و (الذهبی)و (إبن حجر) و (الخزرجي)یەوە.

-٢١-

ناسینی ناوچەو شاری گێڕەرەوەکان
معرفة أوطان الرواة و بلدانهم

١.مەبەست لەم باسە:

(ألأوطان) کۆی (وطن – نیشتمان)ە، کە مەبەست تیایدا ئەو هەرێم یان ناو چەیەیە کە مرۆڤ تیایدا لەدایك بووە، یان نیشتەجێ دەبێت، وە (البلدان) کۆی (بلد – شارە)، مەبەست پێی ئەو شار یان گوندەیە کە مرۆڤی تیادا لە دایك بووە، یان تیایدا نیشتەجێ بووە.

وە مەبەست لەم باسە: بریتییە لە ناسینی هەرێمو شارەکانی ئەو گێڕەرەوانە، کە تیایدا لە دایك بوون و تیایاندا نیشتەجێ بوون.

٢.لە سوودەکانی:

جیاکردنەوەی دوو ناوی هاو لەفزە، ئەمە ئەگەر خەڵکی دوو شاری جودا بوون، کە ئەمەش زانایانی فەرمودە لە کار کردن و لێکۆڵینەوەو کتێبەکانیاندا پێویستیان پێی هەیە.

٣.هەریەکە لە عەرەبو ناعەرەب (عجم) بۆ چ شتێك نیسبەتیان دەدرێت؟

أ.بێگومان عەرەب لە کۆندا بۆ لای عەشرەتە کانیان نیسبەتیان دەدرا، چونکە زۆرینە یان دەشتەکی و گەڕیدە بوون، وە پەیوەست بونیان بە زەویەوە نەبووە، بەڵام کە ئیسلام هات و جێگیربونیان لە شارو گوندەکانیان زیاد بوو، ئیتر بۆ لای شارو گوندەکانیان نیسبەتیان لێدرا.

ب.بەڵام غەیری عەرەب (عجم) بۆ لای شارو گوندەکانیان لە کۆندا نیسبەتیان لێوە درا.

٤.کەسێك کە لە شارەکەی خۆی گواستیەوە، ئیتر چۆن نیسبەتی لێ دەدرێت؟

أ.ئەگەر نیازی کۆکردنەوەی هەردووکیانی هەبوو لە نیسبەت لێدانەکەدا، ئەوە بابە شاری یەکەم دەست پێ بکات، و پاشان ئەو شارەی کە گواستوویەتیەوە بۆی، باشترایە کە پیتی (ثم / پاشان) بخاتە سەر دووەمیان، بۆ کەسێك کە لە (حلب) لە دایك بوو بێت، و

پاشان گواستبێتیەوە و کۆچی کردبێت بۆ مەدینە، دەوترێت (فلان الحلبی ثم المدني)، وە زۆرینەی خەڵکی کاریان بەمە کردووە.
ب.بەڵام ئەگەر نیازی کۆکردنەوەی نەبوو لە نێوانیاندا، ئەوە نیسبەت بۆ هەرکامێکیان کە پێی خۆشە با بیدات، کە ئەمەشیان کەمە.

٥.کەسێك کە خەڵکی گوندێك بێت و ئەو گوندە سەر بە شارێك بێت، چۆن نیسبەتی لێ دەدرێت؟

أ.بۆی هەیە کە خۆی نیسبەت بدات، بە سەر ئەو گوندەدا.
ب. بۆیشی هەیە کە خۆی نیسبەت بداتە سەر ئەو شارەی کە گوندەکەی ئەم سەربەو شارەیە.
ج. بۆیشی هەیە کە خۆی نیسبەت بداتە سەر ئەو ناوچەیەی کە شارەکەی ئەمی تیادایە، وە نمونەیش بۆ ئەمە، ئەگەر کەسێك لە گوندی (الباب) بوو، کە سەربە شاری (حلب)ەو حەڵەبیش سەر بە (شام)ە، ئەوا لە نیسبەت لێداندا بۆی هەیە بڵێت: (فلان البابي)یان (فلان الحلبي) یان (فلان الشامي).

٦.ئەو ماوەیە چەندە کە ئەگەر کەسێك لە شارێکدا بەسەری بەرێت، ئیتر نیسبەتی لێ دەدرێت بۆ لای ئەو شارە؟

*(٤٠) ساڵە، کە ئەمە گوتەی (عبدالله بن مبارك)ە.

٧.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

أ.دەتوانین کتێبی (ألأنساب)ی (السمعاني) کە باسکراو ڕابورد، لە کتێبەدانراوەکانی ئەم جۆرە دابنێین، چونکە باسی نەسەب و ناوچەو ...هتد، دەکات.
ب.لە پێگەو جێگای باس کردنی ناوچەو شارەکانی گێڕەرەوەکان کتێبی (الطبقات الكبرى)ی (إبن سعد)ە.

هذا آخر ما يسره الله في هذا الكتاب وصلى الله على سيدنا و نبينا محمد وعلى آله و صحبه وسلم و الحمد لله رب العالمين.

(فەرهەنگۆکی زاراوەکانی فەرموودە)

کە لەکتێبی (زاراوە وزانیاری یەکانی فەرموودە)ی,(مامۆستا حەسەن پێنجوێنی)وەرگیراوە.

١.(علم المصطلح): فەرموودە ناسی – زاراوە ناسی.
٢. (الحديث): فەرموودە.
٣. (الخبر) : هەواڵ
٤. (الأثر) : ڕێچکە.
٥. (السند) : ڕشتە.
٦. (المتن) : تێکست.
٧. (المحدث): فەرموودە ناس.
٨.(المشهور): بەناوبانگ.
٩. (المُستَفيض): بڵاوەوە بوو.
١٠. (العزيز): دەگمەن.
١١. (معمول به):کار پێ کراو.
١٢. (غير معمول به):کار پێ نەکراو.
١٣.(الصحيح): ساغ.
١٤. (ألاجماع): کۆڕا.
١٥.(الحسن) :جوان و شیرین.
١٦. (المحتف بالقرائن): وەرگیراوی نیشاندار.
١٧. (المقبول): وەرگیراو.
١٨.(ناسخ الحديث ومنسوخه): فەرموودەی سڕیارو فەرموودەی سڕراوە.
١٩. (الخبر المردود): فەرموودەی لادراو.
٢٠.(الضعيف): لاواز.
٢١.المرسل: بەرەڵاکراو.
٢٢.المعضل: ئاڵۆزاو.
٢٣.المنقطع: پچڕاو.
٢٤. (المعلق):هەڵپەسێراو.
٢٥. (المُدَلَّسْ): فەرموودەی فێڵ تیاکراو.
٢٦. (المرسل الخفي): بەرەڵاکراوی شاراوە.
٢٧. (المردود بسبب الطعن في الرّاوي): بەرپەرچ دراوە بەهۆی تانەدان لە گێڕەرەوە.
٢٨. (الفسق) :خراپەکاری.

٢٩.(المبتدع): بيدعه چى.
٣٠. (الجهالة): نەفامى.
٣١. (فحشُ الغلط): هەڵەى زەق و زۆرو بێتام.
٣٢. (سوء الحفظ): خراپى هێزى لەبەر كردن .
٣٣. (الغفلة): بىێ ئاگايى.
٣٤. (كثرة الأوهام): زۆرى وەهم وخەيال.
٣٥. (مُخالفة الثقات): پێچەوانە بونەوە لەگەڵ متمانە پێكراواندا.
٣٦. (الموضوع) :فەرموودەى هەڵبەستراو.
٣٧. (المنكر): فەرمودەى نەناسراو .
٣٨. (المعروف): فەرمودەى ناسراو.
٣٩. (المُعَلَّلْ):فەرمودەى عەيبدار.
٤٠. (المخالفة للثقات): دژايەتى كردنى متمانە پێكراوان.
٤١. (المقلوب): فەرمودەى وەرگەڕاو.
٤٢. (المزيد في متصل الأسانيد): باسى زيادەلەسەنەدى پەيوەست دا.
٤٣.(المضطرب):فەرمودەى شڵەقاو.
٤٤. (المُصَحف): گۆڕينى وشەيەك لە نێوفەرمودەكەدا.
٤٥. (الشاذ و المحفوظ): فەرمودەى ناوێزەو پارێزراو.
٤٦. (الجهالة بالرّاوي): بىێتاگا بوون لە حاڵى گێڕەرەوە.
٤٧. (بدعة): داهێنان وزيادەچێتى.
٤٨.(سوء الحفظ): خراپى هێزى لەبەر كردن.
٤٩. (الحديث القدسي): فەرموودەى پيرۆزى خودا.
٥٠. (المَرْفوُع): فەرمودەى بەرز كراوە.
٥١. (الموقوف) : فەرمودەى وەستێنراو.
٥٢. (المقطوع): فەرمودەى بڕراو.
٥٣. (المتصل): فەرموودەى پەيوەست.
٥٤. (زيادات الثقات): زيادەى كەسانى بڕوا پێكراو.
٥٥.(العدالة): ڕاستاڵى.
٥٦. (من حدّث و نسي):كەسێك كە فەرمودەى گێڕاوەتەوە,ولە بيرى چۆتەوە.
٥٧. (صيغ الأداء): شێوازەكانى گەياندن ودانەوە.
٥٨. (صفة رواية الحديث): شێوازى گێڕانەوەى فەرموودە.
٥٩. (طُرُق التَّحمُّل و صِيَغ الأداء): ڕێبازەكانى وەرگرتن و شێوازەكانى دانەوە.
٦٠. (السماع من لفظ الشيخ): بيستن لە خودى دەربڕينى مامۆستاكە.

٦١. (القراءة على الشيخ): خوێندنەوە بەسەر مامۆستاکەدا.
٦٢. (الإجازة): مۆڵەت پێ دان،
٦٣.(المناولة): پێ بەخشین.
٦٤. (الكتابة): نوسینەوە.
٦٥. (الإعلام): پێ ڕاگەیاندن.
٦٦. (الوصية): وەسیەت پێ کردن.
٦٧. (الوجادة): بینینەوە, ودەست کەوتن.
٦٨.(صفة رواية الحديث): شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە.
٦٩. (غريب الحديث): دەستەواژە نامۆکانی نێو فەرموودە.
٧٠. (لطائف ألإسناد): جوانیەکانیی ڕشتە.
٧١. (معرفة الرّواة): ناسینی گێڕەرەوەکان.
٧٢. (العالي و النازل): سەنەدی بەرزی و نزمی.
٧٣. (المسلسل): زنجیرە یی و پەیوەند.
٧٤. (رواية ألأكابر عن ألأصاغر):گێڕانەوەی گەورە, لە بچووك .
٧٥. (رواية ألآباء عن ألأبناء):گێڕانەوەی باوك لە کوڕ .
٧٦. (رواية ألأبناء عن الآباء):گێڕانەوەی کوڕ لە باوك .
٧٧. (المُدَبج و رواية ألأقران):گێڕانەوەی هاوتەمەن لە هاوتەمەن .
٧٨. (معرفة الرواة): ناسینی گێڕەرەوەکان.
٧٩. .(معرفة الصحابة): ناسینی هاوەڵان.
٨٠. (معرفة التابعين): ناسینی شوێن کەوتوان.
٨١. (معرفة الأخوة و الأخوات): ناسینی براو خوشکەکان.
٨٢. (المتفق و المتفرق): وەك یەك و جودا.
٨٣. (المهمل): وەلانراو.
٨٤. (المبهمات): ناسینی شتە نادیارەکان.
٨٥. (لقب): ناز ناو.
٨٦. (معرفة تواريخ الرواة): ناسینی مێژووی گێڕەرەوەکان .
٨٧. (طبقات الرواة):چینەکانی گێڕەرەوەکان.
٨٨.(معرفة الثقات والضعفاء من الرواة): ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێکراوو لاوازەکان.
٨٩. .(معرفة أوطان الرواة وبلدانهم):ناسینی نیشتمان و شاری گێڕەرەوەکان.
٩٠.(المصنَّف): کتێب.

نـــاوەڕۆك

بابـــەت	لاپەڕە
پێشەکی وەرگێڕ	٤
پێشەکی دانەر	٦
کورتەیەکی مێژوویی دەربارەی نەشونماکردنی (علم المصطلح) و ئەو قۆناغانەی کە پیایدا تێپەڕ بووە.	١١
بەناوبانگترینی دانراوەکانی (علم المصطلح)	١٥
چەند پێناسەیەکی سەرەتایی	١٩
بەندی یەکەم / (الخبر) بەمانای فەرموودە	٢٣
بەشی یەکەم : دابەش کردنی فەرموودە بەگوێرەی گەیشتنی بە ئێمە	٢٥
باسی یەکەم: فەرمودەی موتەواتیر	٢٥
باسی دووەم: فەرموودەی ئاحاد	٢٨
فەرمودەی بەناوبانگ (المشهور)	٢٩
فەرمودەی دەگمەن (العزیز)	٣٢
فەرمودەی نامۆ (غریب)	٣٣
دابەش کردنی فەرموودەی (ئاحاد)	٣٧
بەشی دووەم: فەرمودەی وەرگیراو	٣٩
باسی یەکەم:بەشەکانی فەرمودەی وەرگیراو	٤١
فەرمودەی ساغ (الصحیح)	٤١
فەرمودەی جوان و شیرین (الحسن)	٥٤
فەرمودەی (الصحیح لغیرة)	٦٠
فەرمودەی (الحسن لغیره)	٦١
باسی فەرمودەی (احاد)ی وەرگیراوی نیشاندار / (المحتف بالقرائن)	٦٣
باسی دووەم :	٦٥
(المحکم و مختلف الحدیث).	٦٥
فەرمودەی سڕیارو فەرمودەی سڕراوە (ناسخ الحدیث ومنسوخه)	٦٩
بەشی سێهەم: فەرمودەی لادراو (الخبر المردود)	٧١
(فەرموودەی ڕەدکراوەو هۆکارەکانی ڕەدکردنەوەی)	٧٣
باسی یەکەم: فەرمودەی لاواز (الضعیف)	٧٤

بابـــەت	لاپەڕە
باسی دووەم :فەرموودەی ڕەدکراوە، بەهۆی کورت هەڵهێنان لەسەنەددا (السقط من الإسناد)	٧٨
فەرموودەی (المعلق)	٨٠
فەرموودەی بەرەڵاکراو (المرسل)	٨٢
فەرموودەی ئاڵۆزاو (المُعْضَلْ)	٨٦
فەرموودەی پچڕاو (المُنْقَطِعْ)	٨٨
فەرموودەی فێڵ تیاکراو (مُدَلَّسْ)	٩٠
باسی موڕسەلـی خەفی – بەرەڵاکراوی شاراوە	٩٨
فەرموودەی (مُعَنْعَن و مُؤَنَّنْ)	١٠٠
(باسی سێهەم) : بەرپەرچ دراوە بەهۆی تانەدان لە گێڕەرەوە (المردود بسبب الطعن في الرَاوي)	١٠٢
فەرموودەی هەڵبەستراو (الموضوع)	١٠٣
فەرموودەی وازلێهێنراو (المتروك)	١٠٩
فەرموودەی نەناسراو (المنكر)	١١٠
فەرموودەی ناسراو (معروف)	١١٣
فەرموودەی عەییدار (المُعَلَّلْ)	١١٤
دژایەتی کردنی متمانە پێکراوان (المخالفة للثقات)	١١٨
باسی (المُدرَجْ)	١١٩
فەرموودەی وەرگەڕاو (المقلوب)	١٢٤
باسی زیادەلەسەنەدی پەیوەست دا (المزيد في متصل الأسانيد)	١٢٧
فەرموودەی شڵەقاو (المضطرب)	١٣٠
باسی فەرموودەی (المُصَحف)	١٣٣
فەرموودەی ناوێزەو پارێزراو (الشاذ و المحفوظ)	١٣٦
بێناگا بوون لە حاڵـی گێڕەرەوە (الجهالة بالرَاوي)	١٣٩
(بيدعة)	١٤٣
خراپی هێزی لەبەرکردن (سوء الحفظ)	١٤٤
بەشی چوارەم : فەرموودەی هاوبەش لەنێوان وەرگرتن و بەرپەرچدانەوەدا : الخبر المشترك بين المقبول و المردود	١٤٧
باسی یەکەم : دابەشکردنی فەرموودە بە گوێرەی ئەوانەی کە ئەو سەنەدەیان دراوەتە پاڵ، "تقسيم الخبر بالنسبة إلى من أُسْنِدَ إليه".	١٤٩
فەرموودەی قودسی (الحديث القدسي)	١٤٩

بابـــەت	لاپەڕە
فەرمودەی بەرز کراوە (المَرْفوُع)	١٥١
فەرمودەی وەستێنراو (الموقوف)	١٥٢
فەرمودەی بڕراو (المقطوع)	١٥٧
باسی دووەم: چەند جۆرێکی جیاجیای هاوبەش لە نێوان وەرگرتن و بەرپەرچ دانەوە دا - أنواع متفرقه مشتركه بين المقبول و المردود	١٦٠
فەرمودەی (مُسنَد)	١٦٠
فەرموودەی پەیوەست (المتصل)	١٦١
زیادەی کەسانی بڕوا پێکراو (زيادات الثقات)	١٦٢
باسی (ألإعتبار – المتابع – الشاهد)	١٦٦
بەندی دووەم: باسی سیفەتی ئەو کەسەی کە گێڕانەوەی لێ وەردەگیرێت، وە باسی ئەوەی کە پەیوەستە بەم بابەتەوە لە (الجرح و التعديل)	١٧١
باسی یەکەم: دەربارەی ڕاوی و مەرجەکانی شت لێوەرگرتنی	١٧٣
باسی دووەم: بیرۆکەیەکی گشتی دەربارەی کتێبەکانی (الجرح و التعديل)	١٧٩
باسی سێهەم: پلەکانی (الجرح و التعديل)	١٨٢
بەندی سێیەم: دەربارەی گێڕانەوەو ئادابەکانی و چۆنیەتی لەبەر کردنی (الرواية و آدابها و كيفية ضبطها)	١٨٥
بەشی یەکەم: چۆنیەتی لەبەرکردنی ڕیوایەت و ڕێبازەکانی وەرگرتنی	١٨٧
باسی یەکەم: چۆنیەتی بیستنی فەرمودەو وەرگرتنی و شێوازی لەبەر کردنی	١٨٩
باسی دووەم: ڕێبازەکانی وەرگرتن و شێوازەکانی دانەوە (طُرُق التَّحمُّل و صيَغ الأداء)	١٩١
باسی سێهەم: دەربارەی نوسینەوەی فەرموودەو لەبەرکردنی و کتێب دانان تیایدا كتابة الحديث و ضبطه و التصنيف فيه	٢٠٠
باسی چوارەم: شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە (صفة رواية الحديث)	٢٠٦
دەستەواژە نامۆکانی نێو فەرموودە (غريب الحديث)	٢٠٩
بەشـی دووەم: ئادابەکانی گێڕانەوە	٢١١
باسی یەکەم: ئادابەکانی فەرمودە ناس	٢١٣
باسی دووەم: ئادابەکانی تامەزرۆیانی فەرموودە	٢١٥
بەندی چوارەم: دەربارەی سەنەدو ئەوەی پێوەی پەیوەستە ألأسناد و مايتعلق به	٢١٧
بەشی یەکەم: جوانیەکانیی سەنەد (لطائف ألإسناد).	٢١٩
- ١- سەنەدی بەرزی و نزمی (ألأسناد العالي والنازل)	٢٢١
-٢- پەیوەندکراو (المسلسل)	٢٢٦

بابـــەت	لاپەڕە
-٣- گێڕانەوەی گەورەکان لە بچوکەکان رواية ألاكابر عن ألأصاغر	٢٢٩
-٤- گێڕانەوەی باوکان لە کوڕانەوە (رواية الآباء عن ألأبناء)	٢٣٢
-٥- گێڕانەوەی کوڕان لە باوکان رواية ألأبناء عن الآباء	٢٣٣
-٦- گێڕانەوەی (المُدَبَّج و رواية ألأقران)	٢٣٥
-٧- باسی (السابق و اللاحق)	٢٣٧
بەشی دووەم: ناسینی گێڕەرەوەکان (معرفة الرواة)	٢٣٩
-١- ناسینی هاوەڵان (معرفة الصحابة)	٢٤١
-٢- ناسینی شوێنکەوتوان	٢٤٦
-٣- ناسینی براو خوشکەکان (معرفة ألأخوة و ألأخوات	٢٤٨
-٤- باسی (المُتَّفِق و المُفْتَرِق)	٢٥٠
-٥- باسی (المؤتلف و المختلف)	٢٥٢
-٦- لێك چوو (المتشابه)	٢٥٤
-٧- وەلانراو (المُهْمَل)	٢٥٦
-٨- زانینی (المُبْهَمات)	٢٥٧
-٩- ناسینی (الوُحْدان)	٢٥٩
-١٠- ناسینی ئەوانەی کە بەناوو صیفاتی جیاجیا ناسراون	٢٦١
-١١- ناسینی موفرەداتی ناوو کونیەو ناز ناوەکان	٢٦٢
-١٢- (زانینی ناوی ئەو کەسانەی کە بە کونیەکانیان ناسراون)	٢٦٣
١٣- ناسینی نازناوەکان (ألألقاب)	٢٦٦
-١٤- ناسینی ئەوانەی کە بۆلای غەیری باوکیان نیسبەت دراون	٢٦٨
-١٥- ناسینی ئەو نیسبەت لێدانانەی کە پێچەوانەی ڕووکەشی نیسبەت لێدانەکانن	٢٧٠
-١٦- زانینی مێژووی گێڕەرەوەکان/ معرفه تواريخ الرواه	٢٧١
-١٧- ناسینی ئەو کەسە بڕوا پێکراوانەی کە شت تێکەڵ دەکەن	٢٧٤
١٨- ناسینی چینەکانی زانایان و گێڕەرەوەکان	٢٧٥
-١٩- ناسینی گێڕەرەوە زانا کۆیلەکان	٢٧٦
-٢٠- ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێکراوەکان لەنێو لاوازەکاندا / معرفة الثقات الضعفاء من الرواة	٢٧٨
-٢١- ناسینی ناوچەو شاری گێڕەرەوەکان / معرفة أوطان الرواة و بلدانهم	٢٨٠
(فەرهەنگۆکی زاراوەکانی فەرمودە)	٢٨٣
ناوەرۆك	٢٨٧

الحمدالله والصلاة والسلام على رسول الله...

زانستی فەرموودەناسیی و ناشنابوون
بەزاراوەکانی ئەم زانستە یەکێکە لەو
زانیارییانەی کە دەبێت فێرخوازان ناشناییین.!
لەم بوارەدا پەرتووکی ((تیسیر مسطلح الحدیث))
زۆر بەکورتی و پوختی ئەم زاراوانەی ڕۆشن
کردۆتەوە.
بەهەمان شێواز برای بەڕێزم
((مامۆستا عبدالله مەلا ئەحمەد)) توانیویەتی
بە ووردی قەڵەمی بخاتە گەڕو وەریگێڕێتە
سەر زمانی شیرینی کوردی.
فێرخوازانی کوردی پێ ناشنابکا.
وە کتێبخانەی ئیسلامیی کوردی لەڕووی ئەم
زانستەوە دەولەمەندتر کرد.
خواخێر بنووسێ و قەڵەمی بڕشت تربکا
و بیکاتە نووری گۆری.

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە
٠٦٦ ٢٢٣٣٨٦٨
عێراق - کوردستان - هەولێر

لەبەرەم لەچاپدەرەلی بەڕاهیی خوا طلبین.